

IV. Koira ja hänen isäntänsä

Oli kuitenkin yksi inhimillinen olento, jota Quasimodo ei vihannut, jota hän rakasti yhtä paljon, ehkä enemmänkin kuin kirkkoaan; se oli Claude Frollo.

Olihan se luonnollista. Claude Frollo oli hänet ottanut hoitaakseen, elättänyt häntä, kasvattanut hänet. Pienenä oli hänen tapana paeta Claude Frollon polvien suojaan, kun lapset ja koirat ahdistivat häntä. Claude Frollo oli opettanut hänet puhumaan, lukemaan, kirjoittamaan. Claude Frollo oli lopuksi tehnyt hänestä kellonsoittajan. Mutta suurien kellojen antaminen Quasimodolle puolisoiksi oli samaa kuin antaa Julia Romeolle.

Quasimodon kiitollisuus olikin syvä, intohimoinen, rajaton, ja joskin hänen kasvatusisänsä kasvot usein olivat synkät ja ankarat, joskin hänen sanansa olivat tavallisesti lyhyitä, kovia, käskeviä, ei Quasimodon kiitollisuus ollut hiventäkään vähentynyt. Quasimodo oli arkkidiakonille mitä alistuvin orja, mitä tottelevin palvelija, mitä valppain koira. Kun tuo kellonsoittaja raukka oli tullut kuuroksi, oli hänen ja Claude Frollon välillä kehittynyt salainen merkkikieli, jota vain he ymmärsivät. Täten oli arkkidiakoni ainoa inhimillinen olento, jonka kanssa Quasimodo oli säilyttänyt yhteyden. Hän oli ilmaisukosketuksissa ainoastaan kahteen olentoon tässä maailmassa, Notre-Dameen ja Claude Frolloon.

Arkkidiakonin valtaa kellonsoittajaan, kellonsoittajan kiintymystä arkkidiakoniin ei voi mihinkään verrata. Merkkikin vain Claudelta ja ajatuskin siitä, että voisi sillä tuottaa hänelle iloa, olisi saanut Quasimodon arvelematta heittäytymään alas Notre-Damen tornista. Tuo tavaton ruumiinvoima niin sokeasti alistuneena palvelemaan toista, oli varsin kummallista. Siinä oli epäilemättä pojan rakkautta, palvelijan kiintymystä, mutta siinä oli myös sitä lumousvoimaa, jolla toinen henki vaikuttaa toiseen. Siinä seisoivat kömpelö, vajavainen olentoraukka pää painuksissa ja rukoilevin katsein korkean ja syvän, voimakkaan ja ylemmän hengen edessä. Ja lopuksi ja ennen kaikkea se oli kiitollisuutta. Niin äärimmäiseen saakka kehittyneitä kiitollisuutta, ettemme tiedä, mihin sitä verrata. Tämä hyve ei ole niitä, joiden kauneimmat ilmaukset tavataan ihmisten keskuudessa. Sanomme sen tähden, että Quasimodo rakasti arkkidiakonia enemmän kuin koira, enemmän kuin hevonen, enemmän kuin elefantti milloinkaan herraansa.

V. Jatkoa Claude Frolloon

Vuonna 1482 oli Quasimodo noin kahdenkymmenen, Claude Frollo kolmenkymmenenkuuden vuoden ikäinen: toinen oli kasvanut suureksi, toinen oli vanhentunut.

Claude Frollo ei ollut enää pelkkä Collège Torchin ylioppilas, pienen lapsen hellä suojelija, nuori, uneksiva filosofi, joka tiesi paljon ja jolta vielä puuttui paljon tietoa. Hän oli Josas'n herra arkkidiakoni, piispan toinen apulainen, kahden dekanaatin, Montlhéryn ja Châteaufortin ja sadanseitsemänkymmenen neljän maalaisseurakunnan sielunpaimen, vakava, ankara ja äreä pappi, henkevä persoonallisuus. Hänen vaikuttavaa ja synkkää olemustaan pelkäsivät Notre-Damen pienet ja suuret kuoropojat, kanttorit, augustinolaisveljet ja apupapit, kun hän verkkaan astui heidän ohitsensa kuorin korkean holvin alla, majesteettillisena, miettivänä, käsivarret ristissä ja pää niin painuneena rintaa vasten, että kasvoista näkyi vain korkea, kalju otsa.

Dom Claude Frollo ei ollut muuten jättänyt tieteitä eikä nuoren veljensä kasvatusta, molempia elämäntehtäviään. Mutta vuosien vierieissä oli näihin niin rakkaisiin toimiin sekoittunut katkeruuttakin. Viimein, sanoo diakoni Paulus, käy parhainkin öljy pahan makuiseksi. Pieni Jehan, liikanimeltään *du Moulin* sen paikan mukaan, jossa hän oli kasvanut, ei ollut kehittynyt siihen suuntaan, johon Claude olisi tahtonut. Vanhempi veli oli toivonut hurskasta, kuuliaista, opinhaluista ja siivoa oppilasta. Mutta hänen suureksi mielipahakseen oli pikku Jehan, aivan kuin nuoret puut, jotka tekevät tyhjäksi puutarhurin ponnistukset ja itsepäisesti kääntyvät sinnepäin, mistä saavat ilmaa ja valoa, versonut reheviä ja vehmaita oksia vain laiskuuden, tietämättömyyden ja irstailujen taholle. Hän oli oikea pieni paholainen, jonka tavaton säännöttömyys sai usein dom Clauden kulmat rypistymään, mutta samalla sangen sukkela ja ovela, mikä veti vanhemman veljen suun hymyyn. Claude pani hänet samaan kouluun, missä hän itse oli viettänyt ensimmäiset kouluvuotensa yksinäisissä opinnoissa, ja hän kärsi suuresti siitä, että tämä pyhäkkö, jossa Frollon nimi oli ennen ollut kunnioitettu, nyt joutui häpeään sen takia. Hän piti toisinaan ankaria ja pitkiä nuhdesaarnoja Jehanille, joka kärsivällisesti ja alttiina parannukseen kuunteli niitä. Vikojensa ohella oli tuolla pienellä rasavillillä hyvä sydän, kuten komedioissa sanotaan. Mutta kun nuhdesaarna oli ohi, jatkoi hän entiseen tapansa aivan huolettomana samaa hurjaa temmellystä. Milloin hän höyhensi jotakin "keltanokkaa" (niin nimitettiin vastaleivottuja ylioppilaita) tervetuliaisiksi; arvokas perinnäistapa, jota huolellisesti on vaalittu meidän päiviimme saakka; milloin hän ylioppilas joukon etunenässä klassillisesti ryntäsi johonkin kapakkaan, *quasi classico excitati*, pieksi kapakoitsijan ja löi pohjat pois viinitynnyreistä hänen kellarissaan. Ja sitten ojensi Torchin aliopettaja masentuneena dom Claudelle kauniin latinankielisen tiedonannon, jonka reunassa oli seuraava tuskallinen huomautus: *Rixa, prima causa vinum optimum potatum*. [Tappelu, syynä liiallinen viininjuonti.] Lopuksi sanottiin, mikä oli ennen kuulumatonta

kuudentoistavuotiaasta nuorukaisesta, että hänen irstailunsa usein ulottuivat Rue de Glatignylle asti.

Näiden surujen ja pettymysten synkentäessä Clauden mieltä hän oli sitä innokkaammin heittäytynyt tieteen helmaan, tämän sisaren, joka ei ainakaan naura vasten kasvoja ja joka aina palkitsee, vaikkakin joskus hiukan ontossa rahassa, sen huolenpidon, jota sille osoitetaan. Hänestä tuli entistä enemmän tutkija ja samalla luonnollisesti entistä ankarampi pappi, entistä synkempi ihminen. Jokaisessa meistä on erinäistä yhdenmukaisuutta älymme, tapojemme ja luonteemme välillä, jotka keskeytymättä kehittyvät ja joita vain suuret elämänmuutokset saattavat järkyttää.

Kun Claude Frolo jo nuoruudessaan oli kahlannut läpi miltei koko positiivisen, ulkoisen ja luvallisen inhimillisen tietämisen piirin, oli hänen, jollei halunnut pysähtyä siihen *ubi defuit orbis* [missä maa loppuu], ollut pakko mennä yhä pitemmälle ja etsiä uusia ravintoaineita täyttymättömälle tiedonnälälleen. Antiikkinen vertauskuva, käärme, joka puree häntäänsä, sopii juuri tieteelle. Claude Frolo tuntui kokeneen tämän. Useat vakavat henkilöt väittivät, että hän tyhjennettyään inhimillisen tietämisen fasin [fas = sallittu] oli uskaltanut tunkeutua sen nefasiin [nefas = kielletty]. Hän oli, niin sanottiin, maistanut tiedon puun kaikkia omenia, toista toisensa jälkeen, ja viimein, liekö se sitten tapahtunut nälästä vaiko inhosta, puraissut kielletystä hedelmästä. Hän oli, kuten lukija on nähnyt, käynyt teologien luennoilla Sorbonnessa, filosofien seuroissa pyhän Hilariuksen kuvan ääressä, asetustentutkijain väittelyissä pyhän Martinuksen kuvan ääressä, lääkärien kokouksissa Notre-Damen vihkivesiastian luona, *ad cupam Nostrae-Dominae*; kaikki sallitut ja hyväksytyt ruokalajit, joita nuo neljä suurta keittiötä, joita nimitettiin neljäksi tiedekunnaksi, saattoivat valmistaa ja tarjota nälkäiselle sielulle, oli hän ahminut ja kyllästynyt ennen kuin oli saanut nälkänsä tyydytetyksi. Silloin hän oli omin päin kaivautunut yhä kauemmaksi, yhä syvemmälle koko tuon rajoitetun, aineellisen ja ahtaan tieteen taakse; hän oli ehkä pannut sielunsa peliin ja istunut luolaan tuon alkemistien, astrologien ja hermeetikkojen salaperäisen pöydän ääreen, jonka toisessa päässä keskiajalla vallitsivat Averroës, Guillaume de Paris ja Nicolas Flamel ja joka seitsenhaaraisen kynttilänjalan valossa ulottuu kauas itämaille aina Salomoon, Pythagorakseen ja Zoroasteriin saakka.

Niin ainakin väitettiin, syystä tai syyttä.

Totta kyllä on, että arkkidiakoni usein kävi Saints-Innocents'in hautausmaalla, jossa hänen isänsä ja äitinsä lepäsivät, mutta huomautettiin, että hän paljon vähemmän kiinnitti huomiota ristiin heidän haudallaan kuin niihin omituisiin kuvioihin, joita oli piirretty Nicolas Flamelin ja Claude Pernelles'in hautakiviin aivan edellisen vieressä.

Totta on, että hänen usein nähtiin kiireisin askelin kulkevan Rue des Lombards'ia ja hiipivän pieneen taloon Rue des Écrivains'in ja Rue Marivault'in kulmassa. Se oli sama talo, jonka Nicolas Flamel oli rakennuttanut itselleen ja jossa hän oli kuollut v. 1417 ja joka, oltuaan sen jälkeen tyhjänä, nyt alkoi rapistua. Kaiken maailman hermeetikot ja henkienmanaajat olivat tuhrineet sen seinät aivan täyteen nimikirjoituksiaan. Jotkut naapurit väittivät kerran nähneensä kellarinluukusta arkkidiakoni Clauden kaivavan, kääntelevän ja luovan taas umpeen maata niissä kahdessa kellarissa, joiden tukipylväät Nicolas Flamel oli omin käsin piirtänyt täyteen säkeitä ja hieroglyfejä. Luultiin, että Flamel oli näihin kellareihin kaivanut viisasten kiven, ja sen ja seuraavan vuosisadan alkemistit, Magistrista isä Pasifiqueen saakka, kaivoivat ja möyriivät siellä väsymättä, kunnes tuo niin perinpohjin pengottu talo viimein luhistui heidän ylleen.

Totta on edelleen, että arkkidiakoni oli omituisen intohimoisesti kiintynyt Notre-Damen symboliseen portaaliin, noihin loitsuihin, jotka sen kiviin oli piirtänyt piispa Guillaume de Paris, joka varmaan tuomittiin sen tähden, että hän siihen pyhään runoelmaan, jota muu rakennus kautta aikojen laulaa, liitti niin helvetillisen päällekirjoituksen. Arkkidiakoni Clauden katsottiin päässeen selville jättimäisen pyhän Kristoforoksen merkityksestä, tuon suunnattoman, arvoituksellisen kuvapatsaan, joka siihen aikaan kohosi eteisen sisäänkäytävän pielessä ja jota kansa nimitti pilkaten "herra Harmajaksi". Mutta kuka tahansa, jolla oli silmää nähdä, saattoi havaita, että hän toisinaan saattoi istua tuntikausia eteisen kivipenkillä vaipuneena portaalin veistokuvien tarkastelemiseen, milloin tutkivasti katsellen tyhmiä neitsyitä nurin käännettyine, milloin viisaita pystyssä olevine lamppuineen, milloin taas laskien näkökulmaa, josta vasemman portaalin korppi tuijottaa jotakin salaperäistä kohtaa kirkon sisällä, johon varmaankin viisasten kivi on kätkeytynä, ellei se ole Nicolas Flamelin kellarissa.

Omituista kohtalon leikkiä oli, sivumennen sanoen, että kahden niin erilaisen olennon kuin Clauden ja Quasimodon lämmin ihailu kohdistui tuona aikana Notre-Dameen: toinen, eräänlaisen vaiston ohjaama puoli-ihminen rakasti sitä sen kauneuden, sen veistokuvien ja kaikkien osien ihanan sopusoinnun vuoksi; toinen hehkuvan mielikuvituksen omaava oppinut rakasti sitä sen merkityksen, sen tarunomaisuuden, sen sisältämän ajatuksen, symbolin vuoksi, joka on kätkeytynä sen veistoksiin, aivan kuin julkisivun toinen kirjoitus toisen alle palimpsestissa, toisin sanoen, sen arvoituksen vuoksi, jonka se aina asettaa ajatuksen ratkaistavaksi.

Totta on myös, että arkkidiakoni oli siihen torniin, joka on Grève-torin puolella sisustanut itselleen aivan kellojen viereen pienen kammion, jonne ei kukaan, ei edes piispa, kuten sanottiin, saanut astua ilman hänen suostumustaan. Tämän kammion oli laitattanut ylös tornin muuriin korpipesien joukkoon piispa Hugo de Besançon

[Hugo II de Bisuncio, 1326-1332], joka siellä aikoinaan oli harjoittanut kiellettyjä temppuja. Kukaan ei tiennyt, mitä tämä kammio sisälsi, mutta usein oli öisin Grèvetorilta nähty pienessä ikkuna-aukossa, joka oli tornin takasivulla, ihmeellisen punaisen hohteen leimahtavan, sammuvan ja lyhyitten, yhtä pitkien väliaikojen päästä uudelleen syttyvän. Pimeässä ja tuossa korkeudessa oli tuo hohde, joka tuntui kuin palkeesta lähtevän, omituinen näky, ja naapuriston hurskaat naiset sanoivat toisilleen: Siellä on arkkidiakoni palkeineen, helvetti hehkuu tuolla ylhäällä.

Tähän ei suinkaan sisältynyt mitään todistusta noituudesta, mutta siinä oli kuitenkin sen verran savua, että saattoi arvella tultakin olevan, ja arkkidiakonilla oli tässä suhteessa epäilyttävä nimi. Meidän on kuitenkin lisättävä, että egyptiläisillä tieteillä, nekromantialla, noituudella, lumivalkoisimmalla ja viattomimmallakaan ei ollut leppymättömämpää vihollista, taipumattomampaa ilmiantajaa Notre-Damen viranomaisten edessä. Olipa tämä kammo todellista tai ainoastaan koiranleuan kujetta, joka huutaa: *varas kiinni!* kapitulin viisaat päät pitivät siitä huolimatta arkkidiakonia sieluna, joka oli uskaltanut helvetin eteiseen, eksynyt kabbalan onkaloihin ja harhaili salaisten tieteitten pimeydessä. Kansa ei myöskään erehtynyt tässä suhteessa; jokaiselle, joka oli hiemankin tarkkanäköinen, oli aivan selvää, että Quasimodo oli paholainen ja Claude Frolo noita. Olihan selvää, että kellonsoittajan tuli palvella arkkidiakonia määrätty aika, mutta hän saisi tämän ajan jälkeen palkaksi hänen sielunsa. Ja arkkidiakoni olikin sangen huonossa huudossa kaikkien jumalisten sielujen kesken tavattoman ankarista tavoistaan huolimatta, eikä heidän joukossaan ollut ainoatakaan niin kokematon jumalista nenää, joka ei tuntenut hänessä noidan hajua.

Ja jos vuosien vierieissä oli hänen tietämisessään auennut pohjattomia syvyyksiä, oli niitä auennut hänen sydämessäänkin. Sitä oli ainakin syytä uskoa, kun tarkemmin tutki hänen kasvojaan, joissa näki hänen sielunsa hohtavan kuin synkkien pilvien läpi. Miten hän oli saanut tuon korkean kaljun otsaansa, miten hänen päänsä oli kumaraan painunut, minkä tähden nuo ainaiset huokaukset kohoilivat hänen rinnastaan? Mikä salainen ajatus sai hänen suunsa hymyilemään niin katkerasti, samalla kun hänen rypistyneet silmäkulmansa lähestyivät toisiaan kuin kaksi sonnia, jotka ovat valmiit puskusille? Mistä johtui, että hänen tukkansa oli jo harmaantunut? Mikä sisäinen tuli leimahti toisinaan hänen katseestaan, niin että hänen silmänsä muistutti reikää sulatusuunin seinässä?

Nämä ankaran moraalisen taistelun ilmaukset olivat varsinkin siihen aikaan, jota meidän kertomuksemme kuvaa, saaneet entistä voimakkaamman sävyn. Useammin kuin kerran oli sattunut, että joku kuoripoika säikähtäen sitä tulta, joka paloi arkkidiakonin silmissä, oli pötkinyt pakoon nähdessään olevansa kahden hänen

kanssaan kirkossa. Useammin kuin kerran oli hänen vierustoverinsa kuoripenkissä kuullut hänen jumalanpalveluksen aikana sotkevan käsittämättömiä sanoja koraaliin *ad omnem tonum*. Useammin kuin kerran oli joen rannalla asuva vaimo, joka pesi kapitulille, kauhukseen nähnyt kynsien ja suonenvetoisesti puristuneitten sormien jälkiä Josas'n herra arkkidiakonin messupaidassa.

Hän oli muuten itseään kohtaan ankarampi kuin koskaan ennen eikä ollut milloinkaan esiintynyt niin esikuvallisesti. Sekä hänen asemastaan että luonteestaan oli johtunut, että hän oli aina pysytellyt loitolla naisista; nyt näytti hän vihaavan heitä enemmän kuin milloinkaan ennen. Pelkkä silkkihameen kahina sai hänen vetämään huppukauluksen silmilleen. Hän oli tässä suhteessa niin ankara, että kun kuninkaan tytär, Beaujeun valtiatar, joulukuussa v. 1481 aikoi käydä Notre-Damen luostarissa, hän asettui vakavasti sitä vastustamaan huomauttaen piispalle siitä Mustan kirjan asetuksesta, joka on päivätty P. Bartholomeuksen päivänä v. 1334 ja joka kieltää kaikilta naisilta, "nuorilta tai vanhoilta, ylhäisiltä tai alhaisilta" pääsyn luostariin. Tämän vuoksi oli piispan täytynyt huomauttaa hänelle legaatti Odon määräyksestä, joka tekee poikkeuksen muutamiiin ylhäisiin naisiin nähden (*aliquae magnates mulieres, quae sine scandalo evitari non possunt*), joita ei saattanut ilman häväistystä estää. Mutta arkkidiakoni ei ollut kuitenkaan tahtonut taipua, vaan oli huomauttanut piispalle, että legaatin määräys, joka oli peräisin vuodelta 1207, oli satakaksikymmentäseitsemän vuotta Mustaa kirjaa vanhempi ja luonnollisestikin sen kumoama. Ja hän oli kieltäytynyt näyttäytymästä prinsessalle.

Oli myös huomattu, että hänen inhonsa mustalaisia kohtaan oli yhä kasvanut. Hän oli saanut piispan antamaan määräyksen, joka nimenomaan kielsi mustalaisnaisia tanssimasta ja nelistämästä tamburiinia tuomiokirkon torilla, ja hän oli samaan aikaan alkanut innokkaasti tutkia viraston homeista arkistoa kerätäkseen ne tapaukset, jolloin noitia ja velhovaimoja oli tuomittu poltettavaksi tai hirtettäväksi osallistumisesta noituuden harjoittamiseen pukkien, emäsikojen tai vuohien kanssa.

VI. Epäsuosio

Arkkidiakoni ja kellonsoittaja eivät olleet, kuten jo on mainittu, erityisen suosittuja tuomiokirkon seutuvilla asuvain pariisilaisten keskuudessa, olivatpa he rikkaita tai köyhiä. Kun Claude ja Quasimodo läksivät yhdessä ulos, mikä ei ollut niinkään harvinaista, ja heidän nähtiin, isännän edellä ja palvelijan muutaman askeleen päässä hänen takanaan, kulkevan Notre-Damen seudun tyhjiä, kapeita ja pimeitä katuja, tervehdittiin heitä pistosanoilla, ivallisilla rallatuksilla tai karkeilla sukkeluuksilla heidän kulkiessaan ohi, jollei Claude Frolo, mikä kuitenkin sattui harvoin, kulkenut

pää pystyssä ja näyttänyt neuvottomille koiranleuoille ankaraa, miltei majesteetillista otsaansa.

He olivat korttelissaan kuin "runoilijat", joista Régnier puhuu.

Runoniekkaa saatteli roskaväki kuin kerttujen parvi, joka pöllön näki.

Milloin pani joku pojanviikari alttiiksi kätensä ja jalkansa sen käsittämättömän hugin vuoksi, että sai pistää nuppineulalla Quasimodoa kyttyrään. Milloin hipaisi joku kaunis, nuori, vallaton ja liian julkea tyttö papin mustaa kauhtanaa ja lauloi hänelle vasten kasvoja ensi säkeen pilkkalaulusta: *Hihhei, nyt pirun kiinni sain*. Tai sattui joskus, että joukko repaleisia eukkoja, jotka istua kyyröttivät portailla jonkin portin pielessä, tervehti pappia ja kellonsoittajaa kirouksilla heidän kulkiessaan ohi, ja joku mutisi puoliääneen toisille:

"Katsokaas, tuon sielu tuossa on samanlainen kuin tuon toisen ruumis!"

Tai heilutti parvi koululaisia ja sotilaita, jotka olivat aitahyppysillä, lakkejaan ja huusi heidät nähdessään:

Eia! eia! Claudius cum claudo! [Eläköön! Katsokaas Claudea ja ontuvaa!]

Mutta useimmiten eivät pappi ja kellonsoittaja lainkaan huomanneet koko pilkkaa. Quasimodo oli liian kuuro, Claude liiaksi mietteisiinsä vaipunut, kuullakseen kaikkia näitä kohteliaisuuksia.

VIIDES KIRJA

I. "Abbas beati Martini" [Pyhän Martinuksen luostarin apotti]

Dom Clauden maine oli levinnyt laajalle, ja se aiheutti suunnilleen samoihin aikoihin, kun hän oli kieltäytynyt ottamasta vastaan madame de Beaujeutä, vierailun, joka kauan tuotti hänelle päänvaivaa.

Oli ilta. Hän oli juuri messun jälkeen sulkeutunut kammioonsa Notre-Damen luostarissa. Lukuun ottamatta joitakin nurkkaan asetettuja pulloja, jotka sisälsivät epäilyttävän näköistä jauhetta, joka suuresti muistutti kullantekojauhetta, ei tuossa pienessä huoneessa ollut mitään tavatonta tai salaperäistä. Siellä täällä seinillä oli tosin kirjoituksia, mutta ne olivat tunnustetusti hyvien kirjailijoiden filosofisia tai uskonnollisia ajatelmiä. Arkkidiakoni oli juuri istunut suuren, käsikirjoitusten peittämän kaappipöydän ääreen, jota kolmiliekkinen vaskilamppu valaisi. Hän nojasi kyynänpäätänsä Honorius d'Autunin avonaiseen teokseen *De praedestinatione et libero arbitrio* [ennaltamääräyksestä ja vapaasta tahdosta] ja selaili mietteissään painettua

kaksitaitteista kirjaa, jonka hän oli tuonut mukanaan ja joka oli ainoa painotuote hänen kammiossaan. Kesken mietteitään hän kuuli kolkutettavan ovelleen.

— Kuka siellä? huusi oppinut nälkäisen koiran äänensävyllä, jolta riistetään luunpalanen. Ääni ulkopuolelta vastasi:

— Ystävänne Jacques Coictier.

Hän meni avaamaan.

Siellä oli todellakin kuninkaan lääkäri, noin viisikymmenvuotias mies, jonka kovia kasvopiirteitä ei parantanut vaaniva katse. Hänen seurassaan oli joku toinen mies. Kummallakin oli yllään nilkkoihin ulottuva, tummanharmaa, oravannahalla vuorattu takki, vyötäisillä vyö ja päässä lakki samasta kankaasta kuin takki. Heidän kätensä olivat hihojen, jalkansa takinliepeitten ja silmänsä lakin peitossa.

— Herra armahtakoon, hyvät herrat! sanoi arkkidiakoni johtaen heidät sisälle, — enpä odottanut niin kunnioitettavia vieraita näin myöhään. Näitä kohteliaita sanoja lausuessaan hän loi katseensa lääkäristä hänen seuralaiseensa, jota hän tarkasti tutkivin ja levottomin katsein.

— Ei ole milloinkaan liian myöhäistä tulla tervehtimään niin kuuluisaa tiedemiestä kuin dom Claude Frollo de Tirechappea, vastasi tohtori Coictier, joka franche-comtelaisella murteellaan lausui sanansa laahustavan viitan koko majesteettisuudella.

Nyt alkoi lääkärin ja arkkidiakonin välillä onnentoivotusten vaihto, jolla siihen aikaan oppineet aina aloittivat keskustelun keskenään, mikä ei estänyt heitä sydämensä pohjasta halveksimasta toisiaan. Niinhän asianlaita on vielä tänäkin päivänä; toiselle kohteliaisuuksia latelevan tiedemiehen suu on hunajaisella sapelia täytetyn pikarin kaltainen.

Claude Frollon onnittelut koskivat etupäässä niitä monia ajallisia etuja, joita tuo arvon lääkäri oli kadehdittavan uransa aikana osannut puristaa jokaisesta kuninkaan sairaudesta; parempi ja varmempi alkemistinen toimi kuin viisasten kiven etsintä.

— Todellakin! herra tohtori Coictier, — minua on suuresti ilahduttanut sisarenpoikanne, kunnianarvoisan herra Pierre Verser nimitys piispaksi. Eikö hän ole Amiens'in piispana?

— On kyllä, herra arkkidiakoni, Jumalan erikoisesta suosiosta ja armosta.

— Tiedättekö, että te näytitte oikein komealta jouluna tiliviraston virkamieskomppanian etunenässä, herra presidentti?

— Ainoastaan varapresidentti, dom Claude, ei muuta!

— Miten edistyy mahtava talonne Rue Saint-André-des-Arcs'in varrella? Sehän on oikea Louvre. Pidän erikoisesti portin päälle veistetyistä aprikoosipuusta, jossa on tuo hauska sanaleikki: *À l'abri-cotier*. [Muodossa: *à l'abricotier*, aprikoosipuussa; muodossa: *à l'abri côtier*, satamassa.]

— Ah, mestari Claude, se nielee minulta tavattomia summia tuo rakennus. Se saattaa minut puille paljaille.

— No, no, onhan teillä palatsin vankila- ja tuomioistuintulonne sekä vuokrat kaikista taloista, lihakaupoista, liikkeistä ja myymälöistä sen alueella; onhan siinä lehmää lypsää.

— Linnapahaseni Poissyssä ei ole tänä vuonna tuottanut minulle mitään.

— Mutta ovathan tullitulonne Trielistä, Saint-James'ista ja Saint-Germain-en-Laye'sta melkoiset.

— Satakaksikymmentä livreä, eikä edes pariisilaista.

— Ja sitten on teillä kuninkaallisen neuvosherran toimi. Se on varma tulolähde.

— Niinpä kyllä, arvoisa virkaveli, mutta tuo kirottu Poligny, josta on pidetty niin paljon puhetta, ei tuota vuodessa kuuttakymmentäkään kultataaleria, tulipa sato miten hyvä tahansa.

Niissä kohteliaisuuksissa, joita dom Claude lausui Jacques Coictier'lle, oli pilkallinen, ivallinen ja kujeileva sävy, jolla etevämpi ja onneton persoonallisuus hetken huvikseen leikittelee mitättömän henkilön pyylevällä menestyksellä. Toinen ei sitä huomannut.

— Kunniani kautta, sanoi lopuksi Claude ja puristi hänen kättään, minua ilahduttaa suuresti nähdä teidät niin hyvissä voimissa.

— Kiitos, mestari Claude.

— Mutta kesken kaiken, huudahti Claude, miten voi teidän kuninkaallinen potilaanne?

— Hän palkitsee huonosti lääkäriinsä, vastasi tohtori ja vilkaisi salavihkaa seuralaiseensa.

— Niinkö luulette, veli Coictier? sanoi hänen toverinsa. Nämä sanat, jotka lausuttiin hämmästyneellä ja moittivalla äänensävyllä, saivat arkkidiakonin jälleen kiinnittämään huomionsa tuntemattomaan, josta hän ei oikeastaan ollut hetkeksikään kokonaan kääntänyt katsettaan sen jälkeen, kun vieras astui hänen

kammioonsa. Ainoastaan niistä monista syistä, jotka estivät häntä loukkaamasta tohtori Jacques Coictier'ta, Ludvig XI:n kaikkivoipaa lääkäriä, hän oli vastaanottanut hänet tuntemattoman henkilön seurassa. Hänen ilmeensä ei osoittanutkaan erikoista tyytyväisyyttä, kun Coictier lausui:

— Kesken kaiken, dom Claude, tuon luoksenne virkatoverin, joka teidän kuuluisuutenne vuoksi on halunnut tutustua teihin henkilökohtaisesti.

— Onko herra tiedemies? kysyi arkkidiakoni ja kiinnitti Coictier'n seuralaiseen läpätunkevan katseensa. Katse, joka häntä kohtasi vieraan tuuheitten kulmakarvojen alta, oli yhtä läpätunkeva ja epäilevä kuin hänenkin.

Vieras oli, mikäli lampun himmeässä valossa saattoi arvostella, noin kuusikymmenvuotias, keskikokoinen, sairaalloisen ja raihnaisten näköinen ukko. Vaikka piirteet olivatkin porvarilliset, oli hänen kasvoissaan kuitenkin jotain mahtavaa ja ankaraa; hänen silmänsä loistivat harvinaisen kaarevain kulmain alta kuin valo luolasta; ja syvälle painetun hatun alta saattoi aavistaa suuria suunnitelmia hautovan nerokkaan otsan.

Hän kiirehti itse vastaamaan arkkidiakonin kysymykseen.

— Kunnioitettava mestari, sanoi hän vakavalla äänellä, teidän maineenne on tunkeutunut korviini ja olen tahtonut kysyä teiltä neuvoa. Olen vain mitätön aatelismies maaseudulta ja riisun kengät jaloistani astuessani oppineitten luokse. Tulehan teidän tietää nimeni. Nimeni on ukko Tourangeau.

— Omituinen nimi aatelismiehelle! ajatteli arkkidiakoni. Samalla hän tunsii seisovansa jonkin merkitsevän ja vakavan edessä. Hänen terävä älynsä sai hänet heti aavistamaan yhtä terävän älyn tuon tuntemattoman turkiksilla reunustetun hatun alta, ja kun hän tarkasti noita vakavia kasvoja, katosi vähitellen kuin illanhämärä yöhön se ironinen ilme, jonka Jacques Coictier'n läsnäolo oli tuonut hänen synkkiin kasvoihinsa. Hän oli synkkänä ja äänetönnä istunut suureen nojatuoliinsa, kyynänpää oli asettunut entiselle paikalleen pöydälle ja otsa nojautunut käteen. Hetkisen mietittyään hän viittasi kumpaakin vierasta istuutumaan ja sanoi ukko Tourangeaun puoleen kääntyen:

— Te tulette siis kysymään minulta neuvoa, mestari, ja missä tieteessä?

— Kunnioitettava mestari, vastasi ukko Tourangeau, olen sairas, hyvin sairas. Sanotaan, että te olette suuri eskulapius, ja minä tulen pyytämään teiltä erästä lääketieteellistä neuvoa.

— Lääketieteellistä! sanoi arkkidiakoni ja pudisti päätään. Hän näytti miettivän hetkisen ja jatkoi:

— Ukko Tourangeau, sehän on nimenne, kääntäkää päätänne, niin te näette vastaukseni valmiina seinällä.

Tourangeau noudatti kehoitusta ja luki päänsä kohdalta seinästä seuraavan kaiverretun kirjoituksen: Lääketiede on *unelmien tytär*. — *Jamblikhos*.

Tohtori Jacques Coictier oli harmistuen kuullut seuralaisensa kysymyksen, ja dom Clauden vastaus lisäsi sitä yhä. Hän kumartui ukko Tourangeaun puoleen ja kuiskasi hänen korvaansa niin hiljaa, ettei arkkidiakoni saattanut sitä kuulla:

— Enkö sanonut teille, että hän on hullu? Mutta te halusitte sittenkin nähdä hänet!

— Saattaa hyvinkin olla niin, että tämä hullu on oikeassa, tohtori Jacques, vastasi ukko yhtä hiljaa ja katkerasti hymähtäen.

— Kuten haluatte! sanoi Coictier kuivasti ja kääntyi arkkidiakonin puoleen:

— Te sivuutatte varsin kevyesti kaikki, dom Claude, ja Hippokrates ei tuota teille suurempaa vaivaa kuin pähkinä apinalle. Lääketiede unelmaa! Luulenpa melkein, että apteekkarit ja tieteen mestarit kivittäisivät teidät, jos olisivat läsnä. Te kiellätte siis rakkausjuoman vaikutuksen vereen ja voiteitten lihaan? Te kiellätte ikuisen kasvi- ja metallilääketaidon, jota sanotaan maailmaksi ja joka on yksinomaan tehty tätä ikuista sairasta varten, jota sanotaan ihmiseksi?

— En kiellä, sanoi dom Claude kylmästi, lääketaitoa enkä sairasta. Kiellän lääkärin.

— Ei ole siis totta, vastasi Coictier kuumeten, että kihti on sisäistä savipuolta, että tykinluodin haavoja parannetaan paistetuilla rotilla hautomalla, että nuori veri sopivalla tavalla johdettuna nuorentaa vanhoja suonia; ei ole siis totta, että kaksi ja kaksi on neljä, ja että emprosthotonos seuraa opisthotonosta!

Arkkidiakoni vastasi liikahtamatta:

— On tiettyjä seikkoja, joista ajattelen tietyllä tavalla.

Coictier punastui kiukusta.

— No, no, hyvä Coictier, älkää innostuko, sanoi ukko Tourangeau. Herra arkkidiakoni on ystävämme.

Coictier rauhoittui mutisten itsekseen: — Hän on todellakin hullu!

— Te teette minut, Herra paratkoon, neuvottomaksi, mestari Claude, virkkoi ukko Tourangeau oltuaan hetken ääneti. Aioin kysyä teiltä neuvoa kahdessa asiassa, joista toinen koskee terveyttäni, toinen tähteäni.

— Jos se oli asianne, herrani, vastasi arkkidiakoni, olisitte tehnyt viisaammin, jos ette olisi vaivautunut luokseni. En usko lääketieteeseen; en usko tähdistäennustamiseen.

— Niinkö! virkkoi ukko hämmästyen.

Coictier naurahti väkinäisesti.

— Näettehän, että hän on hullu, sanoi hän hiljaa ukko Tourangeaulle.

— Hän ei usko astrologiaan!

— Miten on selitettävissä, jatkoi dom Claude, — että jonkin tähden jokainen säde on jonkun ihmisen päähän kiinnitetty lanka!

— No mihin te sitten uskotte? huudahti ukko Tourangeau.

Arkkidiakoni oli hetken kahden vaiheilla, sitten hän vastasi surullisesti hymyillen, mikä tuntui kumoavan hänen sanansa:

— *Credo in Deum*. [Uskon Jumalaan.]

— *Dominum nostrum* [Meidän Herraamme], lisäsi ukko Tourangeau tehden ristinmerkin.

— *Amen*, sanoi Coictier.

— Kunnioitettava mestari, jatkoi ukko, minua ilahduttaa teidän hyvä uskonne. Mutta miten suuri oppinut olettekin, ette kai ole vielä sillä asteella, että kiellätte tieteen?

— En, sanoi arkkidiakoni tarttuen ukko Tourangeaun käsivarteeseen, ja innostunut leimaus välähti hänen himmeissä silmissään, — en kiellä tiedettä. En ole voinut niin pitkiä aikoja turhaan ryömiä luolan lukemattomia käytäviä näkemättä kaukana pimeään käytävän päässä valoa, liekkiä, ehkä hohdetta siitä häikäisevästä työpajasta, jossa kärsivälliset ja viisaat ovat yllättäneet Jumalan.

— Ja mitä sitten pidätte lopulta varmana, virkkoi Tourangeau.

— Alkemiaa.

— Mutta Herran nimessä, dom Claude, huudahti Coictier, — alkemiolla on oikeutuksensa kylläkin, mutta miksi pilkata lääketiedettä ja astrologiaa?

— Tietonne ihmisestä ei ole mitään! tietonne taivaasta ei ole mitään! lausui arkkidiakoni painavasti.

— Silläpä suoriudutaan ylen helposti Epidauruksesta ja Khaldeasta, virkkoi lääkäri pilkallisesti nauraen.

— Kuulkaa, herra Jacques. Olen ilmaissut vakaumukseni. En ole kuninkaan henkilöääkäri, eikä hänen majesteettinsa ole antanut minulle Dedalus-puutarhaa tähtien tutkimista varten. — Älkää kiihtykö, vaan kuunnelkaa minua. — Minkä totuuden olette löytäneet, en tahdo sanoa lääketieteestä, sillä sehän on pelkkää hullutusta, vaan astrologiasta? Sanokaapa mitä olette toimittanut pystysuoralla bustrofedonilla, mitä löytöjä olette tehnyt luvuilla ziruf ja zefirod?

— Kiellättekö olkaluun sympaattisen voiman ja sen että kabbalistiikka perustuu siihen?

— Erehdys, herra Jacques! ei ainoakaan teidän lauselmistanne perustu todellisuuteen. Alkemiolla sitä vastoin on löytönsä. — Voitteko väittää sellaisia seikkoja vastaan, kuin että jää tuhat vuotta maattuaan maan sisässä muuttuu vuorikristalliksi, ja että lyijy on kaikkien metallien isä? (Sillä kulta ei ole metalli, kulta on valo.) — Lyijy tarvitsee vain neljä aikakautta, joista kukin kaksisataa vuotta, muuttuakseen ensin punaiseksi arsenikiksi, sitten tinaksi ja viimein hopeaksi. — Eikö asianlaita ole niin? Mutta uskoa olkaluuhun, ympyräviivaan ja tähtiin on yhtä naurettavaa kuin Suuren Katayn asukasten tavoin uskoa, että kukankeitäjä muuttuu myyräksi ja jyvät karpikaloiksi.

— Olen tutkinut hermetiikkaa, huusi Coictier, ja vakuutan...
Innostunut arkkidiakoni ei antanut hänen lopettaa.

— Ja minä olen tutkinut lääketiedettä, astrologiaa ja hermetiikkaa. Tässä yksin on totuus (näin sanoen hän otti lippaalta yhden noista pulloista, joista edellä mainitsimme), tässä yksin on valo! Hippokrates on unelma, Urania on unelma, Hermes on ajatus. Kulta on aurinko, kullantekijä on jumala. Se on ainoa tiede. Olen käynyt läpi koko lääketieteen ja astrologian, sanon sen teille vielä kerran, enkä ole löytänyt mitään! Ihmisruumis, pimeyttä; tähdet, pimeyttä!

Ja hän vaipui takaisin nojatuoliinsa mahtavan ja innoittuneen näköisenä. Tourangeau tarkasti häntä ääneti. Coictier koetti naurahtaa, kohautti huomaamatta olkapäitään ja toisti hiljaa:

— Hän on hullu!

— Ja tuo suuri päämäärä, virkkoi yhtäkkiä Tourangeau, — oletteko saavuttanut sen? Onko teidän onnistunut tehdä kultaa?

— Jos minun olisi onnistunut, sanoi arkkidiakoni painostaen hitaasti sanojaan kuten ainakin henkilö, joka on mietteisiinsä vaipunut, — olisi Ranskan kuninkaan nimi Claude eikä Ludvig.

Ukko rypisti kulmakarvojaan.

— Mitä sanonkaan? jatkoi dom Claude ylpeän halveksivasti hymyillen. — Mitä merkitsisi minulle Ranskan valtaistuini, kun voisin uudelleen rakentaa itämaisen keisarikunnan!

— Todellakin! virkkoi ukko.

— Tuota hupsuraukkaa! mutisi Coictier.

Arkkidiakoni, joka näytti oikeastaan puhelevan itsekseen, jatkoi:

— Mutta minä ryömin vielä; revin rikki kasvoni ja polveni maanalaisen käytävän kiviin. Näen vasta vilauksen, en enempää; en osaa lukea, vain tavailla.

— Ja kun osaatte vihdoin lukea, voitteko silloin tehdä kultaa? ukko kysyi.

— Epäilemättä! sanoi arkkidiakoni!

— Pyhä Neitsyt tietää, että olen rahan tarpeessa ja haluaisin mielelläni oppia lukemaan kirjojanne. Sanokaa minulle, kunnioitettava mestari, onko tieteenne Pyhän Neitsyen vihollinen tai hänelle vastenmielinen?

Dom Claude vain suoristi itseään ja vastasi tyynen arvokkaasti:

— Kenen arkkidiakoni minä olen?

— Se on totta, hyvä mestari. No niin, ettekö haluaisi perehdyttää minua taitoonne? Opettakaa minua tavailemaan kanssanne.

Claude ryhdistyi Samuelin tapaiseen majesteettiseen ja ylimmäispapilliseen asentoon.

— Vanhus, tarvitaan monin verroin enemmän vuosia, kuin teillä on jäljellä, tuohon matkaan salattujen tietojen valtakunnassa. Teidän päänne on jo harmaa! Luolasta ei astuta ulos ennen kuin valkohapsisena, mutta sinne on mentävä jo mustatukkaisena. Tiede kykenee omin päinkin vallan hyvin uurtamaan, kuihduttamaan ja vanhentamaan ihmiskasvot, ilman että vanhuuden tarvitsee lahjoittaa hänelle kurttujaan. Mutta jos te siitä huolimatta tunnette vastustamatonta halua vielä tuossa iässä ruveta oppilaaksi

ja oppia selittämään viisaitten kauheita aakkosia, niin tulkaa luokseni, minä koetan. En kehoittaisi teitä, vanhusraukka, tutkimaan pyramidien hautakammioita, joista vanha Herodotos puhuu, tai Babylonin tiilitornia, tai Eklingan suunnatonta valkomarmoritemppeliä Intiassa. En ole enempää kuin tekään nähnyt kaldealaisia rakennuksia, jotka oli rakennettu Sihran pyhän kaavan mukaan, en Salomonin hävitettyä temppeliä enkä israelilaisten kuninkaitten hautojen murrettuja kiviovia. Me saamme tyytyä niihin Hermeksen kirjan katkelmiin, joita meillä täällä on käsillä. Minä selitän teille pyhän Kristoforoksen kuvapatsaan, Kylväjän sekä Sainte-Chapellen portaalin kahden enkelin symbolin, noiden, joista toinen pitää kättään maljassa, toinen pilvessä.

Tässä keskeytti hänet Jacques Coictier, jonka arkkidiakonin innostuneet sanat olivat heittäneet satulasta, mutta joka nyt jälleen nousi selkään ja huudahti oppineen väittelijän voitonriemulla, kun hän luulee keksineensä oikein musertavan vastaväitteen:

— *Erras, amice Claudi* [Erehdyt, Claude ystävä]. Symboli ei ole luku. Te sekoitatte Orfeuksen ja Hermeksen.

— Te erehdytte itse, vastasi arkkidiakoni rauhallisesti. — Dedalus on kivijalka, Orfeus on muuri, mutta Hermes on rakennus. Siinä on kaikki. — Tulkaa, milloin haluatte, hän jatkoi kääntyen Tourangeaun puoleen,— niin näytän teille kultajyväset Nicolas Flamelin sulattimon pohjasta, ja voitte verrata niitä Guillaume de Paris'n kultaan. Opetan teille kreikkalaisen *peristera* sanan salaiset ominaisuudet. Mutta ennen kaikkea opetan teitä lukemaan aakkosten marmorikirjaimia, kirjan graniittisivuja. Lähdemme piispa Guillaumen ja Saint-Jean-le-Rondin portaalilta Sainte-Chapelleen, sitten menemme Nicolas Flamelin taloon Rue Marivault'n varrella, hänen haudalleen Saints-Innocents'in hautuumaalle, hänen kahteen sairaalaansa Rue Montmorencyn varrella. Opetan teitä lukemaan hieroglyfejä, jotka peittävät nuo neljä suurta rautajalustaa Saint-Gervais'n ja Rue de la Ferronnerien sairaalain portaalessa. Tavailemme yhdessä lävitse Saint-Cômen, Sainte-Geneviève-des-Ardents'in, Saint-Martinin, Saint-Jacques-de-la-Boucherien julkisivut...

Tourangeau ei ollut enää pitkään aikaan näyttänyt ymmärtävän dom Claudea, niin älykkäänä kuin hänen katseensa seurasikin arkkidiakonia. Hän keskeytti hänet:

— Herra paratkoon! mitä ne teidän kirjanne sitten ovat?

— Tuossa on yksi, sanoi arkkidiakoni.

Ja avaten kammionsa ikkunan hän osoitti suunnatonta Notre-Dame-kirkkoa, joka torneineen, kiviseinineen ja valtavine selkineen piirtyi mustana varjokuvana

tähtitaivasta vasten ikään kuin kaksipäinen, jättiläismäinen, keskellä kaupunkia istuva sfinksi.

Katseltuaan hetken ääneti tuota jättiläismäistä kirkkoa hän ojensi huoaten oikean kätensä edessään olevaa avointa kirjaa ja vasemman Notre-Damea kohden ja lausui, samalla kun hänen surullinen katseensa siirtyi kirjasta kirkkoon:

— Niin, tämä surmaa tuon.

Coictier, joka innokkaana oli kumartunut kirjan puoleen, ei malttanut olla huudahtamatta:

— Mutta mitä tässä sitten niin ihmeellistä on? *Glossa in epistolas D. Pauli. Norimbergae, Antonius Koburger, 1474*. Sehän ei ole mikään uutuuus. Se on Petrus Lombarduksen, magister sententiarumin kirja. Siksikö että se on painettu?

— Tepä sen sanoitte, vastasi Claude, joka näytti vaipuneen syviin mietteisiin ja seiso i etusormi painettuna folianttia vasten, joka oli lähtenyt Nürnbergin kuuluisasta kirjapainosta. Sitten hän lausui seuraavat mystilliset sanat:

— Niin, niin, pikku seikat hallitsevat suuria; hammas voittaa ainepaljouden. Niilinrotta surmaa krokodiilin, miekkakala surmaa valaan, kirja surmaa rakennuksen.

Luostarin kello alkoi soida samassa, kun tohtori Jacques taas kuiskasi seuralaisensa korvaan ainaisen kertosaäkeensä:

— Hän on hullu.

Toinen vastasi siihen tällä kertaa:

— Luulenpa melkein.

Iltasoiton jälkeen ei kukaan vieras saanut enää oleskella luostarissa. Vieraat tekivät lähtöä.

— Mestari, sanoi ukko Tourangeau hyvästellessään arkkidiakonia, minä pidän oppineista ja nerokkaista miehistä ja pidän teitä erikoisessa arvossa. Tulkaa huomenna Tournelles-palatsiin ja kysykää Saint-Martin de Tours'in apottia.

Arkkidiakoni palasi kammioonsa hämmästyneenä; hänelle selvisi vihdoin, kuka ukko Tourangeau oli; hän muisti seuraavan kohdan Saint-Martin de Tours'in kartulariumista: *Abbas beati Martini, Scilicet Rex Franciae, est canonicus de consuetudine et habet parvam praebendam quam habet sanctus Venantius et debet sedere in sede thesaurarii*. [Pyhän Martinuksen luostarin apotti, se on Ranskan

kuningas, on itseoikeutettu kaniikki ja P. Venantiuksen pienen palkkapitäjän omistaja ja on oikeutettu istumaan pöydässä rahastonhoitajan paikalla.]

Vakuutettiin arkkidiakonin tästä lähtien olleen usein keskusteluissa Ludvig XI:n kanssa Olivier le Daimin ja Jacques Coictier'n suureksi harmiksi, joista jälkimmäinen tapansa mukaan löylytti ankarasti kuningasta.

II. Tämä surmaa tuon

Lukijattaremmme suonevat anteeksi, että tässä hetkeksi pysähdymme tutkimaan, mikä ajatus saattoi piillä noissa arkkidiakonin arvoituksellisissa sanoissa: *Tämä surmaa tuon. Kirja surmaa rakennuksen.*

Omasta puolestamme uskomme, että ajatus oli kaksinainen. Ensiksikin pappisajatus. Siinä oli papin pelkoa uutta voimaa, kirjapainotaitoa kohtaan. Siinä oli kirkonmiehen hämmästyttä Gutenbergin loistavan kirjapainon edessä. Saarnatuoli ja käsikirjoitus, puhuttu sana ja kirjoitettu sana siinä pelkäsi painettua sanaa; jotain sen tapaista kuin varpusen hämmennys, joka näkee enkeli Légion levittävän kuusi miljoonaa siipeään. Se oli profeetan huudahdus, joka jo kuulee vapautuneen ihmiskunnan kohisevan ja liikehtivän, — joka näkee älyn tulevaisuudessa hävittävän luulon, ajattelun murtavan uskon, maailman järkyttävän Roomaa. Filosofin ennustus, joka näkee inhimillisen ajatuksen kirjapainon siivillä haihtuvan teokratian säiliöstä. Sotilaan kauhistusta, joka tutkii muurinsärkijän pronssipäätä ja sanoo: Torni murtuu. Se merkitsi, että toinen valta seuraisi toista. Se lausui toisin sanoen: Kirjapaino surmaa kirkon.

Mutta tämän ajatuksen alla, joka epäilemättä oli ensimmäinen ja yksinkertainen, oli meidän mielestämme toinen ja uudempi, joka johtui edellisestä. Sitä oli vaikeampi huomata ja helpompi vastustaa, se oli aivan yhtä filosofinen eikä enää yksinomaan papin, vaan myös tiedemiehen ja taiteilijan käsitys. Siinä ilmeni aavistus, että ihmisajatus muuttaessaan muotoa myös muuttaisi ilmaisutapaa, että kunkin sukupolven johtavaa ajatusta ei enää kirjoitettaisi samalla aineella ja samalla tavalla, että luja ja kestävä kivikirja jättäisi sijan vielä lujemmalle ja kestävämmälle painetulle kirjalle. Tässä mielessä oli arkkidiakonin hämärällä lauseella uusi merkitys. Se tahtoi sanoa, että toinen taito syrjäyttäisi toisen. Se merkitsisi: Kirjapainotaito surmaa rakennustaiteen.

Itse asiassa onkin aikain alusta kristillisen ajanlaskun viidenteentoista vuosisataan saakka rakennustaide ihmiskunnan suuri kirja, ihmisen tärkein voiman tai älyn ilmaus hänen eri kehitysasteillaan.

Kun vanhimpien ihmisrotujen muistia rasitti liiallinen kuormitus, kun inhimillisten muistojen määrä kävi niin raskaaksi ja sekavaksi, että paljas lentävä sana oli vaarassa

eksyä siihen, kirjoitettiin ne maaperään samalla kertaa havainnollisimmalla, kestävimällä ja luonnollisimmalla tavalla. Jokaiselle perinteelle pystytettiin muistomerkki.

Ensimmäiset muistomerkit olivat yksinkertaisia kivilohkareita, *jotka eivät olleet rautaa tunteneet*, sanoo Mooses. Rakennustaide alkoi niinkuin kaikki kirjoitustaito. Se oli aluksi aakkosia. Pystytettiin kivi, ja se oli kirjain, ja jokainen kirjain oli hieroglyfi, ja jokaisessa hieroglyfissä oli ryhmä ajatuksia, aivan kuin kapiteeleja pylväiden päissä. Niin menettelivät kaikki rodut, kaikkialla, samaan aikaan, koko maapallolla. Kelttien pystyttämiä kiviä tapaa Siperiassa samoin kuin Amerikan aroilla.

Möhemmin muodostettiin sanoja. Asetettiin kiviä päällekkäin, yhdistettiin näitä graniittitavuja, ja sana aloittelihe muutamilla yhdistelmillä. Kelttien dolmen ja cromlech, etruskien tumulus ja heprealaisten galgal ovat sanoja. Jotkut niistä, erikoisesti tumulus, ovat henkilönnimiä. Toisinaan tapahtui, että kun oli viljalti kiviä ja laaja tasanko, kirjoitettiin kokonainen ajatus. Kamakin suunnaton röykkiö on jo kokonainen lauselma.

Viimein kirjoitettiin kirjoja. Tarut olivat synnyttäneet symboleja, joiden alle ne hävisivät kuin puunrunko lehvien alle. Kaikki nuo symbolit, joihin ihmiskunta uskoi, kasvoivat, lisääntyivät, sekoittuivat, kehittyivät yhä enemmän; ensimmäiset muistomerkit eivät enää riittäneet niitä sisällyttämään itseensä; ne paisuivat joka puolelta niiden yli. Nämä muistomerkit kykenivät töin tuskin ilmaisemaan vanhinta perinnettä, joka itsekkin oli yksinkertainen, alaston, maassa lepäävä. Symbolin täytyi saada laajentua rakennukseksi. Rakennustaide kehittyi nyt inhimillisen ajatuksen keralla; siitä tuli jättiläinen, jolla oli tuhansia päitä ja käsivarsia ja joka ilmaisi kestävässä, havaittavassa, ruumiillisessa muodossa koko tuon häilyvän symboliikan. Samalla kun Dedalus, joka on voima, mittasi, samalla kun Orfeus, joka on äly, lauloi, alkoivat pylväs, joka on kirjain, arkadi, joka on tavu, pyramidi, joka on sana, samalla sekä mittausopillisen että runollisen lain liikkeelle panemina ryhmittä, yhdistyä, sulautua, laskeutua, nousta, asettua rinnan maassa, kerrostua kohden taivasta, kunnes ne aikakauden johtavan ajatuksen sanelun mukaan olivat kirjoittaneet nuo ihmeelliset kirjat, jotka myös olivat ihmeellisiä rakennuksia: Eklingan pagodin, Egyptin Ramseionin, Salomonin temppelin.

Ajatus-äiti, sana, ei ollut ainoastaan kaikkien näiden rakennusten perustana, vaan se ilmeni myös niiden muodossa. Niinpä ei esimerkiksi Salomonin temppeli ollut ainoastaan pyhän kirjan kuori, se oli pyhä kirja itse. Sen jokaisessa samakeskisessä ympärysmuurissa saattoivat papit lukea sanan käännettynä ja juhlistettuna silmälle, ja he seurasivat siten sen muutoksia pyhäköstä pyhäkköön, kunnes viimein löysivät

sen viimeisessä tabernaakkelissaan konkreettisimmassa muodossa, joka vielä oli rakennustaidetta: arkissa. Siten oli sana suljettu rakennukseen, mutta sen kuva oli muovailtu kuoreen niinkuin ihmiskasvot muumioarkkuun.

Eikä yksin rakennus vaan myös niiden valitsema paikka ilmaisi ajatuksen, jota ne edustivat. Sitä mukaa, oliko ajatus, jota niiden tuli ilmaista, valoisa vai synkkä, koristi Kreikka vuorensa silmälle sopusointuisilla temppeleillä, kaivoi Intia vuorensa ontoiksi, laatiakseen noita maanalaisia, muodottomia pagodeja, joita kannattavat lukemattomat rivit graniittielefanteja.

Siten on ihmismaailman ensimmäisen kuudentuhannen vuoden aikana, Hindustanin vanhimmista pagodeista Kölnin tuomiokirkkoon saakka, rakennustaide ollut ihmiskunnan varsinainen kirjoitus. Ja tämä on niin totista totta, ettei ainoastaan kullakin uskonnollisella symbolilla, vaan myös jokaisella inhimillisellä ajatuksellakin on sivunsa, muistomerkkinsä tässä mittamattomassa kirjassa.

Kaikki sivistys alkaa teokratialla ja päättyy demokratiaan. Tämä vapauden laki, joka seuraa yhteyttä, on rakennustaiteen kirjaan kirjoitettuna. Meidän ei kuitenkaan pidä luulla, — sitä haluamme erityisesti painottaa —, että rakennustaide kykenee pystyttämään ainoastaan temppeleitä, ilmaisemaan taruja ja pappissymboliikkaa sekä kivilehdilleen kirjoittamaan lain salaperäiset taulut. Jos niin olisi, niin silloin se ei voisi ilmaista ihmishengen uutta tilaa, sen toiselta puolelta täydet lehdet jäisivät takasivuiltaan tyhjiksi, sen teos olisi puolinainen, sen kirja vaillinainen, kun jokaisen kansan elämässä tulee hetki, jolloin pyhä symboliikka kuluu pois ja häviää vapaan ajatuksen vallan alle, kun ihminen vapautuu papista, kun filosofisten järjestelmän rehevä kasvu kuihduttaa uskonnon kasvot. Mutta niin ei ole asianlaita.

Ottakaamme esimerkiksi keskiaika, jonka me näemme selvemmin, koska se on meitä lähempänä. Sen ensimmäisen ajanjakson aikana, jolloin teokratia järjestää Eurooppaa, jolloin Vatikaani kerää ja järjestää ympärilleen aineksia Roomaksi, joka rakennettiin siitä Roomasta, joka on Kapitoliumin raunioissa, jolloin kristinusko kiertää vanhan sivistyksen raunioilla ja keräilee kaikki yhteiskunnan kerrokset ja rakentaa raunioista uuden, pappisvaltaisen maailman, jonka päatekivenä on papillisuus, kuullaan tästä kaaoksesta aluksi salaisesti, sitten nähdään vähitellen kristinuskon elävöittävän hengen vaikutuksesta ja barbaarien kätten avulla syntyvän kuolleesta kreikkalaisesta ja roomalaisesta rakennustaiteesta tuon salaperäisen roomaanisen rakennustaiteen, joka on Egyptin ja Intian teokraattisen rakennustaiteen sisar, puhtaan katolisuuden muuttumaton vertauskuva, paavillisen yhteyden horjumaton hieroglyfi. Koko sen kauden ajatus on itse asiassa tähän synkkään roomaaniseen tyyliin kirjoitettuna. Siinä tuntee kaikkialla vallan, yhteyden,

läpäisemättömyyden, ehdottomuuden, Gregorius VII:n; kaikkialla papin, ei missään ihmistä; kaikkialla yhteiskuntaluokan, ei missään kansaa.

Mutta sitten tulee ristiretkien aika. Ne ovat suuria kansanliikkeitä, ja jokainen suuri kansanliike, olkoon sen syy ja tarkoitus mikä tahansa, on aina viime kädessä ihmishengen vapautusta. Uutuudet raivaavat itselleen tien. Nyt alkaa jacquerioiden, praguerioiden ja liigojen ajanjakso. Auktoriteettia uhataan, yhteyttä järkytetään. Feodalismi tahtoo jakaa saaliin teokratian kanssa, odotellen kansaa, joka myöhemmin nousee vastustamattomana ja, kuten aina, näyttelee leijonan osaa, *Quia nominor leo* [Sillä nimeni on leijona]. Aatelisvalta kohoaa siis siten pappisvallan, porvarisvalta aatelisvallan alta. Euroopan ulkomuoto on muuttunut. No niin, rakennustaiteen muoto on myös muuttunut. Se on niinkuin sivistyskin kääntänyt lehteä, ja aikojen uusi henki löytää sen valmiina kirjoittamaan sanelunsa mukaan. Se on palannut ristiretkiltä suippokaaren samoin kuin kansat vapauden kera. Rooman pala palalta muretessa kuolee roomalainen rakennustaide. Hieroglyfi hylkää tuomiokirkon ja ryhtyy vaakunakilpien kuvilla koristamaan linnoja ja luomaan feodalismiin loistoa. Tuomiokirkko itse, tuo ennen niin dogmaattinen rakennus, joutuu nyt kaupungin porvariston, kunnan, vapauden haltuun, papilta taiteilijan käsiin. Taiteilija rakentaa sen makunsa mukaan. Hyvästi, mysteeri, taru, laki. Nyt hallitsee mielikuvitus ja oikku. Kunhan pappi saa basilikansa ja alttarinsa, hän antaa toisten pitää huolen lopusta. Neljä seinää ovat taiteilijan. Rakennustaiteellinen kirja ei enää kuulu papistolle, uskonnolle, Roomalle; se on mielikuvituksen, runouden, kansan oma. Siitä ne nopeat ja lukemattomat muutokset, jotka hämmästyttävät tässä rakennustaiteessa, joka kesti vain kolmesataa vuotta, kun jäykän liikkumaton roomalainen rakennustyyli kesti kuusi tai seitsemän.

Taide edistyy jättiläisaskelin. Kansan keskuudesta noussut nero ja alkuperäisyys on ottanut käsiinsä johdon, joka ennen oli piispoilla. Jokainen polvi kirjoittaa ohimennen rivinsä kirjaan. Se raapii vanhat roomalaiset hieroglyfit tuomiokirkkojen julkisivuista; enintään näkee siellä täällä dogmin pistävän esiin uuden symbolin alta. Kansanomainen päällys antaa tuskin aavistaakaan uskonnollista luurankoa sen alta. On mahdotonta kuvitella kaikkia niitä vapauksia, joita arkkitehdit nyt ottavat, vieläpä kirkkoa vastaan. On pylväänpäitä sellaisia kuin Palais de Justicen lämpiössä, joissa munkit ja nunnat lepäävät häpeällisesti toisiinsa kietoutuneina. Pääportaaleita sellaisia kuin Bourges'in tuomiokirkossa, jossa Noakin seikkailu on täydellisenä kuvattu kiveen. Pesuasioita sellaisia kuin Bochevillen luostarikirkossa, jossa juopunut, aasinkorvilla varustettu munkki nauraa malja kädessä vasten seurakunnan kasvoja. Tähän aikaan on kiveen kirjoitetulla sanalla etuoikeuksia, joita täysin voi verrata nykypäivien sanomalehtien vapauksiin.

Tämä vapaus menee sängen pitkälle. Joskus ilmaisee portaali, otsikko, koko kirkkokin symbolisen ajatuksen, joka on aivan vieras jumalanpalvelukselle, vieläpä suorastaan vihollismielinenkin kirkkoa kohtaan. Kolmannellatoista vuosisadalla on Guillaume de Paris, viidennellätoista Nicolas Flamel kirjoittanut sellaisia sivuja. Saint-Jacques-de-la-Boucherie oli kokonaan vastustuskirkko.

Ainoastaan siten oli ajatus siihen aikaan vapaa, ja se kirjoitettiin kokonaan vain noihin kirjoihin, joita nimitetään rakennuksiksi. Ellei se olisi pukeutunut rakennuksen muotoon, vaan ollut niin varomaton, että olisi uskoutunut käsikirjoituksen muotoon, olisi pyöveli sen julkisesti polttanut. Kirkon portaalin ajatuksen olisi ollut pakko todistaa vapaan ajatuksen teloitus. Kun sillä ei näin ollen ollut muuta ilmaisumahdollisuutta kuin rakennustaide, käytti se sitä hyväkseen kaikkialla. Siitä se ääretön määrä tuomiokirkkoja, jotka peittävät Euroopan, luku niin suunnaton, että on vaikea uskoa sitä, vaikkakin on vakuuttanut sen todenperäisyydestä. Kaikki yhteiskunnan aineelliset ja henkiset voimat suuntautuivat samaan päämäärään: rakennustaiteeseen. Rakentaen muka kirkkoja Jumalalle kehittyi taide suurenmoiseen kukoistukseen.

Siihen aikaan tuli jokaisesta, joka oli syntynyt runoilijaksi, arkkitehti. Se nerous, joka oli hajallaan joukkojen keskuudessa ja tunsu feodalismien painavan ja likistävän itseään kuin pronssikilpisen katon, tapasi ainoan johdattimen rakennustaiteessa, ja sen iliaadit saivat tuomiokirkon muodon. Kaikki muut taiteet asettuivat kuuliaisina arkkitehtien käytettäväksi. He olivat noiden suurten teosten rakentajia. Arkkitehti, runoilija, mestari sisällytti itseensä kuvanveiston, joka korosti hänen julkisivunsa, maalaustaiteen, joka väritti hänen ikkunansa, soitannon, joka sai hänen kellonsa kaikumaan ja hänen urkunsu soimaan. Itse runousraukankin varsinaisessa mielessä, joka itsepintaisesti asusti käsikirjoituksissa, täytyi jotakin merkitäkseen astua joukkoon kirkkolaulun muodossa, mikä oikeastaan oli sama osa, jota Aiskyloksen tragediat olivat esittäneet Kreikan uskonnollisissa juhlissa ja Genesis Salomonin temppelissä.

Siten on rakennustaide Gutenbergiin saakka merkittävin yleisin kirjoitus. Tähän graniittikirjaan, joka aloitettiin itämailla ja jota jatkettiin kreikkalaisena ja roomalaisena muinaisaikana, on keskiaika kirjoittanut viimeisen lehden. Tuo ilmiö, että luokkarakennustaidetta seuraa kansanrakennustaide, jonka juuri olemme huomanneet keskiajalla, toistuu muuten kaikkien samanluontoisten ihmishengen liikkeiden keralla historian muiden suurten ajanjaksojen aikana. Niinpä esimerkiksi, kosketellaksemme tässä ainoastaan muutamalla sanalla lakia, jonka laveampi esittäminen vaatisi kokonaisia teoksia, seurasi kaukana idässä vanhimpain aikain kehdoissa, intialaista rakennustaidetta foinikalainen, arabialaisen rakennustaiteen

rikas äiti; klassillisella muinaisajalla egyptiläistä rakennustaidetta, josta etruskilainen tyyli ja kyklooppi-muistomerkit olivat vain toisintoja, kreikkalainen, jonka piirissä roomalainen tyyli on vain kartaagolaisen kupolin liaksi kuormitettua jatkoa; ja uudempana aikana romaanista rakennustaidetta goottilainen. Ja jos yhdistää nämä kolme sarjaa, löytää kolmessa vanhemmassa sisaruksessa, intialaisessa, egyptiläisessä ja romaanisessa rakennustaiteessa, saman symbolin: se on, teokratian, luokan, yhteyden, dogmin, tarun, Jumalan; ja kolmessa nuoremmissa sisaruksessa, foinikialaisessa, kreikkalaisessa ja goottilaisessa rakennustyyliissä, olkoonpa niiden luonteesta kasvava muoto miten erilainen tahansa, myös saman ilmaisun, se on, vapauden, kansan, ihmisen.

Intialaisessa, egyptiläisessä ja romaanisessa rakennustaiteessa tuntee aina papin, ei muuta kuin papin, nimitettäköön häntä sitten brahmaaniksi, magiksi tai paaviksi. Niin ei ole kansan rakennustaiteen laita. Sen tuotteet ovat rikkaampia, eivätkä niin pyhiä. Foinikialaisessa tuntee kauppiaan, kreikkalaisessa tasavaltalaisen, goottilaisessa porvarin.

Kaikkien teokraattisten rakennustaiteitten yleiset pääpiirteet ovat muuttumattomuus, kehityksen kammo, sitkeä pysyminen perinnäisissä viivoissa, alkuperäisten tyyppien pyhittäminen, kaikkien ihmisen ja luonnon muotojen pysyvä alistuminen symbolin käsittämättömiin oikkuihin. Ne ovat hämääriä kirjoja, joita vain vihityt saattavat selittää. Muuten on jokaisella muodolla, vieläpä jokaisella muodottomuudellakin merkityksensä, joka tekee sen loukkaamattomaksi. Älkää vaatiko intialaisia, egyptiläisiä ja romaanisia arkkitehteja muuttamaan piirustuksiaan tai parantamaan kuvanveistoaan. Täydellisyys on heistä jumalattomuutta. Näissä rakennustaiteissa näyttää dogmin jäykkyys levinneen kiven ylle uutena kivettymisenä. Kaikkien kansanrakennustaiteitten yleiset pääpiirteet ovat sitävastoin moninaisuus, kehitys, omaperäisyys, runsaus, alituinen liike. Ne ovat jo tarpeeksi vapautuneet uskonnosta ajatellakseen teostensa kauneutta, hoitaakseen sitä ja korjatakseen lakkaamatta sen veistokuva- tai lehtikuviokoristusta. Ne kuuluvat vuosisataansa. Niissä on inhimillistä, jota ne lakkaamatta sekoittavat jumalalliseen symboliin, jonka alaisina ne vielä näyttäytyvät. Siksi nämä rakennukset ovat kaikkien sielujen, kaikkien älyjen, kaikkien mielikuvituksen saavutettavissa; ne ovat vielä symbolisia, mutta helppotajuisia kuin luento. Teokraattisen rakennustaiteen ja tämän välillä on sama ero kuin pyhän kielen ja kansankielen, hieroglyfin ja taiteen, Salomonin ja Feidiaksen välillä.

Jos nyt tiivistämme muutamaan sanaan ytimen siitä, mitä olemme lyhyesti koskelleet, jättämällä pois joukon todistuksia ja yksityiskohtaisia huomautuksia, tulemme siihen tulokseen, että rakennustaide aina viidenteentoista vuosisataan saakka on ollut ihmiskunnan tärkein kirjaanpanoväline, että tänä aikana ei ole

maailmassa esiintynyt ainoatakaan kehittyneempää ajatusta, joka ei olisi muodostunut kirkoksi, että jokaisella kansanomaisella aatteella samoin kuin jokaisella uskonnollisella lailla on ollut muistomerkkinsä; sanalla sanoen, ettei ihmissuku ole ajatellut ainoatakaan vaikuttavampaa ajatusta, jota se ei olisi kirjoittanut kiveen. Ja miksi? Siksi, että jokainen ajatus, olipa se uskonnollinen tai filosofinen, pyrkii jatkuvaan elämään; siksi, että aate, joka on elähdyttänyt yhtä sukupolvea, pyrkii elähdyttämään toistakin ja jättämään jälkiä itsestään. Mutta miten heikko onkaan käsikirjoituksen kuolemattomuus! Miten kestävä, luja ja säilyvä kirja onkaan siihen verrattuna rakennus! Kirjoitetun sanan hävittämiseen tarvittiin vain soihtu tai turkkilainen. Rakennetun sanan hävittämiseen vaadittiin yhteiskunnallinen vallankumous tai maanjäristys. Barbaarit ovat vyöryneet Kolosseumin yli, vedenpaisumus mahdollisesti pyramidien yli.

Viidennellätoista vuosisadalla kaikki muuttuu.

Ihmisajatus keksii keinon jatkaakseen olemassaoloaan, keinon, joka ei ainoastaan ole pysyvämpi ja kestävämpi kuin rakennustaide, vaan myös yksinkertaisempi ja helpompi. Rakennustaide syöstään valtaistuimelta. Orfeuksen kivikirjaimia seuraa Gutenbergin lyijykirjaimet.

Kirja surmaa rakennuksen.

Kirjapainotaidon keksintö on historian suurin tapaus. Se on päävallankumous. Se on ihmiskunnan ilmaisutavan täydellinen uudistus; ihmisajatus riisuu yhden muodon pukeutuakseen toiseen; vanha symbolinen käärme, joka on edustanut älyä Aatamin ajoista asti, luo täydellisesti ja ratkaisevasti nahkansa.

Kirjapainotaidon muodossa on ajatus tullut katoamattommaksi kuin milloinkaan ennen; se on lentävä, saavuttamaton, hävittämätön. Se sekoittuu ilmaan. Rakennustaiteen aikana se muodostui kallioksi ja valtasi vuosisadan ja kappaleen maata. Nykyään se muodostuu lintuparveksi, joka hajaantuu kaikkiin ilmansuuntiin ja valtaa yhtäaikaan kaikki ilman ja tilan kohdat.

Toistamme vielä: kukapa ei näkisi, että se tällä lailla on paljokaan hävittämättömämpi? Oltuaan kivikova se tulee elinvoimaiseksi. Se astuu kestävydestä kuolemattomuuteen. Saattaa hajoittaa maan tasalle röykkiön, mutta miten hävittää sitä, joka on kaikkialla? Tulkoon vain vedenpaisumus: kun vuori aikoja sitten on hävinnyt sen kuohuihin, niin linnut lentävät yhä. Ja jos vain yksikin arkki liikkuu laineilla, laskeutuvat ne sille, uivat sen mukana, näkevät sen kera vetten laskeutuvan, ja uusi maailma, joka kasvaa tästä kaaoksesta, on herätessään näkevä haudatun maailman ajatuksen leijailevan yllään siivitettyä ja elävänä.

Ja kun havaitsee, että tämä ilmaisutapa ei ole ainoastaan kestävin, vaan myös yksinkertaisin, mukavin, käytännöllisin, kun ajattelee, ettei se tarvitse suuria varastoja eikä monimutkaista koneistoa, ja kun vertaa ajatusta, jonka rakennukseksi muuttuakseen on pakko panna liikkeelle neljä viisi muuta taidelajia ja tynnyrittäin kultaa, kokonainen vuori kiviä, kokonainen metsä hirsii, kokonainen kansa rakentajia, kun vertaa sitä ajatukseen, joka muodostuu kirjaksi ja tarvitsee vain vähän paperia, vähän mustetta ja kynän, voiko silloin ihmetellä, että ihmishenki on hylännyt rakennustaiteen ja omaksunut kirjapainotaidon? Katkaiskaa äkkiä virran uoma sen pohjaan kaivetulla viemärillä, niin se jättää entisen uomansa.

Niinpä näemmekin, miten rakennustaide kirjapainotaidon keksimisestä saakka vähitellen kuihtuu, surkastuu ja paljastuu. Miten selvästi näkeekään, että vesi laskeutuu, että mehu katoaa, että aikojen ja kansojen ajatus jättää sen! Kylmeneminen on viidennellätoista vuosisadalla miltei huomaamaton, kirjapaino on vielä liian heikko ja riistää mahtavalta rakennustaiteelta ainoastaan muotojen runsauden. Mutta kuudenneltatoista vuosisadalta lähtien on rakennustaiteen sairaus ilmeinen; se ei ilmaise enää oleellisesti yhteiskunnan ajatusta; se muodostuu kurjaksi klassillisen taiteen jäljittelijäksi; gallialaisesta, eurooppalaisesta, kotimaisesta se muuttuu kreikkalaiseksi ja roomalaiseksi, todellisesta ja uudenaikaisesta pseudo-antiikkiseksi. Tätä rappeutumista nimitetään renessanssiksi. Se on komeaa rappeutumista kuitenkin, sillä vanha goottilainen nerous, tuo Mainzin kirjapainon taakse painuva aurinko, valaisee vielä viimeisillä säteillään koko tuota latinalaisten arkaadien ja korinttilaisten pylvästöjen teennäistä yhdistystä.

Me luulemme laskevaa aurinkoa aamuruskoksi.

Mutta siitä lähtien, kun rakennustaide on vain taide muiden joukossa, siitä lähtien, kun se ei enää ole koko taide, hallitseva taide, yksinvaltiainen taide, ei se enää voi hallita muita taiteita, Ne itsenäistyvät, katkaisevat arkkitehdin ikeen ja hajaantuvat kukin taholleen. Ne voittavat kaikki tästä erosta. Eristäytyminen suurentaa kaikki. Kivenvuolu kehittyy kuvanveistoksi, miniatyyrimaalaus maalaustaiteeksi, kirkkolaulu musiikiksi. Voisi sanoa maailmanvallan hajoavan Aleksanterinsa kuoleman jälkeen ja sen maakuntain kehittyvän kuningaskunniksi.

Niin syntyvät Raffaello, Michel-Angelo, Jean Goujon, Palestrina, nuo häikäisevän kuudennentoista vuosisadan loistavat hahmot.

Samaan aikaan kuin taiteet vapautuu kaikkialla myös ajatus. Keskiajan kerettiläisruhtinaat olivat jo antaneet katolilaisuudelle tuntevia iskuja. Kuudestoista vuosisata murtaa uskonnollisen ykseyden. Ennen kirjapainotaitoa oli uskonpuhdistus ollut ainoastaan eripuraisuutta; kirjapainotaito tekee siitä vallankumouksen.

Poistakaa kirjapaino, niin kerettiläisyys on voimaton. Olkoon kohtalon tai kaitselmuksen ansiota, mutta Gutenberg on Lutherin edelläkävijä.

Mutta kun keskiajan aurinko oli mennyt mailleen, kun goottilainen nerous oli ainiaaksi sammunut taiteen taivaanrannalta, käy rakennustaide yhä värittömämmäksi ja himmeämmäksi ja sammuu vähitellen kokonaan. Painettu kirja, tuo rakennusta kalvava mato, imee sen kuiviin ja nielee sen. Sen lehdet varisevat, se laihtuu silminnähtävästi. Se on yksinkertainen, köyhä, tyhjä. Se ei enää ilmaise mitään, ei edes menneen ajan taiteen muistoa. Yksin jääneenä, muiden taiteiden hylkäämänä, koska ihmisajatus hylkää sen, kutsuu se taiteilijain puutteessa käsityöläisiä avukseen. Lasiruutu karvaa lasimaalauksen. Kivenhakkaaja seuraa kivenvuolijaa. Hyvästi kaikki mehu, kaikki omaperäisyys, kaikki elämä, kaikki henkevyys. Kurjana atelierikerjäläisenä se laahustaa jäljennöksestä jäljennökseen. Michel-Angelossa, joka kuudennellatoista vuosisadalla huomasi, että se oli kuoleman kielissä, heräsi viimeinen aate, epätoivon aate. Tämä taiteen jättiläinen oli latonut Pantheonin Partenonille ja luonut Rooman San Pietron. Se on suurteos, joka olisi ansainnut jäädä ainoaksi laatuaan, rakennustaiteen viimeiseksi omaperäiseksi teokseksi; se on taiteilijajättiläisen nimikirjoitus tuon suunnattoman kiviluettelon lopussa, joka oli päättymässä. Mutta mitä tekee Michel-Angelon kuoltua tämä vaivainen rakennustaide, joka eli oman itsensä varjona? Se ryhtyy jäljittelemään ja vääristelemään Rooman San Pietrona. Se on villitystä. Se on sääliä. Jokaisella vuosisadalla on Rooman San Pietronsa; seitsemännellatoista vuosisadalla Val-de-Grâce, kahdeksannellatoista Sainte-Geneviève. Jokaisella maalla on Rooman San Pietronsa. Lontoolla on omansa, Pietarilla omansa. Pariisilla on kaksi tai kolme. Elähtäneen, ennen kuolemaansa jälleen lapseksi muuttuvan suurtaiteen testamenttipahanen, viimeinen soperrus.

Jos sellaisten luonteenomaisten rakennusten sijasta, joita tässä olemme luetelleet, tutkimme taiteen yleistä muotoa kuudenneltatoista kahdeksanneltoista vuosisadalle, huomaamme samoja heikkenemisen ja kuihtumisen merkkejä. Frans II:n ajoista lähtien häviää rakennuksen taiteellinen muoto yhä enemmän ja antaa mittausopillisen muodon pistää yhä enemmän esiin aivan kuin luitten laihtuneessa potilaassa. Taiteen kauniit viivat väistyvät mittausopin kylmien ja ankarien viivojen tieltä. Rakennus ei ole enää rakennus, vaan monisärmiö. Rakennustaide koettaa epätoivoisesti peittää tätä alastomuutta. Näkee kreikkalaisia otsikkoja piirtyneen roomalaisiin ja päinvastoin. Aina Panthéon Partenonilla, San Pietro di Roma. Niitä on Henrik IV:n kivikulmauksilla varustetut tiilipalatsit; Place Royale, Place Dauphine. Niitä on Ludvig XIII:n raskaat, puristuneet, matalat, kyttyrämäisellä kupolilla varustetut kirkot. Mazarinin rakennustaide, Osakuntaintalon keho italialainen

pasticcio. Ludvig XIV:n palatsit, pitkät, jäykät, jääkylmät, kuolettavan yksitoikkoiset kurtisaanikasarmit. Ja lopuksi Ludvig XV näkinkenkäkiemuroineen ja lierokiekuroineen ja kaikkine käsnineen ja kasvannaisineen, jotka rumentavat tuota vanhaa, elähtänyttä, hampaatonta ja keimailevaa rakennustaidetta. Frans II:sta Ludvig XV:een on sairaus kasvanut geometrisessa sarjassa. Taiteessa on enää vain luu ja nahka. Se on henkihieverissä.

Miten on tällä välin käynyt kirjapainotaidon? Koko se elämä, joka häviää rakennustaiteesta, muuttaa siihen. Samassa määrin kuin rakennustaide näivetty, kasvaa ja paisuu kirjapaino. Sen voimamäärän, jonka ihmisajatus ennen pani rakennuksiin, panee se nyt kirjoihin. Niinpä näemmekin kuudenneltatoista vuosisadalta lähtien kirjapainon, joka on kasvanut kuihtuvan rakennustaiteen tasalle, taistelevan sen kanssa ja surmaavan sen. Seitsemänneltatoista vuosisadalla on se jo kyllin yksinvaltiainen, kyllin voittoisa, kyllin varma menestyksestään, tarjotakseen maailmalle suuren kirjallisen vuosisadan juhlan. Pitkän levon jälkeen Ludvig XIV:n hovissa tarttuu se jälleen Lutherin vanhaan miekkaan, aseistaa sillä Voltairen ja ryhtyy hyökkäykseen tuota vanhaa Eurooppaa vastaan, jonka rakennustaiteellisen ilmaisutavan se oli jo surmannut. Kahdeksannentoista vuosisadan päättyessä se on hajoittanut kaiken. Yhdeksänneltatoista se alkaa rakentaa uutta.

Kysymme nyt, kumpi näistä kahdesta taidosta on viimeisen kolmen vuosisadan aikana todellisesti edustanut inhimillistä ajatusta? Kumpi esittää sitä? Kumpi ei ainoastaan ilmaise sen kirjallista ja skolastista intoilua, vaan myös sen valtavaa, syvää, yleistä liikettä? Kumman näemme joka hetki, alati ja keskeytymättä johtavan ja hallitsevan vaeltavaa ihmiskuntaa, tuota tuhatjalkaista hirviötä? Rakennustaiteen vai kirjapainotaidon?

Kirjapainotaidon. Älkäämme erehtykö siitä; rakennustaide on kuollut, auttamattomasti kuollut, kirjapainon surmaama, kuollut siksi, että se ei ole niin säilyvä, kuollut siksi, että se maksaa enemmän. Jokainen tuomiokirkko on miljardi. On vaikeata kuvitella, millaisia rahasummia vaatisi rakennustaiteellisen kirjan uudelleen kirjoittaminen, maan peittäminen uudelleen tuhansilla kirkoilla, palaaminen takaisin noihin aikoihin, jolloin rakennusmuistomerkkejä oli sellainen määrä, että, erään silminnäkijän sanoja käyttäksämme, "olisi luullut, että maailma oli riisunut vanhat vaatteensa pukeutuakseen pelkkien kirkkojen valkeaan pukuun". *Erat enim ut si mundus, ipse excutiendo semet, rejecta vestutate, candidam ecclesiarum vestem indueret. (Glaber Radulphus.)*

Kirja valmistuu nopeasti, se on halpa ja voi kulkea kauas! Onhan luonnollista, että inhimillinen ajatus virtaa tätä rinnettä myöten. Tällä emme halua sanoa, ettei

rakennustaide vielä siellä täällä pystyttäisi kaunista muistomerkkiä, yksinäistä mestariteosta. Kirjapainonkin aikana saa vielä aika ajoin nähdä pylväitä kohoavan, vaikkapa esimerkiksi kokonaisen armeijan pystyttämiä yhteenjuotetuista tykeistä, aivan kuin rakennustaiteen valta-aikana oli Iliadeja, Romanceroita, Mahabharatoja ja Niebelungenlauluja, jotka olivat koko kansan tekemiä toisiinsa liitetyistä ja yhteen juotetuista katkelmista. Ei ole lainkaan mahdotonta, että kahdennellakymmenennellä vuosisadalla saattaisi nousta joku nerokas arkkitehti yhtä hyvin kuin Dante kolmannellatoista. Mutta rakennustaide ei ole enää yhteiskunnallinen taide, ryhmätaide, hallitseva taide. Ihmiskunnan suurta runoelmaa, sen suurta rakennusta, sen suurta teosta ei enää rakenneta, se painetaan.

Ja jos rakennustaide vielä kerran nousisikin, ei se enää ole hallitsija. Se alistuu kirjallisuuden lakiin, joka ennen alistui sen valtaan. Nuo kaksi taidetta ovat vaihtaneet keskenään asemaa. Varmaa on, että rakennustaiteen valta-aikana yleensä harvinaiset runoteokset muistuttavat rakennusmuistomerkkejä. Intiassa on Vyasa kömpelö, omituinen, käsittämätön kuin pagodi. Egyptissä on runoudessa niinkuin rakennuksissakin viivojen suuruutta ja rauhaa, vanhassa Kreikassa niiden kauneutta, selkeyttä ja tasasuhtaisuutta, kristillisessä Euroopassa katolista majesteetillisuutta, naiivia katsantotapaa, uudistusajanjakson rikasta ja rehevää kasvullisuutta. Raamattu muistuttaa pyramideja, Iliadi Partenonia, Homeros Feidiasta. Dante kolmannellatoista vuosisadalla on viimeinen romaaninen kirkko; Shakespeare kuudennellatoista on viimeinen goottilainen tuomiokirkko.

Yhdistääksemme muutamaan sanaan, mitä yllä olemme luonnollisestikin epätäydellisesti ja tyypistetysti lausuneet, on ihmiskunnalla siis kaksi kirjaa, kaksi luetteloa, kaksi testamenttia: rakennustaide ja kirjapainotaito, kiviraamattu ja paperiraamattu. Kun tarkastaa näitä kahta raamattua, jotka ovat vuosisatoja olleet selkoselälleen avattuina, on epäilemättä aihetta kaivata graniittikirjoituksen ilmeistä majesteetillisuutta, noita jättiläismäisiä pylvästöiksi, pyloneiksi ja obeliskeiksi järjestyneitä aakkosia, noita ihmiskäden kohottamia vuoria, jotka peittävät maailman ja muinaisuuden Keopsin pyramidista Strassburgin tuomiokirkon torniin saakka. Meidän tulee näiltä kivisivuilta lukea menneisyyttä, meidän tulee ihailta ja alati selailta rakennustaiteen kirjoittamaa kirjaa, mutta meidän ei pidä kieltää sen rakennuksen suuruutta, jonka kirjapaino on pystyttänyt.

Tämä rakennus on suunnaton. Joku tilastotieteilijä, en tiedä varmaan kuka, on laskenut että latomalla päällekkäin kaikki nidokset, jotka Gutenbergin ajoista lähtien ovat ilmestyneet painosta, saataisiin maan ja kuun välimatka täytetyksi; mutta tällaisesta suuruudesta emme tahdo puhua. Kun koettaa ajatuksissaan muodostaa kokonaiskuvaa kaikista kirjapainon tuotteista meidän päiviimme saakka, eikö se

kokonaisuutena tunnu meistä suunnattomalta rakennukselta, jonka pohjana on koko maailma, jota ihmiskunta lakkaamatta rakentaa ja jonka valtavat huiput häipyvät tulevaisuuden läpinäkymättömään usvaan? Se on älyn muurahaiskeko. Se on mehiläispesä, jonne kaikki mielikuvitukset, nuo kultaiset mehiläiset, tuovat hunajansa. Tuossa rakennuksessa on lukemattomia kerroksia. Siellä täällä näkee sen pohjalta tieteen pimeitten luolien tunkeutuvan syvälle sen uumeniin. Kaikkialle sen pinnalle on taide tuhlaavasti kylvänyt lehtikoristeitaan, ruusustojaan ja huippujaan. Siinä on jokaisella yksityisellä työllä, niin oikulliselta ja erilliseltä kuin se tuntuukin, oma paikkansa ulkonemallaan. Kaikki muodostaa yhdessä sopusointuisen kokonaisuuden. Shakespearen tuomiokirkosta Byronin moskeijaan saakka kohoaa tuhansia pieniä kellotorneja järjestymättömässä joukossa tässä inhimillisen ajatuksen pääkaupungissa. Jalustaan on kirjoitettu muutamia ihmiskunnan vanhoja kunnianimiä, joita rakennustaide ei ole merkinnyt luettelon. Niinpä on käytävän vasemmalle puolelle liitetty seinään Homeroksen vanha valkomarmorinen korkokuva; oikealla kohottaa monikielinen raamattu seitsemää päätään. Etäämpänä näkyy Romanceron lohikäärme ja muutamia muita sekasikiömuotoja, Vedat ja Niebelungen. Tämä suunnaton rakennus ei muuten milloinkaan valmistu. Kirjapaino, tuo jättiläiskone, joka alati imee yhteiskunnan kaiken älyllisen mehun, valmistaa lakkaamatta uusia aineksia teokseensa. Koko ihmiskunta on rakennustelineillä. Jokainen pää on muurari. Mitättöminkin täyttää kolonsa tai kantaa kivensä. Rétif de la Bretonne [viime vuosisadan alussa elänyt romaanikirjailija] tuo korillisen täytesoraa. Joka päivä kasvaa rakennus kerroksen. Ja paitsi kunkin kirjailijan yksityisiä ja omia lisiä, on kokoomateoksiakin. Kahdeksastoista vuosisata antaa *Encyclopédien*, vallankumous *Moniteurin*. Sekin on totisesti rakennus, joka kasvaa ja kohoaa kohden korkeutta rajattomissa kierteissä, siihenkin sisältyy kielten sekoitus, lakkaamaton aherrus, väsymätön työ, koko ihmiskunnan yhteisponnistus, ajatuksen pakopaikka uuden vedenpaisumuksen varalta, raakalaisten tulvan varalta. Se on ihmissuvun uusi Baabelin torni.

KUUDES KIRJA

I. Puolueeton silmäys entisajan tuomarikuntaan

Jalosukuinen ritari Robert d'Estouteville, Beynen herra, Yvrin ja Saint-Andryn paroni Marchessa, kuninkaallinen neuvos ja kamariherra sekä Pariisin kuninkaallinen kaupunginvouti oli oikea onnenpoika armon vuonna 1482. Lähes seitsemäntoista vuotta sitten, 7:ntenä päivänä marraskuuta v. 1465, pyrstötähden ilmestymisen vuonna [tämä pyrstötähti, jonka takia paavi Kalikstus määräsi pidettäväksi julkisia rukouksia, on sama joka näyttäytyi jälleen v. 1835], hän oli saanut kuninkaalta tämän sievän kaupunginvoudintoimen, jota pidettiin pikemmin arvoasemana kuin virkana,

"arvona, johon liittyi melkoinen poliittinen vaikutusvalta, monia etuoikeuksia ja suuri tuomiovalta", kuten Joannes Lmnus sanoo. Aatelismies, joka oli kuninkaallinen virkamies ja joka oli saanut valtuutensa ennen Ludvig XI:n aviottoman tyttären ja Bourbonin äpärän kihlausta, oli v. 82 sangen ihmeellinen ilmiö. Samana päivänä, jona Robert d'Estouteville oli saanut Jacques de Villiers'n jälkeen Pariisin kaupunginvoudinviran, oli mestari Jean Dauvet seurannut herra Hélye de Thorrettes'ia parlamentin oikeusistuimen ensimmäisenä presidenttinä, Jean Jouvenel des Ursins tullut Pierre de Morvilliers'n jälkeen Ranskan kansleriksi, ja Regnault des Dormans tehnyt tyhjäksi Pierre Puyn toiveet päästä kuninkaallisen palatsin vakinaiseen anomuskirjain esittelijänvirkaan. Mutta miten monissa käsissä olivatkaan presidentin-, kanslerin- ja esittelijänvirat olleet sen jälkeen kun Robert d'Estouteville sai Pariisin kaupunginvoudintoimen! Se oli "jätetty hänen haltuunsa", kuten kuninkaallisessa nimityskirjelmässä sanottiin, ja totta on, että hän oli pitänyt sen hyvin hallussaan. Hän oli tarrautunut siihen kiinni, omistanut sen omakseen, tehnyt sen osaksi itseään niin taitavasti, että oli välttänyt sen vaihtokumeen, joka vaivasi epäluuloista, ärtyisää ja uutterraa Ludvig XI:tä: tiheillä nimityksillä ja viraltapanoilla hän koetti pitää hallinnon joustavana. Ja lisäksi oli tuo urhea ritari toimittanut pojalleenkin pysyvän virka-aseman, ja jo kaksi vuotta oli nimi Jacques d'Estouteville, aseenkantaja, komeillut hänen omansa vieressä Pariisin kaupungin voutikunnan virkamiesluettelon alussa, mikä osoitti todellakin harvinaista, varmaa ja erinomaista suosiota. Totta on, että Robert d'Estouteville oli urhea soturi, joka lojaalisti oli nostanut lippunsa *yhteishyvänliittoa* vastaan ja tarjonnut kuningattarelle, kun tämä tuli Pariisiin 14—, sangen ihmeellisen sokerileivoshirven. Hän oli vielä kaiken lisäksi herra Tristan l'Hermiten, kuninkaallisen palatsin vartioston päällikön hyvä ystävä. Herra Robertilla oli niin muodoin sangen hauska ja mukava asema. Ennen kaikkea sangen hyvät palkkaedut, joihin viiniköynnösten rypäleterttuina liittyivät tulot kaikista ylituomioistuimen langettamista siviili- ja rikostuomioista sekä kaikista Châtelet'n alioikeuksien langettamista siviili- ja rikostuomioista, puhumattakaan Mantes'in ja Corbeil'n siltojen sievoisista tullituloista ja Pariisin torikaupan sekä halko- ja suolakauppiaitten veroista. Lisätkäämme tähän ilo ratsastaa kaupungin virkamiesten etunenässä ja antaa kauniin sota-asunsa, jota vieläkin voi ihailia hänen hautaveistoksessaan Valmont'in luostarissa Normandiassa, ja Montlhéryn luona kuhmuille lyödyn kypärinsä loistaa raatimiesten ja kaupunginkorttelien kaitsijain puoliksi punaisia ja tummanruskeita viittoja vasten. Ja olihan jotakin olla kahdentoista oikeudenpalvelijan, Châtelet'n vahtimestarien ja vartijoiden, Châtelet'n kahden tutkintotuomarin, *auditores Castelleti*, kuudentoista korttelin kuudentoista komissaarin, Châtelet'n vanginvartijain, neljän maapalkalla olevan oikeudenpalvelijan, sadankahdenkymmenen ratsupoliisin, sadankahdenkymmenen

sauvalla varustetun oikeudenpalvelijan ja yövartion kapteenin ja hänen vartijainsa, alivartijainsa, vastavartijainsa ja jälkivartijainsa käskijä. Merkitsi kai jotakin tuomiovalta ylemmissä ja alemmissä tuomioistuimissa, oikeus vangita, hirttää ja telaita, puhumattakaan ensi asteen tuomiovallasta, *in prima instantia*, Pariisiin varakreivikunnassa, joka niin loistavasti oli jaettu seitsemään aateliseen tuomiokuntaan. Voiko kuvitella mitään miellyttävämpää, kuin herra Robert d'Estoutevi'llen tavoin päivisin jakaa lakia ja oikeutta Grand Châtelet'ssa Filip Augustin suurten, rikkinäisten suippokaariholvien alla ja, kuten hänen iltaisin oli tapana tehdä, mennä sieltä komeaan, Rue Galilée-kadun varrella sijaitsevaan taloonsa, joka oli kuninkaallisen palatsin alueella ja jota hän hallitsi vaimonsa, madame Ambroise de Loren perintöosuutena, lepäämään ponnistuksista, joita oli tuottanut jonkun hirtehisraukan lähettäminen yölevolle tuohon "pieneen, Rue de l'Escorcherien varrella sijaitsevaan komeroon, jota Pariisin kaupunginvoudit ja raatimiehet käyttivät vankilana ja joka oli tehty yksitoista jalkaa pitkäksi, seitsemän jalkaa ja neljä tuumaa leveäksi sekä yksitoista jalkaa korkeaksi"?

Ja herra Robert d'Estoutevillella ei ollut ainoastaan omaa pientä tuomiovaltaansa Pariisin kaupunginvoutina ja varakreivinä, vaan hänellä oli myös melkoinen osansa kuninkaan suuresta tuomiovallasta. Ei ollut ainoatakaan hieman huomattavampaa päätä, joka ei olisi käynyt hänen kättensä kautta, ennen kuin se joutui pyövelille. Hän se oli Bastille Saint-Antoinesta noutanut Nemours'in herttuan viedäkseen hänet Hallien torille ja Saint-Polin konnetaabelin viedäkseen hänet Grève-torille; viimeksimainittu oli nyrpeä ja kiljaisi hra kaupunginvoudin suureksi iloksi, sillä hän ei lainkaan pitänyt hra konnetaabelista.

Siinä on jo enemmän kuin tarvitaankaan, jotta voisi elää onnellista ja ylhäistä elämää ja ansaita kerran kunnioitettavan sivun Pariisin kaupunginvoutien mielenkiintoisessa historiassa, josta saadaan tietää, että Oudard de Villeneuveellä oli talo Boucherieskadun varrella, että Guillaume de Hangast osti suuren ja pienen Savoien, että Guillaume Thiboust antoi Sainte-Genevièven nunnille talonsa Clopin-kadun varrelta, että Hugues Aubriot asui Hôtel du Porc-Epicissä, ja muita kotoisia seikkoja.

Mutta kaikista näistä iloisen ja tyynen elämän edellytyksistä huolimatta oli herra Robert d'Estouteville herännyt sangen huonolla ja ärtyisällä tuulella tammikuun 7:n päivän aamuna v. 1482. Hänen olisi ollut vaikea sanoa, mikä siihen oli syynä. Johtuiko se ehkä siitä, että ilma oli pilvinen, että hänen vanha, Montlhéryn aikuinen miekankantimensa oli liian kireällä ja liian sotilaallisesti puristi hänen, pulleata kaupunginvoudinvatsaansa, että hän oli nähnyt joukon renttuja kulkevan neljä rinnakkain hänen ikkunainsa alitse häntä ilkkuen, yllä nuttu, ilman paitaa ja päässä hattu ilman pohjaa ja laukku ja pullo kupeella? Johtuiko se ehkä hämärästä

aavistuksesta, että tuleva kuningas Kaarle VIII supistaisi vuoden päästä hänen tulojaan kolmellasadallaseitsemälläkymmenellä livrellä, kuudellatoista soulla ja kahdeksalla denierillä? Päättäköön lukija. Omasta puolestamme olemme melkein taipuvaiset uskomaan, että hän oli huonolla tuulella yksinkertaisesti siksi, että oli huonolla tuulella.

Muuten oli juuri juhlan jälkeinen päivä, ikävä päivä kaikille ja erittäinkin niille viranomaisille, joiden toimenä on lakaista pois kaikki se lika, sekä sananmukaisessa että kuvaannollisessa mielessä, jonka Pariisin juhla jättää jälkeensä. Ja hänen tuli pitää istuntoa Grand-Châtelet'ssa. Mutta olemme olleet huomaavinamme, että tuomarit tavallisesti asettavat niin, että heidän istuntopäivänsä ovat samalla heidän huonotuulisia päiviään, jotta heillä aina olisi käsillä joku, johon kuninkaan, lain ja oikeuden nimessä voivat purkaa vihansa.

Istunto oli muuten alkanut ilman häntä. Hänen sijaisensa siviili-, rikos- ja poliisituomioistuimissa istuivat kuten tavallisesti hänen puolestaan, ja jo kello kahdeksalta aamulla oli kymmenen tai kaksitoista miestä ja naista tiheässä ryhmässä eräässä Embas du Châtelet'n pimeän salin nurkassa tukevan tammiaitauksen ja seinän välissä vilkkaalla mielenkiinnolla seurannut sitä vaihtelevaa ja huvittavaa näytelmää, jonka siviili- ja rikosoikeus mestari Florian Barbediennen, Châtelet'n tutkintotuomarin ja herra kaupunginvoudin lähimmän miehen hieman sekaisin ja umpimähkään jakamana tarjosi.

Sali oli pieni, matala, holvattu. Sen perällä oli liljoilla koristettu pöytä ja sen ääressä suuri, tamminen, veistoksilla koristettu nojatuoli kaupunginvoutia varten (se oli nyt tyhjänä) sekä toinen matalampi tuoli vasemmalla tutkintotuomaria, mestari Floriania varten. Pöydän alapäässä istui kirjuri ja kirjoittaa rapisteli. Etupuolella oli väkeä ja oven ja pöydän tienoilla muutamia oikeudenpalvelijoita entisajan sinipunaisissa, valkoisella ristillä varustetuissa kamlottimekoissa. Kaksi Parloir-aux-Bourgeois'n oikeudenpalvelijaa puettuina puoliksi punaisiin, puoliksi sinisiin nuttuihin seisoivat vahdissa suljetulla, matalalla ovella, joka näkyi huoneen perältä pöydän takaa. Yksi ainoa suippokaari-ikkuna paksussa seinämuurissa loi himmeän tammikuun valaistuksen kahteen omituiseen olentoon: kujeelliseen paholaisenpäähän, joka oli vuoltu holvin päatekivessä olevaan lampunjalkaan, ja tuomariin, joka istui ylinnä liljoilla koristetun pöydän ääressä.

Kuvitelkaapa olentoa, joka istuu kaupunginvoudin pöydän ääressä kyyristyneenä kyynärpäittänsä varaan kahden valtavan asiakirjaröykkiön keskellä, jalat pitkän, ruskea verkaisen kaavun liepeissä, päässä valkoisesta lampaannahasta tehty lakki, jonka alta kulmakarvat pistävät esille, olentoa jolla on punertavat, vihaiset kasvot,

pienet tirkistelevät silmät ja lihavat, riippuvat posket, jotka yhtyvät leuan alla, niin teillä on mestari Florian Barbedienne, Châtelet'n tutkintotuomari edessänne.

Tutkintotuomari oli kuuro. Kiusallinen vika tutkintotuomarille. Mestari Florian tuomitsi siitä huolimatta ilman valituksia ja erinomaisen johdonmukaisesti. Onhan totta, että tuomarille riittää, kunhan hän vain näyttää kuuntelevan; ja arvoisa tutkintotuomari täytti sitä paremmin tämän ehdon, hyvän tuomitsemisen ainoan olennaisen ehdon, kun hänen tarkkaavaisuuttaan ei voinut häiritä ulkoinen melu.

Muuten oli kuuntelijain joukossa hänen sanojensa ja liikkeittensä hellittämättömänä vaarinottajana eilinen ystävämme Jehan Frolo du Moulin, tuo pieni ylioppilas, tuo auttamaton maleksija, jonka saattoi varmasti tavata mistä tahansa muualta, mutta ei professorien luennoilta.

— Katsoppas, sanoi hän hiljaa ystävälleen Robin Poussepainille, joka nauraen kuunteli hänen vieressään hänen huomautuksiaan heidän silmiensä edessä esitettävästä näytelmästä, — tuossahan on Jehanneton du Buisson. Marché-Neufin laiskurin kaunis tytär! — Sieluni kautta, tuomitseeko tuo ukko hänet; eihän sillä ole silmiä eikä korvia lainkaan! Viisitoista souta neljä denieriä siitä, että on kantanut kahta rukousnauhaa! Se on hiukan kallista. *Lex duri carminis*. — Mikäs tuo on? Robin Chief-de-Ville, haarniskaseppä! — Siksi että on päässyt mestariksi sanotussa ammatissa! — Se on hänen pääsymaksunsa. — Kas tuossa on kaksi aatelismiestä noiden retkujen joukossa! Aiglet de Soins, Hutin de Mailly. Kaksi aseenkantajaa, *corpus Christi!* Ahaa, he ovat pelanneet. Milloinkahan nähdään täällä meidän rehtorimme? Sata livreä sakkoo kuninkaalle! Tuo Barbedienne iskee kuin kuuro, — ja kuuro hän onkin! — Tahdonpa vaihtaa nahkani veljeni arkkidiakonin kanssa, jollen siitä huolimatta pelaa, pelaa yöt päivät, elä pelissä, kuole pelissä ja pane peliin sieluani, sitten kun viimeinen paita on mennyt! — Pyhä Neitsyt, mikä parvi tyttöjä, perätysten kuin lampaat! Ambroise Lécuyère, Isabeau la Paynette! Bérarde Gironin! Tunnenhan ne kaikki, Herra paratkoon! Sakkoo, sakkoo! Sittenhän tiedätte vasta käyttää kullallakirjailtuja vöitä! Kymmenen souta, senkin keimailijat! — Oh! tuota vanhaa koirankuonolaista! Kuuro ja tyhmä päästään! Oh! sinä Florian hölmö! Oh! sinä variksenpelätin! Katsopas sitä tuolla pöytänsä ääressä! Se syö, pureksii, ahmii jutun toisensa jälkeen. Sakkoja, löytöpalkkioita, maksuja, oikeudenkäyntikuluja, palkkoja, vahingonkorvausmaksuja, arestia, vankilaa, vettä-leipää, se on kaikki hänestä joulutorttua ja juhannuskakkua! Katsopas sitä sikaa! — Kas vain! hyvä! taas rakastettava naikkonen! Thibaud la Thibaude, ei enempää eikä vähempää! — Siksi, että hän on lähtenyt Rue Glatignyltä! — Kuka on tuo poika? Gieffroy Mahonne, santarmi, jousi kädessä. Hän on kironnut Jumalan nimeen. Sakkoo vain, la Thibaude! Sakkoo vain, Gieffroy! Sakkoo kummallekin! Se vanha kuuro! hän on varmasti sekoittanut nämä kaksi juttua! Lyönpä

kymmenen yhtä vastaan, että hän sakottaa tyttöä kirouksesta ja santarmia rakkaudesta! — Katsopas, Robin Poussepain! Mitäs ne tuovat sisälle? Onpa siinä poliiseja! Jupiterin kautta! siinhän on koko koiralauma! Se on kai paras metsästyssaalis. Metsäkarju. — Niin onkin, Robin, niin onkin! — Ja aika komea onkin! — Herkules vieköön! sehän on meidän eilinen ruhtinaamme, meidän narripaavimme, meidän kellonsoittajamme, meidän yksisilmäisemme, meidän kyttyräselkäisemme, meidän irvistäjämme! Se on Quasimodo!...

Se oli todellakin hän.

Se oli Quasimodo sidottuna, köytettynä, kytkettynä, kahlehdittuna ja tarkasti vartioituna. Häntä ympäröivien poliisimiesten joukossa oli myös yövartion päällikkö omassa persoonassaan, Ranskan koruommeltu vaakuna rinnassa ja Pariisin vaakuna selässä. Ellei ota lukuun Quasimodon muodottomuutta, ei hänessä muuten havainnut mitään sellaista pelottavaa, mitä olisi pitänyt pertuskoilla ja tuliluikuilla hillitä. Hän oli synkkä, äänetön ja tyyni. Vain silloin tällöin hän katsahti silmällään vihaisesti köysiä, jotka puristivat häntä.

Samalla silmäili hän saliin ympärilleen, mutta niin sammuneella ja raukealla katseella, että naiset uskalsivat nauraa ja osoittaa häntä sormellaan.

Tällä välin silmäili mestari Florian tarkkaavasti Quasimodoa koskevaa syytöskirjelmää, jonka kirjuri ojensi hänelle, ja näytti sen tehtyään hetken kokoavan ajatuksiaan. Tämän varotoimenpiteen vuoksi, jota hän ei koskaan laiminlyönyt, hän tiesi ennalta syytetyn nimen, arvon ja rikoksen, mietti vastauksensa ajateltuihin vastauksiin, ja näin onnistui hänen kuurouttaan pahemmin paljastamatta luovia kuulustelut kaikkien salakarien lomitse. Syytöskirjelmä merkitsi hänelle sokean koiraa. Jos joskus sattuikin, että hänen puutteensa paljastui jonkin hajanaisen lausunnon tai käsittämättömän kysymyksen johdosta, luulivat tätä toiset syvämielisyydeksi, toiset tyhmyydeksi. Kummassakaan tapauksessa ei tuomioistuimen kunnia kärsinyt minkäänlaista kolausta; sillä parempi on, että tuomaria pidetään tyhmänä tai syvällisenä kuin kuurona. Hän teki näin ollen kaiken voitavansa peittääkseen kuuroutensa kaikilta ja onnistui tavallisesti niin hyvin, että hän alkoi lopulta itse luulla, että hänellä oli mainio kuulo. Se käy muuten helpommin päinsä kuin luuleekaan. Kaikki kyttyräselkäiset käyvät pää pystyssä, kaikki änkyttäjät pitävät mielellään puheita, kaikki kuurot puhuvat hiljaa. Mestari Florian luuli korkeintaan olevansa hieman huonokuuloinen. Se oli ainoa myönnitys, minkä hän teki tässä asiassa yleiselle mielipiteelle rehellisyyden ja avomielisyyden hetkinään.

Punnittuaan täten perinpohjin Quasimodon jutun, taivutti hän päänsä taaksepäin ja ummisti silmänsä, näyttääkseen sitä majesteettillisemmalta ja puolueettomammalta,

joten hän sillä hetkellä oli sekä kuuro että sokea; kaksi ehtoa, joita vailla tuomari ei ole täydellinen. Tässä mahtavassa asennossa hän aloitti kuulustelun.

— Nimenne?

Tässä oli nyt esillä tapaus, jota ei ollut "laissa huomioonotettu": kuuro kuulustelemassa kuuroa.

Quasimodo, jolla ei ollut aavistustakaan tuomarin kysymyksestä, katseli häntä edelleen, eikä vastannut. Kuuro tuomari, jolla puolestaan ei ollut aavistusta kuulusteltavan kuuroudesta, luuli että tämä vastasi niinkuin syytetyt tavallisesti tekevät, ja jatkoi koneellisen ja tylsän varmasti.

— Hyvä. Ikänne?

Quasimodo ei tietenkään vastannut tähänkään kysymykseen. Tuomari luuli hänen vastanneen ja jatkoi.

— Entä ammattinne?

Yhä sama äänettömyys. Kuuntelijat alkoivat nyt kuiskailla ja katsoa toisiinsa.

— Riittää, jatkoi tutkintotuomari järkähtämättömän tyynesti, koska hän luuli syytetyn vastanneen hänen kolmanteen kysymykseensä. — Teitä syytetään täällä: *primo*, yörauhan häiritsemisestä; *secundo*: väkivallanteosta muuatta naishupakkoa kohtaan, *in praejudicium meretricis* [arvatenkin porttoa]; *tertio*: väkivallasta ja tottelemattomuudesta meidän herramme kuninkaan jousimiehiä kohtaan. Onko teillä jotakin huomautettavaa näiden syytösten johdosta? — Kirjuri, oletteko merkinnyt kirjaan, mitä syytetty on tähän saakka sanonut?

Tämä onneton kysymys sai koko salin kirjureista kuuntelijoihin saakka purskahtamaan niin raikuvaan, niin hillittömään, niin rajuun ja yleiseen nauruun, että kumpikin kuuro sen ehdottomasti huomasi. Quasimodo kääntyi ja kohautti halveksivasti kyttyränsä, samalla kun mestari Florian, joka hämmästyti niinkuin hänkin ja luuli, että kuulijain naurun oli herättänyt jokin syytetyn pilkallinen vastaus, jonka hän vain näki olkapäidenkohauksena, huudahti kiukkuisena:

— Tuo vastaus saattaisi viedä hirteen, senkin lurjus! Tiedätkö, kenelle puhut?

Nämä sanat eivät olleet omiaan vaimentamaan yleistä hilpeyttä. Ne tuntuivat niin eriskummaisilta ja hupsuilta, että nauru tarttui jopa Parloir-aux-Bourgeois'n vahtimestareihinkin, eräänlaisiin keihäillä varustettuihin palvelijoihin, joiden virkapukuun kuului tyhmyyskin. Quasimodo yksin pysyi järkähtämättömän vakavana siitä yksinkertaisesta syystä, ettei hän tajunnut rahtuakaan siitä, mitä hänen

ympärillään tapahtui. Tuomari, joka yhä kiihtyi, katsoi olevansa velvollinen jatkamaan samaan tapaan, toivoen siten saattavansa syytetyn pelon valtaan, mikä sitten vaikuttaisi kuulijoihinkin ja saisi heidät taas osoittamaan oikeudelle sille kuuluvaa kunnioitusta.

— Vai niin, senkin roisto ja veijari, vai suvaitset sinä loukata Châtelet'n tutkintotuomaria, Pariisin poliisituomaria, jonka tehtävänä on tutkia rikoksia, rauhan ja järjestyksen häiritsemisiä ja muita konnantöitä, valvoa kaikkia ammatteja ja elinkeinoja ja ehkäistä etuileminen, huolehtia kaduista ja toreista, pitää silmällä siipikarjan ja metsänriistan myyjiä, mittauttaa puut ja muut polttoaineet, puhdistaa kaupunki liasta ja ilma ruton saastutuksesta, sanalla sanoen, alituisen valvoa yleisön parasta ja ilman korvausta tai palkan toivoakaan! Tiedätkö, että olen Florian Barbedienne, herra kaupunginvoudin lähin mies ja sitä paitsi komissaari, kuulustelu-, tarkastus- ja tutkintotuomari ja minulla on samat järjestyksenvalvojan- ja esimiehenoikeudet!

Mikään ei saa toiselle kuurolle puhuvaa kuuroa lopettamaan lörpötystänsä. Herra yksin tietää, milloin ja missä mestari Florian olisi laskeutunut jälleen maan pinnalle, kohottuaan täten korkeamman kaunopuheisuuden piiriin, jollei salin perällä oleva matala ovi olisi äkkiä avautunut ja herra kaupunginvouti itse astunut siitä sisälle.

Hänen tulonsa ei kuitenkaan saanut mestari Floriania vaikenemaan. Hän vain teki puolikäännöksen kantapäillään, ja suunnaten kaupunginvoutiin tuon kaunopuheisen puuskan, joka äsken oli jylissyt Quasimodon pään yllä, hän jatkoi:

— Kunnioitettava herra, minä tuomitsen sen rangaistuksen, jonka suvaitsette määrätä tälle miehelle oikeuden karkeasta ja hämmästyttävästä loukkaamisesta.

Hän istuutui aivan hengästyneenä ja kuivasi suuria hikipisaroita, joita helmeili hänen otsaltaan kostuttaen kyynelien tavoin hänen edessään levällään olevia asiakirjapinkkoja. Herra Robert d'Estouteville rypisti kulmakarvansa ja kääntyi Quasimodon puoleen niin käskevin ja merkitsevin elein, että kuuro älysi jotain olevan tekeillä.

Kaupunginvouti lausui ankaralla äänellä:

— Mitä sinä, lurjus olet tehnyt, että olet joutunut tänne?

Kellonsoittajarakka, joka luuli kaupunginvoudin kysyvän hänen nimeään, katkaisi tavallisen vaiteliaisuutensa ja vastasi käheällä ja särähtelevällä äänellä:

— Quasimodo.

Vastaus sopi niin huonosti kysymykseen, että kuulijat purskahtivat uudelleen nauruun, ja herra Robert huudahti kiukusta punaisena:

— Aijotko tehdä pilkkaa minustakin, senkin roisto?

— Notre-Damen kellonsoittaja, vastasi Quasimodo, luullen tuomarin tahtovan tietää mikä hän oli.

— Kellonsoittaja! kertasi kaupunginvouti, joka oli herännyt liian huonolla tuulella, sietääkseen raivostumatta sellaisia vastauksia.

— Kellonsoittaja! Minä annan raippojen soittaa selkääsi kaikissa Pariisin kadunristeyksissä. Kuuletko, lurjus?

— Jos tahdotte tietää ikäni, sanoi Quasimodo, niin luulen, että Martinpäivänä täytän kaksikymmentä vuotta.

Se oli jo liikaa. Kaupunginvouti ei voinut enää hillitä itseään.

— Vai teet sinä, kurja, pilkkaa kaupunginvoudin virasta! Herrat piiskurit, viekää tämä lurjus Grèven kaakinpuuhun ja ruoskikaa häntä siellä kokonainen tunti perusteellisesti. Siinä hänen palkkansa, Herra paratkoon! Ja lisäksi tahdon tuomion julistettavaksi neljän valantehneen torvensoittajan läsnäollessa Pariisin varakreivikunnan seitsemässä linnoituspiirissä.

Kirjuri ryhtyi heti laatimaan tuomiota.

— Jumal'auta! Siinäpä oli mainio tuomio! huusi nurkastaan tuo pieni ylioppilas Jehan Frolo du Moulin.

Kaupunginvouti kääntyi ja kiinnitti Quasimodoon säkenöivän katseensa.

— Luulenpa, että se roisto sanoi *jumal'auta!* Kirjuri, lisääkää kaksitoista denieriä sakkoa kirouksesta, ja puolet siitä tulee Saint-Eustachen kirkkorahastoon. Minä kunnioitan erityisesti Saint-Eustachea.

Hetken päästä oli tuomio valmis. Sisällys oli lyhyt ja yksinkertainen. Pariisin kaupunginvoudin- ja varakreivikunnan oikeudenkäyttöä eivät presidentti Thibaut Baillet ja kuninkaallinen asianajaja Roger Barmne vielä olleet uudistaneet. Sitä ei vielä rasittanut tuo viisastelujen ja mutkikkaitten menetelmän viidakko, jonka nuo kaksi lainoppinutta siihen istuttivat kuudennentoista vuosisadan alussa. Kaikki oli selvää, suoraa ja yksinkertaista. Käytiin suoraan päämäärään, ja heti nähtiin jokaisen polun päässä, joita pensaikot ja poikkitiet eivät hämmentäneet, teili, hirsipuu tai kaakinpuu. Tiedettiin ainakin minne mentiin.

Kirjuri ojensi kaupunginvoudille tuomion, jonka alle tämä painoi sinettinsä ja lähti sen jälkeen salista tehdäkseen kierroksen oikeussalien läpi sellaisessa mielentilassa, joka sinä päivänä varmasti täytti kaikki Pariisin vankilat. Jehan Frolo ja Robin Poussepain nauroivat partaansa. Quasimodo seurasi kaikkea välinpitämättömän ja hämmästyneen näköisenä.

Tällä välin oli kirjuri, mestari Florianin vuorostaan lukiessa tuomiota kirjoittaakseen nimensä sen alle, tuntenut sääliä vankiraukkaa kohtaan ja toivoen lievennystä tuomioon lähentynyt tutkintotuomarin korvaa niin lähelle kuin saattoi ja Quasimodoa osoittaen sanonut hänelle:

— Mies on kuuro.

Hän toivoi tämän yhteisen onnettomuuden herättävän mestari Florianissa myötätuntoa tuomittua kohtaan. Mutta ensiksikään ei mestari Florianista ollut mieluisaa havaita — kuten jo olemme nähneet — että joku sai selville hänen kuuroutensa, ja toiseksi oli hän niin kuuro, ettei kuullut sanaakaan siitä, mitä kirjuri hänelle sanoi. Hän tahtoi kuitenkin, että näyttäisi siltä kuin hän olisi kuullut, ja vastasi:

— No, se muuttaa asian! En tiennyt sitä lainkaan. Tunti lisää kaakinpuuta siinä tapauksessa.

Ja hän allekirjoitti siten muutetun tuomion.

— Se oli oikein, sanoi Robin Poussepain, jolla oli kaunaa Quasimodoa kohtaan. Se opettaa häntä olemaan kolhimatta ihmisiä!

II. Rotankolo

Lukija suonee meidän nyt palata Grève-torille, josta eilen Gringoiren seurassa lähdimme seurataksemme Esmeraldaa.

Kello on kymmenen aamupäivällä. Kaikkialla näkyy jälkiä edellisen päivän juhlasta. Kiveyksellä on juhlan jätteitä: nauhoja, repaleita, tönnyrsulkiä, vahaläikkiä soihduista, yleisen temmellyksen jälkiä. Joukko porvareita maleksii, kuten nykyään sanotaan, siellä täällä torilla kääntäen kenkäänsä kärjellä juhlanuotioista jääneitä sammuneita kekäleitä tai muistellen Pylvästalon luona innostuksella eilisiä koreita seinäverhoja ja tyytyen tänään katselemaan nauvoja, joihin ne oli ripustettu. Omenaviinin ja oluen myyjät kierrittelevät tynnyreitään väkijoukkojen keskellä. Joku kiireinen kulkija astelee silloin tällöin torin poikki. Kauppiaat seisoskelevat kauppojensa ovilla ja keskustelevat huutaen keskenään. Juhla, lähettiläät, Coppenole, narripaavi ovat kaikkien huulilla. Arvostellaan ja nauretaan sydämen pohjasta. Tällä välin on neljä ratsupoliisia

asettunut kaakinpuun kulmiin ja kerännyt ympärilleen joukon rahvasta, joka pienen mestauksen toivossa jää ikävissään seistä töllöttämään.

Jos lukija tarkasteltuaan sitä eloisaa ja meluavaa näytelmää, jota torin kaikilla kulmilla esitetään, suuntaa katseensa tuota osaksi goottilaista, osaksi romaanista taloa, Rolandin tornia kohden, joka on torin länsisivun ja Seinen rannan kulmassa, huomaa hän aivan kulmauksessa suuren, julkisen, runsaasti miniatyyrimaalauksilla koristetun messukirjan, jota sateelta suojelee katos ja varkailta rautaristikko niin, että sitä kuitenkin voi selailla. Tämän messukirjan vieressä on kapea suippokaariaukko, jonka sulkee kaksi ristiin asetettua rautatankoa ja joka on torille päin, ainoa aukko, jonka kautta hieman ilmaa ja valoa pääsee pieneen kammioon, joka on talon maakerroksen muurissa ja jossa vallitsee sitäkin syvempi rauha, sitäkin synkempi hiljaisuus, kun Pariisin vilkasliikenteisin ja meluavin tori kuohuu ja kohisee sen ulkopuolella.

Tämä kammio oli jo lähes kolmesataa vuotta ollut kuuluisa Pariisissa, siitä ajasta lähtien, jolloin madame Rolande de la Tour-Roland, joka suri ristirekillä kaatunutta isäänsä, oli talonsa seinämuuriin sen rakennuttanut sulkeutuakseen sinne loppuiäkseen. Hän piti palatsistaan itse ainoastaan tämän loukon, jonka ovi muurattiin kiinni ja jonka ikkuna-aukko oli avoin kesät talvet, lahjoittaen kaiken muun köyhille ja Jumalalle. Tuo lohduon aatelisneiti oli todellakin odottanut kaksikymmentä vuotta kuolemaa tässä haudassa rukoillen yötä päivää isänsä sielun puolesta, maaten tuhkassa, ei edes kiveä päänalusena, pukeutuneena mustaan säkkiin. Hän eli vain leivällä ja vedellä, jota ohikulkijat armeliaasti asettivat aukon ulkoreunalle, ottaen siten vastaan almuja, joita itse oli ennen antanut. Kuollessaan, muuttaessaan toiseen hautaan, hän oli testamentannut tämän loukon epätoivoisille naisille, äideille, leskille tai nuorille tytöille, joilla oli paljon rukoiltavaa itsensä tai muiden puolesta ja jotka suuressa surussa tai suuressa katumuksessa tahtoivat haudata itsensä elävältä. Sen ajan köyhät olivat pitäneet hänelle kauniit hautajaiset kyynelin ja rukouksin, mutta heidän suureksi surukseen ei heidän hurskasta hyväntekijäänsä ollut julistettu pyhimykseksi, kun hänellä ei ollut vaikutusvaltaisia suosijoita. Ne, jotka olivat hieman vapaauskoisempia, olivat toivoneet että asia olisi helpommin autettavissa paratiisissa kuin Roomassa. Sen sijaan että olisivat kääntyneet anomuksella paavin puoleen, olivat he vain rukoilleet Jumalaa kuolleen sielun puolesta. Useimmat olivat tyytyneet pyhittämään Rolanden muiston ja pitämään hänen ryysyjään pyhäinjäännöksinä. Kaupunki oli puolestaan hänen muistokseen antanut asettaa hänen koppinsa ikkuna-aukon viereen julkisen messukirjan, jotta ohikulkijat joskus pysähtyisivät siihen hartautta harjoittamaan, jotta rukous johtaisi heidän ajatuksensa kristilliseen armeliaisuuteen, etteivät madame Rolanden luolan perillisraukat unohdettuina kuolisi nälkään.

Tuollaiset haudat eivät keskiajalla muuten olleet harvinaisia. Väkirikkaimmalla kadulla, meluisimmalla ja vilkasliikenteisimmällä torilla saattoi kesken kaiken nähdä hevosenjalkojen ja vaununpyöräin alla loukon, kaivon, kiinnimuuratun ja ristikolla varustetun kammion, jossa yötä päivää rukoili joku ihmisolento, joka vapaaehtoisesti oli vihkiytynyt johonkin ikuiseen valitukseen, johonkin suureen katumukseen. Ja kaikki ne ajatukset, joita meissä nykyään herättäisi tämä omituinen näky, tämä kauhea komero, joka oli jonkinlainen kodin ja haudan, hautausmaan ja kaupungin väliaste, tämä ihmisten yhteydestä kokonaan eristäytynyt elävä olento, joka jo luettiin kuolleisiin, tämä lamppu, joka pimeässä kulutti viimeisiä öljypisaroitaa, tämä elämänjäännös, joka häälyi kuopassa, tämä henkäys, tämä ääni, tämä lakkaamaton rukous kiviloukossa, nämä toista maailmaa kohden iäksi kääntyneet kasvot, nämä jo toisen auringon kirkastamat silmät, tämä haudanseinällä kuunteleva korva, tämä vielä ruumiiseen kytketty sielu, tämä yhä luolaan kytketty ruumis, ja tämän kaksinkertaisen liha- ja graniittikuoren sisällä kidutetun sielun tuska, niitä ei kansanjoukko lainkaan ajatellut. Ajalle ominaista oli mietiskelyn puute ja jumalisuuden pintapuolisuus: uskonnollisessa uhriteossa ei havaittu mitään ihmeellistä. Kansa otti asian sellaisenaan, kunnioitti, piti arvossa ja pyhänä uhria tarpeen mukaan, mutta ei eritellyt kärsimyksiä eikä niitä juuri säälinyt. Se toi silloin tällöin hieman ruokaa katumuksentekijälle, vilkaisi aukon läpi, elikö hän vielä, ei tuntenut hänen nimeään, tiesi tuskin kuinka monta vuotta hän oli ollut siellä, ja muukalaisen kysymykseen, kuka tuo elävä luuranko oli, joka maatui tuossa loukossa, vastasivat naapurit: "Se on erakko."

Siten suhtauduttiin siihen aikaan kaikkeen, ilman metafysiikkaa, ilman liioittelua, ilman suurennuslasia, paljaalla silmällä. Mikroskooppia ei ollut vielä keksitty, ei aineen eikä hengen alalla.

Mutta huolimatta siitä, ettei tuollaisia vankeja suurestikaan ihmetelty, eivät ne kuitenkaan olleet harvinaisia. Pariisissa oli melkoinen määrä tuollaisia rukous- ja katumusluolia, ja niissä oli melkein kaikissa asukas. Totta on myös, etteivät papit mielellään nähneet niitä tyhjinä, se olisi osoittanut uskonnollista laimeutta; ellei ollut tarjolla katujia, muurattiin niihin spitaalitautisia. Paitsi Grèven komeroa oli niitä Montfauconin, Innocents-hautuumaan luuhuoneen ja, jollen väärin muista, Hôtel Clichonin luona sekä monissa muissa paikoissa, joihin muistitieto on liittännyt niiden tarinoita. Yliopistossakin niitä oli. Niinpä lauloi jonkinlainen keskiaikainen Job Sainte-Geneviève-mäellä lantakasalla erään kaivon pohjalla kolmekymmentä vuotta seitsemää katumusvirttä alkaen aina alusta, kun oli ehtinyt loppuun, ja kovemmalla äänellä öisin, *magna voce per umbras* [korkealla äänellä pimeässä], ja vielä tänäänkin

on muinaistutkija kuulevinaan hänen äänensä astuessaan *Puits-qui-parle*-kadulle [Puhuvan-kaivonkatu].

Mutta rajoittuaksemme Tour-Rolandin komeroon on meidän lisättävä, ettei se juuri koskaan ollut tyhjänä. Madame Rolanden kuoleman jälkeen se oli harvoin ollut vuoden tai pari asukasta vailla. Moni nainen oli sulkeutunut sinne, viimeiseen hetkeensä saakka itkeäkseen vanhempiaan, rakastajiaan, harha-askeleitaan. Pariisin pilkkakirveet, joiden pitää iskeä kaikkeen, vieläpä sellaisiin seikkoihin, jotka eivät heitä lainkaan koske, väittivät ettei siellä juuri ollut nähty leskiä.

Ajan tavan mukaan oli seinään hakattu jokin latinalainen lause, josta latinantaitoinen ohikulkija sai tietää komeron hurskaan tarkoituksen. Tämä tapa ilmaista portin otsikkoon kirjoitetulla lauseella rakennuksen tarkoitus säilyi kuudennentoista vuosisadan keskivaiheille saakka. Niinpä näkee vieläkin Ranskassa Tourville-vankilan portin otsikossa lauseen: *Sileto et spera!* [Vaikene ja toivo!] Irlannissa Fortescue-linnan suuren portin yläpuolella olevan vaakunakilven alla *Forte scutum, salus ducum* [Luja kilpi ruhtinaan suoja] Englannissa Cowperin kreivien vieraanvaraisen kartanon pääkäytävän yläpuolella: *Tuum est!* [Kuuluu sinulle!] Siihen aikaan sisältyi jokaiseen rakennukseen ajatus.

Kun Tour-Rolandin umpeenmuurattuun komeroon ei ollut ovea, oli suurilla roomalaisilla kirjaimilla hakattu ikkuna-aukon yläpuolelle sanat:

TU ORA! [Rukoile!]

Rahvas, jonka terve järki ei juuri älyä missään sisimpiä hienouksia ja mielellään vaihtaa *Ludovico Magnon* ["Ludvig Suurelle", alku Saint-Denis-portin otsikkokirjoituksesta] Porte Saint-Denis'ksi, oli antanut tälle pimeälle, synkälle ja kostealle komerolle nimen Rotankolo. [Latinalaisesta otsikkolauseesta *tu ora* (äännetään: tuu oora) ovat sanaleikkiä harrastavat pariisilaiset vääntäneet nimityksen le *trou aux rats* (äännetään suunnilleen: tru oo ra), suomeksi: rotankolo.] Se ei ollut kovin ylevä, mutta sitä vastoin hyvin kuvaava selitys.

III. Kertomus maissileivästä

Siihen aikaan, jota kertomuksessamme kuvailemme, oli Rolandin tornin komerossa asukas. Jos lukija haluaa tietää, kuka siellä asusti, tarvitsee hänen vain kuunnella kolmen kunnan vaimon keskustelua, jotka olivat tulossa Châtelet'n rantaa pitkin Grève-torille päin ja suuntasivat askeleensa suoraan tornia kohden samaan aikaan, kun me kiinnitämme lukijan huomion Rotankoloon.

Kaksi näistä naisista oli puvultaan kunniallisia pariisilaisia porvarisvaimoja. Heidän hienot valkoiset kaularöyhelönsä, heidän puna- ja sinijuovaiset puolivillaiset hameensa, heidän valkoiset, värillisillä koristekielekkeillä koruommellut trikoosukkansa, heidän keltaiset, mustapohjaiset, leveäkärkiset nahkakenkensä ja ennen kaikkea heidän päähineensä, nuo nauhoilla ja pitseillä koristetut kultakuituiset sarvet, jollaisia champagnelaisnaiset ja venäläiset kaartinkrenatöörit vielä tänä päivänäkin käyttävät, ilmaisivat heidän kuuluvan siihen hyvinvoipien kauppiaanvaimojen luokkaan, jotka ovat *vaimon* ja *rouvan* keskivaiheilla, kuten lakeijat sanovat. Heillä ei ollut sormuksia eikä kultaristiä, mutta helposti saattoi huomata ettei se johtunut köyhyydestä vaan sakkujen pelosta. Heidän seuralaisensa oli pukeutunut likipitään samoin kuin hekin, mutta hänen puvussaan ja olennessaan oli yhtä ja toista, joka herätti vaikutelman maaseutunotaarin vaimosta. Hänen tavallista korkeammalla olevan vyönsä muodosta päättäen hän ei ollut kauan ollut Pariisissa. Lisättäköön tähän poimutettu röyhelö, kenkien nauharuusut, hameen poikittaiset raidat pitkittäisten asemesta ja lukemattomat muut hyvää makua loukkaavat omituisuudet.

Kaksi ensinmainittua asteli tuolla pariisittarille ominaisella tavalla, heidän kuljettaessaan maalaisserkkujaan pääkaupunkia katsomassa. Maalainen talutti kädestä lihavaa poikaa, jolla oli kädessä suuri leipä.

Tuntuu ilkeältä tunnustaa, että vuodenajan kylmyyden takia poika käytti kieltä nenäliinanaan.

Poika antoi vetää itseään, *non passibus aequis* [epätasaisin askelin], kuten Vergilius sanoo, ja kompasteli aina vähän väliä, minkä vuoksi äiti alati torui häntä. Hän katselikin enemmän leipäänsä kuin katukiveystä. Epäilemättä pidätti jokin painava seikka häntä haukkaamasta siitä, sillä hän tyytyi sitä hellästi silmäilemään. Mutta äidin olisi pitänyt itse kantaa leipää. Oli julmaa antaa pyöreäposkisen pojannallikan esittää Tantaluksen osaa.

Samalla nuo kolme vaimoa (sillä rouva-nimitystä käytettiin ainoastaan aatelisnaisista) puhelivat kaikki yhtäkaa.

— Kiirehtikää, Mahiette, sanoi maalaisvaimolle nuorin, joka myös oli kookkain. — Pelkään, että myöhästymme. *Châtelet*'ssa sanottiin, että hänet heti vietäisiin kaakinpuulle.

— Oh, mitä puhuttekaan, Oudarde Musnier, virkkoi toinen pariisitar.

— Hän saa olla kaksi tuntia kaakinpuussa. Onhan meillä aikaa.

Oletteko koskaan nähnyt kaakissa seisojaa, Mahiette?

— Olen, Reimsissä, vastasi maaseutulainen.

— Reimsissä! Mikä liekään teidän kaakinpuunne Reimsissä? Kurja häkki, johon pannaan vain talonpoikia. On sekin jotain!

— Vai talonpoikia ainoastaan! Reimsin Verkatorilla! On siellä nähty oikein kunnan murhamiehiäkin, sellaisiakin, jotka ovat surmanneet isänsä ja äitinsä! Talonpoikia! Minä te meitä oikein pidätte, Gervaise?

Ja maaseutulaisrouva oli vähällä toden teolla suuttua kaakinpuunsa kunnian puolesta. Onneksi käänsi järkevä Oudarde Musnier ajoissa keskustelun toisille urille.

— Kesken kaiken, Mahiette, mitä sanotte meidän flaamilaisista lähettiläistämme? Onko teillä yhtä komeita Reimsissä?

— Ei, sen myönnän, sanoi Mahiette, — sellaisia flaamilaisia kuin nämä saa nähdä vain Pariisissa.

— Oletteko lähetystön joukosta huomannut tuota pitkää lähettilästä, joka on sukankutoja? Oudarde kysyi.

— Olen, vastasi Mahiette, — hän näyttää oikealta Saturnukselta.

— Ja tuota lihavaa miestä, joka on paksu ja pyöreä kuin oluttynnyri? virkkoi Gervaise.

— Ja pientä, jolla on pienet silmät ja punaiset silmäluomet, joiden päällä kulmakarvat töröttävät niinkuin ohdakkeen piikit?

— Heidän hevosissaan vasta katsomista on, sanoi Oudarde, — ja heidän kummallisissa satulaloimissaan.

— Voi, hyvät ystävät, sanoi Mahiette vuorostaan etevämmyyttä osoittavin ilmein, — mitä sanoisittekaan, jos olisitte vuonna 61, kahdeksantoista vuotta sitten kruunausjuhliissa Reimsissä nähneet prinssien ja kuninkaan seurueen hevoset? Millaisia satulaloimia ja maahan asti ulottuvia peitteitä, toiset kirjosilkkiä tai hienoa kultakangasta, soopelinnahalla vuorattuja, toiset samettia, kärpännahalla vuorattuja, toiset taas täynnä jalokiviä ja kulta- ja hopeatiukuja! Miten paljon lienevät maksaneetkaan! Entä ne kauniit hovipojat sitten, jotka ratsastivat niillä komeilla hevosilla!

— Oli miten tahansa, vastasi kuivasti Oudarde, — mutta flaamilaisilla on oikein kauniita hevosia, ja he olivat eilen kaupunginvoudin päivällisillä Kaupungintalossa, jossa tarjottiin sokerileivoksia, mausteiviiniä, makeisia ja muita harvinaisuuksia.

— Johan nyt jotakin, hyvä naapuri! huudahti Gervaise. — Flaamilaisethan aterioivat herra kardinaalin luona Bourbonin palatsissa.

— Eivätpä, kuin kaupungintalossa!

— Ei, Bourbonin palatsissa!

— Tiedän varmasti, että he olivat Kaupungintalossa, Oudarde vastasi päättävästi, — koska tohtori Scourable piti heille latinankielisen puheen, josta he olivat hyvin mielissään. Niin sanoi mieheni, joka on valantehnyt kirjakauppias.

— Ja minä tiedän varmasti, että he olivat Petit-Bourbonissa, vastasi Gervaise yhtä terhakasti, — sillä herra kardinaalin prokuraattori tarjosi heille siellä kaksitoista kaksoisneljännestä valkoista, vaaleanpunaista ja tulipunaista mausteviiniä, kaksikymmentäneljä laatikkoa Lyonin "kultaisia" mantelileivoksia, yhtä monta kahden livren hintaista soihtua ja lisäksi kuusi puolikasta valkoista ja punaista Beaunen viiniä, parasta mitä Pariisista sai. Eikö se jo todista jotakin. Sen kuulin mieheltäni, joka on Parloir-aux-Bourgeois'n osastopäällikkö ja joka juuri tänä aamuna vertaili flaamilaisia lähettiläitä ja niitä lähettiläitä keskenään, joita pappi Johannes ja Trebizonden keisari edellisen kuninkaan aikana lähettivät Mesopotamiasta Pariisiin ja joilla oli korvarenkaat.

— Sanon kuin sanonkin, että he aterioivat Kaupungintalossa, kivahti Oudarde, johon kaikki nämä todisteet eivät lainkaan tehonneet, — koska ei milloinkaan ennen ole nähty niin komeita liharuokia ja sokerileivoksia.

— Ja minä sanon teille, että niitä tarjoili kaupunginpalvelija Le Sec Hôtel du Petit-Bourbonissa, ja siksi te erehdytte.

— Kaupungintalossa, sanon minä.

— Petit-Bourbonissa, hyvä ystävä, koska vielä oli suuren portaalin päällä oleva sana *Espérance* valaistu taikalyhdyillä.

— Kaupungintalossa! Kaupungintalossa! Koska Husson le Voirkin puhalsi huilua.

— Ei, sanon minä!

— Kaupungintalossa, sanon minä!

— Ei, sanon vielä kerran!

Roteva kunnan Oudarde aikoi juuri vastata, ja riita olisi ehkä johtanut tukkanuottasille, ellei Mahiette olisi samassa huudahtanut:

— Katsokaa, miten paljon väkeä on kerääntynyt tuonne sillan päähän!
Ne näyttävät katselevan jotakin, joka on niiden keskellä.

— Niin, todellakin, sanoi Gervaise, kuulen tamburiinin äänen. Siellä tekee kai pieni Esmeralda vuohineen temppujaan. Joutukaa, Mahiette, juoksuttakaa poikaa! Tehän olette tulleet katsomaan Pariisin merkillisyyksiä. Eilen näitte flaamilaiset, tänään teidän täytyy nähdä mustalaistyttö.

— Mustalainen! huudahti Mahiette ja pysähtyi tarttuen lujasti poikansa käteen. —
Herra varjelkoon! Hän varastaa lapseni! — Tule, Eustache!

Hän alkoi juosta rantaa pitkin Grève-toria kohden, kunnes oli päässyt tarpeeksi pitkälle sillasta, eikä olisi silloinkaan vielä pysähtynyt, ellei poika, jota hän raahasi jäljessään, olisi kaatunut. Hän seisahtui hengästyneenä. Oudarde ja Gervaise saavuttivat hänet.

— Tuo mustalaistyttökö varastaisi lapsenne! huudahti Gervaise. —
Sepä omituinen ajatus.

Mahiette ravisti päätään miettivänä.

— Omituista, että säkkinainenkin uskoo sellaista mustalaisista.

— Kuka on säkkinainen? Mahiette kysyi.

— No sisar Gudule, sanoi Oudarde.

— Kuka on sisar Gudule?

— Kyllä te siellä Reimsissä olette takapajulla, kun ette tiedä, kuka sisar Gudule on!
Sehän on Rotankolon erakko.

— Se naisraukkako, jolle olemme viemässä tätä leipää? Oudarde nyökäytti myöntävästi.

— Juuri sama. Saatte kohta nähdä hänen katsovan luukustaan Grève-torille. Hän ajattelee aivan samalla tavalla kuin tekin näistä kiertelevistä mustalaisnaisista, jotka tanssivat rämisyttäen tamburiinia ja ennustavat yleisölle. Ei tiedetä, mistä syystä hän niin inhoaa mustalaisia. Mutta entä te, Mahiette, miksi te niin kiireesti juoksitte pakoon, kun näitte heidät?

— Oh! vastasi Mahiette ja tarttui molemmin käsin pikku poikansa pyöreään päähän,
— en tahdo, että minulle käy niinkuin Paquette la Chantefleurielle.

— Voi! kertokaa meille se tarina, hyvä Mahiette, sanoi Gervaise ja tarttui hänen käsivarteensa.

— Mielelläni, vastasi Mahiette, — mutta kyllä te pariisilaiset olette tietämättömiä, kun ette sitä tunne. Sanon teille, — mutta eihän meidän tarvitse pysähtyä sen tähden, että kerron, — että Paquette la Chantefleurie oli kaunis kahdeksantoista vuotias tyttö, kun minä olin yhtä vanha, toisin sanoen kahdeksantoista vuotta sitten, ja että on hänen oma syynsä, ettei hän nyt minun laillani ole kunnollinen ja hyvinvoipa kolmenkymmenenkuuden ikäinen vaimo, jolla on mies ja pieni poika. Muuten se oli jo myöhäistä, kun hän oli neljäntoista. Hän oli Guybertaut'n, reimsiläisen venelaulajan tytär, hänen, joka lauloi kuningas Kaarle VII:lle hänen kruunauspäivänään, kun hän kulki Vesleä alaspäin Sillerystä Muisoniin, ja silloin oli hänen mukanaan veneessä Orleans'in neitsyt. Vanha isä kuoli, kun Paquette vielä oli pieni. Hänellä oli niin muodoin vain äiti, jonka veli oli herra Mathieu Pradon, pariisilainen vaskiseppä Rue Parin-Garlinin varrella; hän kuoli viime vuonna. Kuten näette, oli hän siis kunnan perheen lapsi. Äiti oli pahaksi onneksi yksinkertainen, hyvä nainen, joka hemmotteli tyttöä eikä opettanut häntä tekemään muuta kuin nukkeja ja muuta rihkamaa, ja niinpä tyttö sitten vartuttuaan jäikin köyhäksi. He asuivat Reimsissä aivan joen rannalla Rue de Folle-Peinen varrella. Huomatkaa tämä, sillä minä luulen, että se oli syynä Paquetten onnettomuuteen. Vuonna 61, samana vuonna, jona armollinen kuninkaamme Ludvig XI kruunattiin, oli Paquette niin iloinen ja kaunis, että kaikki nimittivät häntä la Chantefleurieksi [*Laulukukkanen*, vapaampi vastine: *Laululintunen*]. — Tyttö raukka! — Hänellä oli kauniit hampaat, ja hän nauroi mielellään näyttääkseen niitä. Mutta tyttö, joka mielellään nauraa, saa pian itkeä; kauniit hampaat pilaavat kauniit silmät. Niin kävi Chantefleurienkin. Hän ja hänen äitinsä elivät suuressa puutteessa. Soitoniekkan kuoleman jälkeen oli heidän toimeentulonsa huononemistaan huonontunut. Heidän nukkensa tuottivat heille tuskin kuutta denieriä viikossa, mikä ei ole kahta kotka-penninkiäkään. Missä olivat nyt ne ajat, jolloin isä Guybertaut sai kaksitoista pariisilaista souta yhdestä ainoasta laulusta kruunajaisissa? Tuli talvi — samana vuonna 61—, jolloin noilla naisraukoilla ei ollut tikkuakaan valkean sytykkeeksi, ja kun oli hyvin kylmä, sai Paquette poskilleen niin kauniit ruusut, että miehet alkoivat kuiskaila hänelle: Paquette! ja useat: Pâquerette! ja hän joutui huonoille jäljille. — Eustache! Koetappas vain haukata siitä leivästä! — Me näimme heti eräänä sunnuntaina, kun hän tuli kirkkoon kultainen risti kaulassa, että hänen oli käynyt hullusti. — Ajatelkaa! Neljäntoista vuotiaana! — Ensimmäinen oli nuori varakreivi de Cormontreuil, jonka kartano on kolmenneljännespeninkulman päässä Reimsistä; toinen oli herra Henri de Triancourt, kuninkaan tallimestari; sitten vain turnajaisairut Chiart de Beoulion; sitten yhä

alenevaa säätyä kuninkaan pöydänkattaja Guery Aubergeon, dauphinin parturi Macé de Frépus, kuninkaan kokki Thévenin le Moine ja niin edespäin yhä vanhempia ja alhaisempia, kunnes hän viimein joutui katulaulaja Guillaume Racinen ja lyhdynsytyttäjä Thierry de Merin käsiin. Silloin antautui Chantefleurie raukka jo kenelle tahansa. Hän oli auttamattomasti vajonnut lokaan. Ajatelkaas, hyvät ystävät! Kruunajaisten aikana, samana vuonna 61, juuri hän sai laittaa vuoteen irstailijain kuninkaalle! - Samana vuonna!

Mahiette huokasi ja pyyhkäisi kyyneleen poskipäältään.

— Eihän tuo juttu mitään ihmeellistä ole, sanoi Gervaise, — enkä ole siinä vielä nähnyt en mustalaisia enkä lapsia.

— Odottakaahan! jatkoi Mahiette, — kyllä vielä näette lapsen. — Vuonna 66, Paavalinpäivänä tulee siitä kuluneeksi kuusitoista vuotta, Paquette synnytti tytön. Miten suuresti tuo onneton siitä riemastuikaan! Hän oli kauan toivonut lasta. Hänen äitinsä, yksinkertainen kunnan nainen, joka ei koskaan muuta osannut kuin ummistaa silmänsä kaikelta, oli kuollut. Paquettella ei ollut enää koko maailmassa ketään, jota rakastaa, ei ketään, joka rakasti häntä. Viisi vuotta, lankeemuksestaan asti, Chantefleurie oli ollut vallan säälittävä olento. Hän oli yksin maailmassa, aivan yksin, häntä osoitettiin sormella ja häpäistiin kadulla, vartijat pieksivät häntä, ja pienet katupojat pilkkasivat häntä. Hän oli nyt kaksikymmenvuotias ja kahdenkymmenen ikäisinä ilotytöt ovat jo vanhoja. Porton ammatti ei enää tuottanut enempää kuin ennen nukkien ompelu; jokainen uusi kurttu vei palkasta taalerin. Talvi kävi hänelle taas tukalaksi, puut yhä harvinaisemmiksi hänen uunissaan ja leipä hänen laatikossaan. Hän ei enää kyennyt työskentelemään, sillä käydessään hekumalliseksi hän oli laiskistunut, ja hän kärsi sitäkin enemmän, kun hän laiskistuessaan oli käynyt hekumalliseksi. — Niin ainakin selitti Saint-Remyn kirkkoherra, minkä tähden sellaisia naisia vanhoina pahemmin ahdistaa kylmä ja nälkä kuin muita köyhiä.

— Niinpä niin, virkkoi Gervaise, — mutta entä mustalaiset?

— Odottakaahan, Gervaise! sanoi Oudarde, jonka mielenkiinto ei ollut niin hätäistä laatua. — Mitä jäisi loppupuolelle, jos kaikki olisi heti alussa? Jatkakaa, Mahiette, olkaa hyvä! Chantefleurie raukka!

Mahiette jatkoi.

— Hän oli siis hyvin murheellinen, hyvin kurja ja itki poskensa kuopille. Mutta suuressa häpeässään, alennuksessaan ja hylätyssä tilassaan tuntui hänestä, ettei hän olisi niin häväisty, alennettu ja hylätty, jos hänellä olisi maailmassa jotakin tai joku, jota hän voisi rakastaa ja joka rakastaisi häntä. Sen täytyi olla lapsi, sillä

ainoastaan lapsi saattoi olla kyllin viaton rakastaaksen häntä. — Hän oli tullut huomaamaan sen koetettuaan rakastaa muuatta varasta, ainoaa miestä, jolle hän enää kelpasi; mutta hän huomasi pian, että varas halveksi häntä. — Langenneet naiset tarvitsevat rakastajan tai lapsen täyttääkseen sydämensä tyhjyyden. — Muuten he ovat äärettömän onnettomia. Kun hän ei voinut saada rakastajaa, hän suuntasi toiveensa lapsen saamiseen, ja sitä hän aina rukoili, sillä hän ei ollut lakannut rukoilemasta. Jumala armahti häntä ja lahjoitti hänelle pikku tytön. En yritäkään kuvailla teille hänen riemuaan. Se oli yhtä kyynelten, hyväilyjen ja suudelmain tulvaa. Hän imetti itse lastaan, kapaloi sen peitteellään, ainoalla, mikä hänellä oli, eikä tuntenut enää vilua eikä nälkää. Hän kaunistui uudelleen. Vanhasta tytöstä tuli nuori äiti. Entinen elämä alkoi uudelleen, tultiin katsomaan Chantefleurietä, hänen markkinansa paranivat uudelleen, ja kaikella tuolla kauhealla menolla hän hankki kääreitä, myssyjä, pitseillä koristettuja mekkoja ja pieniä silkkipäähineitä huolehtimatta lainkaan omasta puvustaan. — Kuulepas Eustache-herra, enkö ole kieltänyt sinua haukkaamasta leivästä. — Varmaa on, että pikku Agnesta — se oli lapsen ristimänimi, sillä sukunimeä ei Chantefleuriella ollut enää pitkiin aikoihin ollut — koristettiin enemmän pitseillä ja nauhoilla kuin prinsessaa. Muun muassa hänellä oli pari mitä kauneimpia pikku kenkiä, joiden vertaisia ei varmaankaan itse kuningas Ludvig XI:llä ole ollut! Äiti oli ne itse hänelle ommellut ja koristanut ja tehnyt sen nukenneulojan koko taidolla. Ne olivat somimmat pikku silkkikengät, mitä nähdä saattoi. Ne olivat korkeintaan peukaloni pituiset, ja oli täytynyt nähdä lapsen pienten jalkojen pujottautuvan niistä ulos, ennen kuin saattoi uskoa, että ne olivat mahtuneet niihin. Ne olivatkin mitä sievimät pikku jalat, ruusunpunaisemmat kuin niitä ympäröivä silkki! — Kun saatte lapsen, Oudarde, saatte nähdä, ettei mikään ole kauniimpaa kuin sellaiset pienet kädet ja jalat.

— En muuta toivoisikaan, virkkoi Oudarde huoaten, — mutta minä odotan, että se olisi herra Andry Musnier'lle iloksi.

— Muuten eivät Paquetten pikku tytön jalat yksin olleet kauniit, jatkoi Mahiette. Näin hänet neljän kuukauden ikäisenä. Hänellä oli silmät suuremmat kuin suu ja mitä kauneimmat mustat hiukset, jotka jo alkoivat kiharoitua. Mikä kaunotar hän olisikaan ollut kuudentoista ikäisenä! Äiti kiintyi päivä päivältä yhä enemmän häneen. Hän hyväili häntä, suuteli häntä, pesi häntä, koristeli häntä, oli toisin sanoen aivan hullaantunut häneen. Hän oli menettää järkensä pelkästä onnesta ja kiitti Jumalaa hänen lahjastaan. Varsinkin olivat nuo pienet jalat hänen ihastuksensa ainaisena esineenä. Hän suuteli niitä yhtenäen eikä saattanut kääntää niistä katsettaan. Hän pani niihin nuo pienet kengät, otti ne taas pois, ihaili noita pikku jalkoja, asetti ne päivää vasten, niin että se hohti niiden lävitse, koetti kävelyttää niitä sängyllä ja olisi

mielellään viettänyt koko elämänsä polvillaan pukien ja riisuen näitä jalkoja, aivan kuin ne olisivat olleet pienen Jeesuslapsen jalat.

— Kertomus on kyllä kaunis, sanoi Gervaise hiljaa, — mutta en näe vielääkään mustalaisia.

— Nyt saatte kuulla, jatkoi Mahiette. — Eräänä päivänä saapui Reimsiin joukko hyvin omituista väkeä. Ne olivat kerjäläisiä ja roistoja, jotka kiertelivät ympäri maita herttuansa ja kreiviensä johdolla. Heillä oli vaskenkarvainen iho, kähärä tukka ja hopearenkaat korvissa. Naiset olivat vielä rumempia kuin miehet. Heillä oli vielä tummempi iho ja he olivat pukeutuneet vanhoihin, repaleisiin viittoihin, joiden päälle tukka riippui kuin hevosen häntä. Lapset, jotka telmivät maassa heidän jaloissaan, olisivat saaneet apinat pelästymään. Lauma irtolaisia. Ne tulivat suoraan Puolan kautta Egyptistä Reimsiin. Paavi oli ripittänyt heitä, sanottiin, ja määrännyt heille katumustyöksi seitsemän vuoden yhtämittaisen kiertämisen, jolloin he eivät saaneet kertaakaan maata sängyssä. He nimittivätkin itseään katumuksentekijöiksi ja haisivat kauheasti. He olivat kai ennen olleet saraseeneja ja uskoivat sen tähden Jupiteriin ja vaativat kymmenen livreä veroa kaikilta arkkipiispoilta, piispoilta ja apoteilta. Paavin bulla antoi heille siihen oikeuden. He tulivat Reimsiin Algerian kuninkaan ja Saksan keisarin nimessä ennustamaan kansalle. Käsität tehän, ettei enempää tarvittu, jotta heiltä kiellettiin pääsy kaupunkiin. Koko joukko asettui silloin kaikessa rauhassa Braine-portin edustalle pienelle mäelle, jossa on tuulimylly, aivan vanhojen liitukaivosten läheisyyteen. Nyt alkoi Reimsistä käydä väkeä heitä katsomassa. He katsoivat kättä ja ennustivat mitä ihmeellisimpiä asioita. He olisivat voineet ennustaa itse Juudaksen paaviksi. Ilkeitä huhuja alkoi kuitenkin liikkua heistä. Kuiskailtiin, että he varastivat lapsia, näpistivät rahakukkarolta ja söivät ihmisenlihaa. Viisaammat sanoivat tyhmille: "Älkää menkö sinne!" mutta menivät itsekin kaikessa hiljaisuudessa. Kaikki ihmiset oli vallannut oikea ennustuskuume. Mutta kyllä ne ennustivatkin asioita, jotka olisivat saaneet kardinaalinkin hämmästyttämään. Äidit tulivat perin ylpeiksi lapsistaan, kun mustalaisnaiset olivat lukeneet heidän käsistään kaikenlaisia pakanaksi ja turkiksi kirjoitettuja ihmeitä. Mikä saisi keisarin, mikä paavin, mikä kapteenin. Chantefleurie raukkaankin oli tarttunut yleinen uteliaisuus. Hän tahtoi tietää, tulisiko hänen pikku Agneksestaan ehkä kerran Armenian keisarinna tai jotain sen tapaista. Hän vei siis tytön mustalaisleiriin, jossa naiset suuresti ihastuivat siihen, alkoivat hyväillä ja suudella sitä mustilla huulillaan ja ihailivat tavattomasti sen pientä kättä. Ja äiti oli riemuissaan! Erikoisesti ihmettelivät he lapsen pieniä jalkoja ja kenkiä. Tyttö ei ollut vielä vuodentakaan vanha, mutta hymyili jo äidille, pikku hupakko, oli lihava ja pyöreä ja teki senkin tuhannen enkelintempua. Hän säikähti kovasti mustalaisia ja alkoi itkeä. Mutta äiti suuteli häntä ja palasi jälleen kotiin ihastuneena

niistä suurenmoisista asioista, joita mustalaisnaiset olivat hänen Agnekselleen ennustaneet. Hänestä piti tulla kaunotar, itse hyve, kuningatar. Hän palasi siis ullakkokomeroonsa Rue de Folle-Peinen varrelle kovin ylpeänä siitä, että toi sinne kuningattaren. Seuraavana päivänä hän lapsen nukkuessa hänen sängyssään, sillä se nukkui aina hänen vieressään, käytti tilaisuutta hyväkseen ja jättäen oven raolleen juoksi erään naapurivaimon luo Rue de la Séchesserien varrella kertomaan, että oli tuleva päivä, jolloin hänen Agnestaan pöydässä palvelevat Englannin kuningas ja Etiopian arkkiherttua, ja lukemattomia muita ihmeitä. Kun hän ei palatessaan kuullut kirkunaa juostessaan portaita ylös, ajatteli hän: "Hyvä on! hän nukkuu vielä." Hän löysi oven enemmän raollaan kuin oli sen jättänyt, juoksi sisälle, kiiruhti vuoteen luo... Lapsi oli poissa, paikka oli tyhjä. Koko lapsesta ei ollut muuta jäljellä kuin toinen pikku kenkä. Hän ryntäsi ulos, syöksyi portaita alas ja alkoi takoa päätään seiniin ja kirkua: "Lapseni! Kenellä on minun lapseni? Kuka on ottanut minun lapseni?" Katu oli autio, talo yksinäinen; kukaan ei tiennyt sanoa mitään. Hän juoksi mielettömänä villin ja kauhean näköisenä koko päivän ympäri kaupunkia, tutki kaikki kadut, kuunteli kaikkien ovien ja ikkunain luona aivan kuin peto, joka on kadottanut pentunsa. Rinta läähätti, tukka liehui valtoimenaan harteilla, hän oli kauhean näköinen, ja hänen silmissään paloi tuli, joka sai hänen kyyneleensä kuivumaan. Hän pysäytti kaikki vastaantulijat ja huusi: "Tyttöni! Kaunis pikku tyttöni! Palvelen orjana ketä tahansa, joka antaa minulle takaisin tyttöni, olen vaikka hänen koiransa orja! Hän saa syödä sydämeni, jos tahtoo!" Hän tapasi Saint-Remyn kirkkoherran ja sanoi hänelle: "Herra kirkkoherra, minä kaivan vaikka maata kynsilläni, mutta antakaa minulle tyttöni!" Se oli sydäntäsärkevää nähdä, Oudarde, ja minä näin hyvin kovasydämisen miehen, prokuraattorin, mestari Ponce Lacabren silmien kyyneltyvän, — Voi tuota äiti raukkaa! — Illalla hän meni kotiinsa. Hänen poissaollessaan oli pari naapurivaimoa nähnyt kahden mustalaisnaisen hiipivän ylös portaita hänen huoneeseensa kääri kainalossa, tulevan jälleen alas, sulkevan oven jälkeensä ja kiiruhtavan pois minkä kerkisivät. Heidän lähdettyään luulivat he kuulleensa lapsenkirkunaa Paquetten huoneesta. Äiti päästi ilonhuudon ja miltei lensi portaita ylös, sysäsi ovensa auki kuin tykinkuula ja syöksyi sisälle. — Miten kauheata, Oudarde! Pienen, kauniin, rusottavan ja kukkean Agneksensa, tuon Jumalanlahjan, sijasta näki hän pienen inhoittavan, ontuvan, yksisilmäisen, kyttyräselkäisen kummituksen ryömivän ja ääntelevän permannolla. Hän peitti kauhusta kasvonsa käsillään. "Jumalani!" huudahti hän, "ovatko ne noidat muuttaneet minun lapseni tuollaiseksi inhoittavaksi elukaksi?" Tuo pieni vaivainen vietiin kiireesti pois, muuten sen näkeminen olisi tehnyt hänet hulluksi. Se oli jonkun mustalaisnaisen epäsikiö pirun kanssa. Se näytti noin nelivuotiaalta ja sopersi kieltä, joka ei ollut mitään ihmisten kieltä; ne olivat aivan mahdottomia sanoja. — Chantefleurie oli heittäytynyt pienen kengän ylle, ainoan, mikä oli jäänyt jäljelle

kaikesta, mitä hän oli rakastanut. Hän makasi niin kauan liikkumattomana, äänetönnä, hengittämättä, että näytti ihan kuolleelta. Äkkiä koko hänen ruumiinsa alkoi vavahdella, hän peitti kengän tulisilla suudelmilla ja puhkesi niin hillittömään itkuun kuin hänen sydämensä olisi särkynyt. Me itkimme kaikki. Hän toisteli: — "Oh! pikku tyttöni! kaunis pikku tyttöni! missä sinä olet?" Se vihloi sydäntä. Itken vieläkin, kun sitä muistelen. Meidän lapsemme, nähkääs, ovat luittemme ydin. — Eustache raukkani! Sinä olet niin kaunis! Jospa tietäisitte, miten soma hän on. Eilen hän sanoi minulle: "Tahdon ruveta sotamieheksi." Voi, pikku Eustacheni! jos sinut kadottaisin! — Chantefleurie hypähti äkkiä pystyyn ja alkoi juosta ympäri Reimsin katuja huutaen: "Mustalaisleiriin! Mustalaisleiriin! Vartijat, tulkaa polttamaan noidat!" Mustalaiset olivat lähteneet matkoihinsa. Oli jo pimeää, eikä voitu niitä enää saavuttaa. Seuraavana päivänä tavattiin peninkulman päässä Reimsistä Gueux'n ja Tilloy'n välisellä kanervakankaalla nuotion jätteitä, joitakin Paquetten lapsen nauhoja, veripilkkuja ja pukinlanta. Edellinen yö oli juuri ollut lauantaiyö. Ei ollut epäilystäkään, että mustalaiset olivat viettäneet noitajuhlaa kankaalla ja syöneet lapsen Beelsebubin seurassa, kuten muhamettilaisten on tapa. Kun Chantefleurie sai kuulla nämä kauheat seikat, ei hän enää itkenyt, hän liikutti huuliaan kuin puhuakseen, mutta ei saanut sanaakaan suustaan. Seuraavana päivänä olivat hänen hiuksensa harmaat. Kolmantena päivänä hän oli kadonnut.

— Se oli todellakin hirveä historia, sanoi Oudarde, — se saisi burgundilaisenkin itkemään.

— Enpä enää ihmettele, virkkoi Gervaise, — että te niin pelästyitte mustalaisia.

— Ja olipa oikein, lisäsi Oudarde, — että kiiruhditte pois pikku Eustachen kanssa, kun nämäkin mustalaiset ovat Puolasta.

— Ei, sanoi Gervaise. — Niiden sanotaan tulleen Espanjasta ja Kataloniasta.

— Kataloniasta? Ehkäpä niinkin, vastasi Oudarde. — Katalonia, Volonia, Polonia, minä sekoitan aina nuo kolme maakuntaa. Mutta mustalaisiahan he joka tapauksessa ovat.

— Ja heillä on hyvät hampaat pienten lasten syömiseen, lisäsi Gervaise. — Eipä minua lainkaan ihmetyttäisi, vaikkapa Esmeraldakin, suipistakoon hän miten hyvänsä pientä suutansa, osaisi sen tempun. Hänen valkoinen vuohensa tekee niin arveluttavia temppuja, että siinä täytyy olla jotain metkua takana.

Mahiette kulki ääneti heidän rinnallaan. Hän oli vaipunut tuohon uneksintaan, jossa surullinen tarina tavallaan jatkuu eikä lakkaa, ennen kuin se on saanut värähdys värähdykseltä sydämen sisimmät säikeet soimaan.

Gervaise kysäisi häneltä samassa:

— Eikö milloinkaan saatu tietää, miten Chantefleurien oli käynyt?

Mahiette ei vastannut. Gervaise uudisti kysymyksensä ja pudisti häntä samalla käsivarresta. Mahiette näytti heräävän mietteistään.

— Miten Chantefleurien oli käynyt? hän sanoi toistaen koneellisesti sanat, jotka juuri olivat soineet hänen korvissaan; sitten hän lisäsi vilkkaasti yrittäen kiinnittää ajatuksensa kysymykseen:

— Voi! sitä ei ole koskaan saatu tietää. Hetken kuluttua hän lisäsi:

— Jotkut sanoivat nähneensä hänen lähtevän Reimsistä hämärissä Fléchembault-portin kautta; toiset taas aamun sarastaessa vanhan Basée-portin kautta. Eräs köyhä löysi hänen kultaristinsä riippumasta kivistillä niityllä, jossa pidetään markkinoita. Se oli sama koriste, joka vuonna 61 saattoi hänet huonoille jäljille. Hän oli saanut sen tuolta kauniilta varakreivi de Cormontreuiltä, ensimmäiseltä rakastajaltaan. Suurimman kurjuudenkaan aikana Paquette ei ollut luopunut siitä. Hän varoi sitä kuin silmäteräänsä. Kun me nyt näimme, että hän oli eronnut rististä, luulimme kaikki että hän oli kuollut. Kuitenkin vakuuttivat Cabaret-les-Vantes-seudun asukkaat nähneensä hänen avojaloin vaeltavan Pariisiin vievää tietä. Mutta silloin hänen olisi pitänyt mennä Vesle-portin kautta, eikä se sovi muihin kertomuksiin. Omasta puolestani uskon, että hän meni Vesle-portin kautta ja samalla pois koko tästä maailmasta.

— En ymmärrä, mitä tarkoitate, sanoi Gervaise.

— Vesle, vastasi Mahiette surullisesti hymyillen, on kaupunkimme läpi virtaavan joen nimi.

— Chantefleurie raukka! sanoi Oudarde ja häntä puistatti, — hän hukuttautui siis!

— Hukuttautui! vastasi Mahiette; — kuka olisi osannut ennustaa kunnon isä Guybertaut'lle, kun hän laulaen kulki veneessään Tinquex-sillan alitse, että hänen pikku lemmikkinsä Paquette kerran kulkisi saman sillan alitse, mutta ilman laulua ja venettä?

— Entä tuo pieni kenkä? kysyi Gervaise.

— Katosi äidin mukana.

Oudarde, hyvä ja tunteellinen nainen, olisi tyytynyt huokaamaan Mahietten kanssa, mutta uteliaamman Gervaisen kysymykset eivät olleet vielä lopussa.

— Entä tuo kummitus? hän kysyi äkkiä Mahiettelta. — Mikä kummitus? kysyi tämä.

— Se pieni mustalainen, jonka noidat jättivät Chantefleurien luo hänen pienen tyttönsä sijalle. Mitä te sille teitte? Te kai hukutitte senkin.

— Emme, sanoi Mahiette.

— No te poltitte kai sen sitten? Se olikin oikein sille. Mokokakin noidansikiö!

— Emme kumpaakaan, Gervaise. Hänen ylhäisyytensä arkkipiispa otti tuon mustalaislapsen suojelukseensa, manasi sen, katoi sen, ajoi huolellisesti perkeleen ulos ruumiista ja lähetti sen Pariisiin asetettavaksi löytölasten lavitsalle Notre-Dameen.

— No niitä piispoja! sanoi Gervaise nureksien, — kun he ovat oppineita, eivät he tee mitään muiden ihmisten lailla. Onko laitaa ja peliä asettaa paholainen löytölapseksi! Sillä tuo pieni kummitus ei voinut olla mikään muu kuin paholainen. Mitä sille Pariisissa tehtiin, Mahiette? Ei kai kukaan armelias henkilö sitä huolinut.

— En tiedä, vastasi reimsiläinen. — Juuri siihen aikaan osti mieheni notaarin viran Brussä, joka on peninkulman päässä kaupungista, emmekä ole sen jälkeen kuulleet mitään koko asiasta. Reimsin tuomiokirkon tornin keralla, joka peittyi Cernayn kukkulain taakse, hävisi se kokonaan näköpiiristämme.

Tämän keskustelun aikana olivat nuo kolme arvoisaa porvarisnaista saapuneet Grève-torille. Keskusteluunsa syventyneinä olivat he kulkeneet messukirjan ohi Rolandin tornin kulmassa ja koneellisesti suunnanneet kulkunsa kaakinpuulle, jonka ympärille oli kerääntynyt aikamoinen ihmisjoukko. Se näytelmä, mikä siellä parhaillaan oli käynnissä, olisi saanut heidät kokonaan unohtamaan Rotankolon ja menonsa sinne, ellei tuo tanakka kuusivuotias, jota Mahiette raahasi jäljessään, olisi heitä samassa siitä muistuttanut.

— Äiti, sanoi hän aivan kuin jokin vaisto olisi hänelle sanonut, että Rotankolo oli hänen takanaan, — saanko nyt syödä leivän?

Jos Eustache olisi ollut hieman poliittisempi, toisin sanoen pienempi syömäri, hän olisi odottanut hetken, ja vasta sitten, kun he olisivat palanneet asuntoonsa mestari Andry Musnier'n luo Rue Madame-la-Valencen varrelle Yliopistossa, kun molemmat Seinen haarat ja Citén viisi siltaa olisivat erottaneet Rotankolon leivästä, hän olisi uskaltanut arasti kysäistä: "Äiti, saanko nyt syödä leivän?"

Tämä varomaton kysymys toi Mahietten mieleen heidän matkansa varsinaisen tarkoituksen.

— No, mutta mehän unohdamme kokonaan erakon! Näyttäkäähän nyt minulle Rotankolonne, että voin antaa hänelle maissileivän.

— Niinpä niin! Heti paikalla, sanoi Oudarde. — Ensin hyvä työ.

Eustache ei ollut ottanut lukuun sellaisia seurauksia.

— Nyt ne ottavat minun leipäni! hän sanoi kohottaen olkapäitään, niin että ne ulottuivat korvannipukoihin saakka, mikä sellaisissa tapauksissa on syvimmän tyytymättömyyden merkki.

Kaikki kääntyivät takaisin. Kun he olivat jonkin askeleen päässä Tour-Rolandista, sanoi Oudarde toisille:

— Meidän ei pidä katsoa aukon läpi yhtaikaa, ettemme säikäytä säkkinaista. Olkaa te kaksi lukevinanne *dominusta* messukirjasta sillä aikaa, kun minä katson aukosta. Säkinainen tuntee minua jonkin verran. Minä viittaa teille sitten, kun saatte tulla.

Hän meni yksinään aukon luo. Samassa hetkessä, jolloin hän katsoi sisälle aukosta, levisi hänen piirteilleen syvä sääli, ja hänen iloisten ja avoimien kasvojensa ilme ja väri vaihtui äkkiä aivan kuin hän olisi tullut auringonpaisteesta kuutamoon. Hänen silmänsä kostuivat, ja hänen suunsa vetäytyi kokoon, aivan kuin hän olisi ollut itkuun puhkeamaisillaan. Hetkisen kuluttua hän viittasi Mahiettea katsomaan.

Mahiette meni hiljaa varpaisillaan kuten lähestytään kuolevan vuodetta.

Noiden kahden naisen katseille avautuikin todella surullinen näky, kun he siinä liikkumattomina ja henkeään pidättäen katselivat rautaristikon lävitse Rotankoloon.

Komero oli ahdas, korkeuttaan leveämpi ja suippoholvinen muistuttaen sisustansa puolesta suuresti piispanhiippaa. Sen paljaalla kivisellä lattialla istui nainen kokoon kyyristyneenä. Leuka oli painettuna polvia vasten, joita hän ristissä olevilla käsivarsillaan lujasti painoi rintaansa vasten. Siten kyyröittäessään yllään harmaa säkki, joka väljänä kokonaan peitti hänet, pitkine, harmaine hiuksineen, jotka ulottuivat yli kasvojen jalkoihin asti, hän näytti ensi silmäyksellä vain omituiselta hahmolta, joka piirtyi komeron tummaa taustaa vasten, jonkinlaiselta tummalta kolmioita, joka aukon kautta virtaavassa valossa selvästi erottautui kahteen vivahdukseen, tummaan ja valoisaan. Se oli noita puoleksi varjoisia, puoleksi valoisia kummituskuvia, joita näkee unessa ja Goyan mainioissa tauluissa, noita kalpeita, liikkumattomia, synkkiä haudalle kyyristyneitä tai vankilanristikkoa vasten nojaavia olentoja. Se ei ollut mies eikä nainen, ei elävä olento eikä selväpiirteinen muodoltaan, se oli haamu, jonkinlainen unikuva, jossa todellisuus ja mielikuvitus yhtyivät kuin hämy ja päivänvalo. Vain vaivoin saattoi tuon lattialle valahtaneen tukan alta erottaa

kuihtuneet ja luisevat kasvot, tai säkin alta, joka oli hänen peitteenään, paljaan, kohmettuneen jalan varpaitten päät jääkylmää lattiaa vasten. Se pieni erä ihmisolentoa, joka pilkisti esiin tämän suruhunnun alta, sai vilunväreet kulkemaan pitkin ruumista.

Tämä hahmo, jonka olisi luullut kasvaneen kiinni lattiaan, ei näyttänyt liikkuvulta, ajattelevalta eikä hengittävältä olennoilta. Vaikka hänellä olikin vain ohut säkki verhonaan ja hän istui keskellä tammikuuta paljaalla graniittilattialla vailla tulta hämärässä vankiluolassa, jonka ikkuna-aukosta pääsi sisälle vain jäätävä viima, muttei milloinkaan aurinko, hän ei näyttänyt kärsivän vilua, ei edes sitä tuntevan. Olisi saattanut luulla, että hän oli muuttunut kiveksi vankilan, jääksi vuodenajan keralla. Hänen kätensä olivat ristissä, hänen silmänsä tuijottivat. Ensi hetkenä luuli häntä kummitukseksi, toisena kuvapatsaaksi.

Silloin tällöin aukenivat hänen sinervät huulensa raolleen laskeakseen ulos henkeä ja vapisivat, mutta yhtä kuolleesti ja koneellisesti kuin tuulesa värähtelevät lehdet.

Hänen synkissä silmissään oli kuitenkin katse, kuvaamaton katse, syvä, synkkä, värähtämätön katse, joka herkeämättä tuijotti erääseen komeron nurkkaukseen, jota ei voinut nähdä ulkoa päin, katse, joka näytti keskittävän tämän kidutetun sielun kaikki synkät ajatukset johonkin salaiseen esineeseen.

Sellainen oli olento, joka asunnostaan oli saanut nimen erakko, puvustaan nimen *säkkimäinen*.

Nuo kolme naista, sillä Gervaisekin oli liittynyt Mahietteen ja Oudardeen, katselivat aukosta sisälle. Heidän päänsä pimittivät senkin vähäisen valon, joka tavallisesti pääsi luolaan, tuon onnettoman sitä huomaamatta.

— Älkäämme häiritkö häntä, sanoi Oudarde hiljaa, — hän on haltioituneessa tilassa, hän rukoilee.

Tällä välin tarkasteli Mahiette yhä kasvavalla innolla noita kelmeitä, kuihtuneita kasvoja hajanaisine hapsineen, ja hänen silmänsä täyttyivät kyynelillä.

— Sepä olisi vasta ihmeellistä, hän mutisi.

Hän pisti päänsä ristikon lävitse ja hänen onnistui siten nähdä se komeron nurkka, johon tuon onnettoman katse värähtämättä tuijotti.

Kun hän veti päänsä takaisin, vierivät kyyneleet pitkin hänen poskiaaan.

— Miksi te nimitätte tätä naista? kysyi hän Oudardelta.

— Me nimitämme häntä sisar Guduleksi.

— Ja minä, sanoi Mahiette, — nimitän häntä Paquette la Chantefleurieksi.

Hän viittasi nyt sormi huulilla hämmästynyttä Oudardea pistämään päänsä aukosta sisälle ja katsomaan niin pitkälle komeroon kuin ulottui.

Ouarde teki niin ja keksi nyt nurkasta, johon erakon katse synkän, haltioituneena oli kiinnittynyt, pienen ruusunpunaisen silkkikengän, joka oli runsaasti koristeltu kulta- ja hopeaompeluksin.

Gervaise pisti Oudarden jälkeen päänsä aukosta sisälle, ja sitten puhkesivat kaikki kolme uudelleen itkuun.

Yhtä vähän heidän katseensa kuin heidän kyneleensäkin saivat erakkoa näyttämään elonmerkkejä. Hänen kätensä pysyivät ristissä, hänen huulensa äänettöminä, hänen silmänsä liikkumattoman tuijottavina, ja siihen, joka tunsi hänen tarinansa, koski tuon pienen kengän näkeminen, johon hän niin tuijotti, kipeästi.

Nuo kolme eivät olleet lausuneet sanaakaan. He eivät uskaltaneet puhua, eivät hiiskahtaakaan. Tämä syvä hiljaisuus, tämä syvä tuska, tämä syvä unohdus, jossa ei ollut olemassa muuta kuin yksi ainoa esine, teki saman valtavan vaikutuksen kuin pääalttari pääsiäisenä tai jouluna. He vaikenivat hartaina ja olivat valmiit lankeamaan polvilleen. Heistä tuntui siltä kuin he olisivat astuneet kirkkoon pitkänäperjantaina.

Viimein koetti Gervaise, joka oli heistä uteliain ja siis myös tunteettomin, saada erakkoa puhumaan:

— Sisar! sisar Gudule!

Hän kertasi kolme kertaa nämä sanat, joka kerta yhä kovemmalla äänellä. Erakko ei liikahtanut. Ei sanaa, ei katsetta, ei huokausta, ei edes elonmerkkiä.

Ouarde lausui nyt vuorostaan lempeämmällä ja hyväilevämmällä äänellä.

— Sisar! sisar Pyhä-Gudule!

Sama hiljaisuus, sama liikkumattomuus.

— Mikä ihmeellinen nainen! huudahti Gervaise. — Hän ei liikahtaisi, vaikka tykillä ammuttaisiin.

— Hän on ehkä kuuro, sanoi Ouarde.

— Ehkä sokea, lisäsi Gervaise.

— Ehkä kuollut, virkkoi Mahiette.

Varmaa on, että ellei sielu vielä ollut jättänyt tätä liikkumatonta, uinuvaa, horrostilaan vaipunutta ruumista, se oli ainakin vetäytynyt ja kätkeytynyt niin syvälle, etteivät ulkoisten aistien kiihotukset tunkeutuneet sinne asti.

— Ei ole muuta neuvoa, sanoi Oudarde, — kuin jättää leipä aukkoon, silläkin uhalla, että joku poika tulisi ottamaan sen. Miten saisimme hänet hereille?

Eustache, jonka huomiota oli tähän saakka kiinnittänyt pienet, suuren koiran vetämät vaunut, jotka juuri olivat menneet ohi, huomasi samassa, että hänen kolme seuralaistaan katseli jotakin aukon lävitse. Uteliaisuus tarttui häneenkin, hän kiipesi muutamalle suojakivelle, nousi varpailleen, pisti pyöreät punakat kasvonsa aukkoon ja huusi:

— Äiti, katsokaas, mitä minä näen!

Tämän heleän, nuoren ja sointuvan lapsenäänen kuullessaan erakko vavahti. Kuin teräsjoussi hän käänsi äkkiä päänsä, hänen pitkät, laihat kätensä työnsivät tukan pois otsalta, ja hän kiinnitti lapseen hämmästyneen, katkeran ja epätoivoisen katseen. Mutta tämä katse oli nopea kuin salama.

— Ah, hyvä Jumala! huudahti hän ja peitti päänsä polviinsa, ja oli kuin hänen koriseva äänensä olisi viiltänyt hänen rintaansa: — älkää ainakaan näyttäkö minulle muiden lapsia.

— Hyvää päivää, rouva! sanoi lapsi vakavana.

Tämä isku oli nyt herättänyt erakon. Vilunväreet puistattivat koko hänen ruumistaan kiireestä kantapäähän, hänen hampaansa löivät loukkua, hän kohotti hieman päätään, tarttui käsillään lantioihinsa ikään kuin niitä lämmittääkseen ja huudahti:

— Oh, mikä pakkanen!

— Naisraukka, sanoi Oudarde säälien, — ettekö tahdo vähän tulta?

Hän ravisti kieltävästi päätään.

— No tässä on vähän mausteviiniä, jatkoi Oudarde — tarjoten hänelle pulloa, — se lämmittää teitä. Juokaa.

Hän ravisti uudelleen päätään, katsoi Oudardea terävästi ja vastasi:

— Vettä.

Oudarde ei hellittänyt.

— Ei, sisar, se ei ole tammikuun juomaa. Teidän pitää juoda vähän mausteviiniä ja syödä tämä maissileipä, jonka olemme teille leiponeet.

Hän työnsi takaisin leivän, jota Mahiette hänelle tarjosi:

— Mustaa leipää.

— Kuulkaa, sanoi Gervaise vuorostaan säälin vallassa ja otti yltään villatakkinsa, — tässä on teille takki, se on hieman lämpimämpi kuin omanne. Ottakaa se harteillenne.

Hän hylkäsi takin, kuten pullon ja leivänkin, ja vastasi:

— Säkki.

— Mutta huomaittehan eilen, että oli juhla, virkkoi kunnon Oudarde.

— Huomasin, vastasi erakko. — Kahteen päivään ei ruukussani ole ollut vettä.

Hetken päästä hän lisäsi:

— On juhla; minut unohdetaan. Ja se on oikein. Miksi ajattelisi maailma minua, joka en ajattele sitä? Sammuneen hiilloksen yllä kylmä tuhka.

Ja hänen päänsä painui polvia vasten, aivan kuin hän olisi uupunut niin paljosta puhumisesta.

Yksinkertainen ja hyväsydäminen Oudarde, joka käsitti hänen viime sanoillaan valittavan viluaan, vastasi naiivisti:

— Tahdotteko sitten tulta?

— Tulta! sanoi erakko omituisella painolla; — voitteko hankkia vähän tulta sille pienokaisraukallekin, joka on maannut mullassa jo viisitoista vuotta?

Hänen kaikki jäsenensä vapisivat, hänen äänensä värähteli, hänen silmänsä loistivat, hän oli kohonnut polvilleen. Yhtäkkiä hän osoitti valkealla, laihalla kädellään lasta, joka katseli häntä hämmästyneenä:

— Viekää pois lapsi! hän huusi. — Mustalainen on kohta täällä!

Sitten hän kaatui kasvoilleen maahan, ja hänen otsansa kolahti kivilattiaan kumeasti kuin kivi. Nuo kolme naista luulivat hänen kuolleen. Hetken päästä hän liikahti kuitenkin, ja he näkivät hänen polvillaan ja kyynärpäillään ryömivän siihen nurkkaan, jossa pieni kenkä oli. Sitten he eivät uskaltaneet katsoa, he eivät nähneet häntä enää, mutta he kuulivat tuhansien suudelmien ja tuhansien huokausten sekoittuvan sydäntäsärkeihin huutoihin ja kumeihin kolahduksiin, aivan kuin päätä olisi lyöty

muuria vasten. Sitten erään kolahduksen jälkeen, joka oli niin voimakas, että kaikki kolme vavahtivat, he eivät enää kuulleet mitään.

— Onkohan hän tappanut itsensä? sanoi Gervaise uskaltaen pistää päänsä aukosta sisälle.

— Sisar Gudule! toisti Oudarde.

— Ah, hyvä Jumala! hän ei liikahda enää! virkkoi Gervaise, onkohan hän kuollut? — Gudule! Gudule!

Mahiette, joka ei liikutukseltaan ollut tähän asti saanut sanaakaan huuliltaan, ponnisti nyt voimiaan.

— Odottakaa! hän sanoi.

Sitten hän nojautui aukkoon ja huusi:

— Paquette! Paquette la Chantefleurie!

Lapsi, joka tietämättömydessään puhaltaa raketin huonosti palavaa sytytintä ja saa sen räjähtämään vasten kasvojaan, ei säikähdä enempää kuin Mahiette, huomattessaan, minkä vaikutuksen tämä sisar Gudulen komeroon äkkiä huudettu nimi sai aikaan.

Erakon koko ruumis vapisi, hän nousi pystyyn paljaille jaloilleen ja ryntäsi aukolle silmät niin säihkyvinä, että Mahiette, Oudarde, kolmas nainen ja lapsi peräytyivät ranta-aitaukselle saakka.

Samassa näkyivät erakon synkät kasvot ristikköä vasten painettuina.

— Oh! oh! hän huusi kauheasti nauraen, — mustalainen huutaa minua!

Silloin kiinnitti hänen huomiotaan näytös, joka oli käynnissä kaakinpuun luona. Hänen otsansa kurtistui kauhusta, hän ojensi ristikon läpi luurankokäsivartensa ja huusi äänellä, joka muistutti ruisrääkkää:

— Sinäkö minua taas huudat, mustalainen! lapsenvaras! Ole kirottu! kirottu! kirottu! kirottu!

IV. Kyynel vesipisarasta

Nämä sanat olivat niin sanoakseni yhdyssiteenä kahden näytöksen välillä, joita tähän saakka oli yhtäikaa esitetty omalla tahollaan, toista josta juuri olemme lukeneet, Rotankolossa, toista josta saamme lukea, kaakinpuun lavalla. Toisen todistajina olivat olleet vain nuo kolme naista, joiden kanssa lukija on jo tehnyt tuttavuutta, toisen sitä

vastoin koko se yleisö, jonka äskettäin näimme kerääntyvän Grève-torin kaakinpuun ja hirsipuun ympärille.

Tämä kansanjoukko, joka nähdessään nuo neljä ratsupoliisia, jotka aamusta kello kymmenestä olivat seisseet mestauslavan nurkkauksissa, oli heti vainunnut pientä rankaisunäytöstä, jollei juuri hirttämistä, niin ainakin raipparangaistusta, korvainsilvontaa, yleensä jotain, — tämä joukko oli niin nopeasti kasvanut, että ratsupoliisit olivat useammin kuin kerran saaneet miekanlappella ja hevosten kavioilla pitää sitä etäämmällä.

Tämä kansanjoukko oli muuten liian tottunut tällaisiin näytöksiin ollakseen erikoisen kärsimätön. Se kulutti aikaansa tarkastelemalla mestauslavaa, jonkinlaista yksinkertaista muistomerkkiä, jonka muodosti kalkkikivistä kyhätty kuutio. Joltisenkin jyrkät, harmaakiviset astimet, joita nimitettiin portaiksi, johtivat lavan kannelle, jossa näkyi rautatamminen, vaakasuora pyörä. Tälle pyörälle sidottiin rangaistava polvilleen, kädet selän taakse. Pyörää voitiin kiertää lavan sisustassa olevan vipulaitteen avulla, ja siten näkyivät rangaistavan kasvot vuoroon joka suunnalle. Sitä nimitettiin rikollisen pyörittämiseksi.

Kuten näkyy, ei Grève-torin mestauslava ollut läheskään niin komea kuin Hallien mestauslava. Ei mitään rakennustaiteellista, ei mitään monumentaalista. Ei rautaristillä varustettua kattoa, ei kahdeksankulmaista lyhtyä, ei solakoita pylviäitä, jotka kattopalkiston alla muodostivat akantus- ja kukkakoristeisia pylväänpäitä, ei lohikäärmeenpäillä varustettuja vesitorvia, ei siselöityä palkistoa, ei hienoja, kiveen hakattuja kuvia.

Täytyi tyytyä noihin neljään kalkkikiviseinäen ja lavan päällystänä olevaan kahteen hiekkakivipaateen sekä kömpelöön kiviseen hirttolaitteeseen, joka laihana ja alastomana seiso i sen vieressä.

Näky olisi ollut perin kurja goottilaisen taiteen tuntijasta. Mutta kukaan ei ollut niin piittaamaton muistomerkeistä kuin keskiajan kunnialliset porvarit, joille mestauslavan kauneus ei merkinnyt mitään.

Viimein saapui rangaistava sidottuna kärryille. Kun hänet oli raahattu lavalle ja torin kaikilta kulmilta voitiin nähdä hänet hihnoilla ja köysillä kytkettynä kaakinpuun pyörään, syntyi kansanjoukossa aika melu, johon sekoittui naurunrähäkkää ja hyvähuutoja. Joukko tuns i Quasimodon.

Hän siellä todella oli. Mikä omituinen kohtalon oikku! Ruoskittavana samassa paikassa, jossa häntä edellisenä päivänä oli juhlistu narripaavina ja narriruhtinaana, saattueenaan Egyptin herttua, Tunisin kuningas ja Galilean keisari. Totta kyllä ei koko

tuossa kansanjoukossa ollut ainoatakaan, joka olisi selvästi käsittänyt tätä vastakohtaa, ei edes vastikään juhlittu, nyt poljettu rangaistava itse. Gringoirea ja hänen filosofiaansa ei ollut tässä näytelmässä.

Kun Michel Noiret, meidän armollisen kuninkaamme valantehnyt torvensoittaja oli kolmella voimakkaalla torventöräyksellä katkaissut hiljaisuuden, luki kirjuri tuomion, kuten herra kaupunginvouti oli käsenyt, ja istuutui sitten rattailleen koreisiin viittoihin pukeutuneine miehineen.

Koko ajan näytti Quasimodo aivan tunteettomana ja välinpitämättömänä suhtautuvan kaikkeen, mitä hänen ympärillään tapahtui. Hän ei edes rypistänyt kulmakarvojaan. Vastustus oli joka tapauksessa mahdotonta; sen teki tyhjäksi, sen ajan rikosoikeudellisen kielenkäytön mukaan, *siteiden voima ja lujuus*, toisin sanoen, hinnat ja köydet olivat varmaankin syöpyneet hänen lihaansa. Se on muuten vankila- ja kaleeritapa, jota käsiraudat yhä vielä parhaansa mukaan säilyttävät meilläkin, vaikka olemme sivistynyttä, lempeää ja inhimillistä kansaa (mainitsemme vain sulkeissa kuritushuoneen ja giljotiinin).

Hän oli antanut johtaa, tyrkkiä, kantaa, taivuttaa ja sitoa itsensä.

Hänen kasvoistaan saattoi lukea vain villiä tai tylsää ihmettelyä.

Tiedettiin, että hän oli kuuro, mutta olisi luullut häntä myös sokeaksi.

Hänet asetettiin polvilleen tammipyörälle; hän ei vastustanut. Hänet riisuttiin alastomaksi vyötäisiin saakka; hän ei hangoitellut vastaan. Hänet sidottiin uudella tavalla pyörään kiinni; hän antoi sitoa itsensä. Hän ähkyi vain silloin tällöin äänekkäästi aivan kuin vasikka, jonka pää riippuu ja heilahtelee teurastajan rattaitten aisalla.

— Pöllö! sanoi Jehan Frolo du Moulin ystävälleen Robin Poussepainille (sillä nuo kaksi ylioppilasta olivat seuranneet rangaistavaa), — hän ymmärtää yhtä vähän kuin rasiaan suljettu turilas.

Väkijoukko purskahti hillittömään nauruun, kun se sai nähdä Quasimodon alastoman kyttyrän, hänen kamelinrintansa, hänen käsnäiset ja luiset olkapäänsä. Tämän ilonpuuskan aikana oli vähäinen, tanakka kaupungin pukuun pukeutunut mies noussut lavalle ja asettunut rangaistavan viereen. Hänen nimensä kulki heti kulovalkean tavoin katsojien keskuudessa. Se oli mestari Pierrat Torterue, Châtelet'n valantehnyt piiskuri.

Hän asetti ensin mestauslavan reunalle mustan tuntilasin, jonka yläosa oli täynnä punaista hiekkaa, joka hiljaa valui alempaan osastoon. Sitten hän riisui takkinsa, ja

hänen nähtiin tarttuvan ruoskaan, jossa oli pitkät, hienot, valkeat, palmikoidut nahkasiimat täynnä solmuja ja metallihauleja. Vasemmalla kädellään hän kääri välinpitämättömästi ylös oikean paidanhihansa kainaloon saakka.

Samassa Jehan Frolo kohotti vaalean kiharaisen päänsä esiin väkijoukosta (hän oli tätä varten noussut Robin Poussepainin olkapäille) ja huusi:

— Katsokaa, hyvät herrat ja naiset: Tuolla aletaan antaa oikein perusteellisesti selkään mestari Quasimodolle, veljeni, Josas'n herra arkkidiakonin kellonsoittajalle, joka on omituinen itämaisen rakennustaiteen tuote, selkänä kupoli, säärinä käyrät pylväät.

Väkijoukko räjähti nauramaan, varsinkin lapset ja nuoret tytöt.

Viimein piiskuri polkaisi jalallaan lattiaan. Pyörä alkoi kiertää. Quasimodon oli köysistään huolimatta vaikea pysyä vakavasti paikoillaan. Se hämmästys, mikä hänen muodottomista kasvoistaan äkkiä kuvastui, herätti kansanjoukossa vielä äänekkäämmän naurunremakan.

Äkkiä nähtiin mestari Pierrat'n kohottavan käsivartensa sinä hetkenä, jolloin kiertävä pyörä käänsi häntä kohden Quasimodon kumpuran selän. Hienot nahkasiimat sähähtivät kuin kimppu kyykäärmeitä ilmassa ja iskivät vimmatusti onnettoman rangaistavan hartioihin. Quasimodo hätkähti, aivan kuin hän äkkiä olisi herännyt unesta. Hän alkoi ymmärtää. Hän väänteledi siteissään. Hänen kasvojensa lihakset vääntyivät kouristuksenomaisesti, niistä saattoi huomata hämmästystä ja tuskaa, mutta hän ei päästänyt edes huokausta. Hän taivutti vain päätään taaksepäin, ensin oikealle, sitten vasemmalle kuin paarman purema sonni.

Toinen isku seurasi ensimmäistä, sitten kolmas ja niin edespäin keskeytymättä. Pyörä pyöri edelleen, ja iskuja sateli. Pian pursui veri esille ja valui virtoina kyttyräselkäisen tummia harteita pitkin. Kun piiskansiimat lyöntien välillä vinkuivat ilmassa, sirottelivat ne isoja veripisaroita väkijoukkoonkin.

Quasimodo oli näköjään vaipunut entiseen välinpitämättömyyteensä. Hän oli ilman erikoisempaa ulkonaista ponnistusta koettanut irtautua siteistään. Nähtiin vain hänen silmänsä loistavan, hänen lihastensa jännittyvän, hänen jäsentensä koukistuvan ja hihnojen ja kahleitten taipuvan. Se oli valtava, kuulumaton, epätoivoinen ponnistus, mutta Châtelet'n vanhat koetellut siteet kestivät. Ne natisivat, siinä kaikki.

Quasimodo vaipui voimattomana kyyryyn. Hämmästystä seurasi hänen kasvoissaan katkera ja syvä lamautuminen. Hän sulki ainoan silmänsä, antoi päänsä painua rintaa vasten ja näytti kuolleelta.

Nyt hän ei enää liikahtanutkaan. Mikään ei saattanut herättää häntä tästä horroksesta, ei lakkaamatta virtaileva veri, eivät ruoskanlyönnit, joita yhä vimmatummin sateli hänen harteilleen, kuta enemmän pyöveli rankaisun kestäessä innostui, eikä kauheitten siimain sihisevä ääni.

Lopulta nähtiin mustapukuisen Châtelet'n pedellin, joka mustan hevosen selässä istuen oli rankaisun alusta saakka ollut portaitten sivulla, ojentavan mustapuista keppiään tunti-asiain kohden. Pyöveli lopetti. Pyörä pysähtyi. Quasimodo avasi verikkaan silmänsä.

Ruoskinta oli päättynyt. Valantehneen piiskurin kaksi renkiä pesi rangaistun hartiat, voiteli ne jollakin voiteella, joka sai haavat heti sulkeutumaan, ja heitti hänen ylleen jonkinlaisen keltaisen rievun, joka oli leikattu messukasukan muotoon, samalla kun mestari Pierrat itse antoi veren valua siimoista.

Mutta Quasimodon rangaistus ei ollut vielä päättynyt. Hänen täytyi vielä kärsiä kokonainen tunti kaakinpuurangaistusta, jolla mestari Florian Barbedienne niin oikeudenmukaisesti oli täydentänyt herra Robert d'Estoutevillen tuomion, tuottaen siten kunniaa Johannes Kumenoksen vanhalle fysiologis-psykologiselle sanaleikille: *Surdus absurdus* [Mielellön kuuro].

Tuntilasi käännettiin siis toisin päin ja kyttyräselkä jätettiin pyörälle, jotta oikeus täytettäisiin.

Rahvasta voi yhteiskunnassa verrata lapseen perheessä, erityisesti keskiajalla. Niin kauan kuin se on tuolla ensimmäisen tietämättömyyden, moraalisen ja älyllisen alaikäisyyden asteella, saattaa siitä samoin kuin lapsesta sanoa:

Tuo ikä sääliä ei tunne.

Kuten jo olemme maininneet, vihattiin Quasimodoa yleisesti, ja useammastakin kuin yhdestä syystä. Tuossa joukossa oli tuskin ainoatakaan katsojaa, jolla ei olisi ollut tai joka ainakin luuli itsellään olevan syytä valituksiin Notre-Damen ilkeätä kyttyräselkää vastaan. Kaikki olivat tunteneet mielihyvää nähdessään hänet mestauslavalla; ja se armoton kohtelu, jonka alaisena hän oli ollut, ja se surkea tila, johon se hänet oli saattanut, ei suinkaan ollut liikuttanut väkijoukkoa, vaan tehnyt sen vihan vain entistään ilkeämmäksi suodessaan sille pilanteon aihetta.

Kun siis *yhteiskunnan kosto*, kuten lakimiehet vieläkin sanovat, oli tyydytetty, tuli tuhansien yksityisten kostontunteitten vuoro. Täällä kuten suursalissakin purkautui varsinkin naisten kostonhimo ilmoille. Kaikilla oli jotakin häntä vastaan, toisilla hänen

ilkeytensä, toisilla hänen rumuutensa vuoksi. Jälkimmäiset olivat kaikkein raivoisimpia.

— Oh! senkin Antikristusnaama! huusi muuan.

— Luudanvarrella ratsastaja! huusi toinen.

— Mikä kauhea irstistys, kirkui kolmas; — se tekisi sinusta narripaavin, jos tämä päivä olisi eilinen!

— Hyvä, huusi muuan akka. Se on vain kaakinpuuirstistys. Milloinka saamme nähdä hirsipuuirivistyksen?

— Milloinka sinäkin suuri kellosi hattunasi makaat sata jalkaa maan alla, kirottu kellonsoittaja?

— Ja tuo piru soittaa angelusta!

— Uh! senkin kuuro! senkin yksisilmäinen! senkin kyttyräselkäinen! senkin paholainen!

— Siinä on naamataulu, joka saisi paremmin keskosen aikaan kuin kaikki lääkärit ja lääkkeet!

Ja ylioppilaat Jehan du Moulin ja Robin Poussepain lauloivat minkä keuhkonsa kestivät vanhaa kansanomaista kertosaetta:

Hirtonuoran silmukkaan hirtehin kullumaan! Risukimppu rovioon velhon polttakoon!

Tuhansien muiden haukkumasanujen, pilapuheiden, kirouksien ja yleisen naurunrähäkän kaikuessa sateli silloin tällöin kiviäkin Quasimodon selkään.

Quasimodo oli kuuro, mutta hänellä oli hyvä näkö, ja joukon raivo ilmeni yhtä selvästi sen kasvoista kuin sen sanoistakin. Muuten selittivät kivet kyllä naurun laadun.

Hän kesti alussa kaikki miehuullisesti. Mutta vähitellen alkoi hänen kärsivällisyytensä, joka oli karaistunut ruoskinnan kestäessä, horjua kaikkien näiden hyönteisten pistoista. Asturalaisen härän, joka vähät välittää picadorin hyökkäyksistä, saavat koirat ja pienet liput raivostumaan.

Hän heitti uhkaavan silmäyksen ympärillään olevaan joukkoon. Mutta kytkettynä hän ei voinut pelottaa katseellaan näitä kärpäsiä, jotka ahmivat hänen haavojaan. Silloin rynnisti hän kahleissaan ja hänen ponnistuksensa saivat vanhan kaakinpyörän natisemaan; mutta siitä ivanauru ja pilapuheet vain yltyivät.

Kun onneton näki, ettei hän voinut särkeä kahlekoiran siteitään, hän maltoi mielensä. Vain silloin tällöin näkyi hänen rintaansa paisuttavan hillitty raivonhuokaus. Hänen kasvoillaan ei näkynyt häpeää eikä punastusta. Hän oli liian etäällä yhteiskuntatilasta ja liian lähellä luonnontilaa tietääkseen mitä häpy on. Ja onko muuten tuollaisen muodottomuuden asteella hävyntunne lainkaan mahdollinen? Mutta suuttumus, viha ja epätoivo levitti näiden kauheitten kasvojen ylle yhä synkempiä, yhä sähköisempiä pilviä, jotka purkautuivat tuhansina salamoina sykloopin silmästä.

Tämä pilvi kirkastui kuitenkin hetkeksi väkijoukon keskitse kulkevan, pappia kantavan muulin lähestyessä. Niin pian kuin vankiraukka huomasi papin ja muulin, saivat hänen kasvonsa lempeämmän ilmeen. Raivoa, joka niitä väärästi, seurasi omituinen hymyily täynnä ääretöntä lempeyttä, pehmeyttä ja hellyyttä. Kuta lähemmäksi pappi tuli, sitä selvemmäksi, varmemmaksi ja säteilevämmäksi kävi tämä hymyily. Oli kuin onneton olisi tervehtinyt pelastajan tuloa. Mutta kun muuli oli tullut niin lähelle, että sen ratsastaja saattoi tuntea rangaistun, loi hän katseensa maahan, kääntyi äkkiä takaisin, kannusti muuliaan, aivan kuin olisi kiireellä paennut nöyryyttäviä avunpyyntöjä eikä olisi halunnut, että tuollaisessa asemassa oleva vaivainen olisi tuntenut ja tervehtinyt häntä.

Tämä pappi oli arkkidiakoni dom Claude Frollo.

Pilvi peitti jälleen ja vielä synkempänä Quasimodon otsan. Hymy säilyi vielä hetken, mutta katkerana, alakuloisena, syvästi surullisena.

Äkkiä hän rynnisti uudelleen siteissään epätoivon vimmallalla, niin että koko häntä kannattava koneisto tärisi, ja katkaisten tähänastisen itsepintaisen äänettömyytensä hän huusi käheällä ja raivoisalla äänellä, joka muistutti enemmän koiran haukuntaa kuin ihmisääntä ja kuului selvästi yli melun ja hälinän:

— Juotavaa!

Tämä epätoivoinen huuto, joka herätti kaikkea muuta kuin sääliä, lisäsi vain noiden kelpo pariisilaisten iloa, jotka olivat kaakinpuun ympärillä ja jotka kokonaisuudessaankin, totta puhuen, olivat kutakuinkin yhtä raakoja ja julmia kuin tuo kauhea roistojoukko, johon jo olemme tutustuttaneet lukijan ja joka olikin vain kansan alin kerros. Rangaistavan ympäriltä ei kuulunut ainoatakaan ääntä, joka ei olisi tehnyt pilkkaa hänen janostaan. Totta kyllä on, että hän tänä hetkenä punaisine hikisine kasvoineen, hurjasti tuijottavine silmineen, raivosta ja tuskasta vaahtoavine suineen ja ulkona lerppuvine kielineen näytti enemmän eriskummaiselta ja vastenmieliseltä kuin surkuteltavalta. Lisättäköön kuitenkin, että joskin joukossa olisi ollut joku säälivä sielu, mies tai nainen, joka olisi tuntenut halua antaa tuolle tuskasta

nääntyvälle kurjalle kipun vettä, olivat mestauslavan kauheat portaat sellaisen inhon ja häpeän ennakkoluulon saartamat, että se yksinään olisi riittänyt pidättämään laupiasta samarialaista.

Hetken kuluttua katsahti Quasimodo uudelleen väkijoukkoon ja toisti vieläkin sydäntäsärkevämmällä äänellä:

— Juotavaa!

Uusi naurunrähäkkä.

— Juo tuo! huusi Robin Poussepain heittäen hänelle vasten kasvoja sienen, jonka oli kastanut lätäkköön. — Siitä saat, senkin kuuro konna! maksan sillä velkani.

Muuan nainen heitti häntä kivellä päähän kirkuen:

— Tämä opettaa sinua vasta herättämään meitä keskellä yötä kirotulla kellonsoitollasi.

— Se on oikein sinulle, poikasen! mörisi muuan raajarikko ja koetti heristää hänelle kainalosauvaansa; — vieläkö noidut Notre-Damen torneista meille onnettomuuksia?

— Tässä on sinulle kulho juodaksesi! huusi muuan mies heittäen rikkinäisen ruukun vasten hänen rintaansa. — Sinun pelkkä näkemisesi oli syynä siihen, että vaimoni synnytti kaksipäisen lapsen!

— Ja minun kissani kuusijalkaisen pennun! kirkui muuan akka heittäen häntä tiilenkappaleella.

— Juotavaa! toisti Quasimodo kolmannen kerran läähättäen.

Samassa hän näki väkijoukon väistyvän ja nuoren, omituisesti pukeutuneen tytön astuvan esiin joukosta. Pieni, valkea, kultasarvinen vuohi seurasi häntä, ja hänellä oli kädessään tamburiini.

Quasimodon silmä välähti. Se oli mustalaistyttö, jota hän edellisenä yönä oli koettanut viedä mukanaan, ja hänessä heräsi hämärä aavistus, että häntä rangaistiin tästä väkivallasta, mikä ei suinkaan ollut syynä siihen, koska hänelle oli langetettu rangaistus sen tähden, että hän oli kuuro, ja että hänellä oli kuuro tuomari. Hän luuli nyt, että tyttökin vuorostaan tuli kostamaan ja antamaan hänelle iskunsa, kuten muutkin.

Quasimodo näkikin hänen kevyesti nousevan portaita myöten lavalle. Viha ja harmi oli vähällä tukahduttaa hänet. Hän olisi halunnut murskata koko mestauslavan, ja jos

hänen silmänsä salama olisi voinut surmata, olisi se murskannut mustalaistytön jauhoksi, ennen kuin hän olisi ehtinyt lavalle.

Tyttö lähestyi sanaakaan sanomatta ruoskittua, joka turhaan vääntelehti karttaakseen häntä, otti vyöstään pienen pullon ja vei sen hiljaa onnetoman kuiville huulille.

Silloin nähtiin tästä siihen saakka niin kuivasta ja kuumeisesta silmästä suuren kyöneleen valuvan verkkaan tuskan vääristämää poskea pitkin. Se oli ehkä ensimmäinen, jonka onneton milloinkaan oli vuodattanut.

Hän ei muistanut juoda. Mustalaistyttö suipensi kärsimättömästi suutaan ja painoi hymyillen pullonsuun Quasimodon huulille. Hän joi nyt pitkin kulauksin. Hänellä oli polttava jano.

Kun hän oli lopettanut, kurotti hän huuliaan epäilemättä suudellakseen kaunista kättä, joka oli häntä auttanut. Mutta neitonen, joka nähtävästikään ei täysin luottanut häneen ja muisti edellisen yön väkivallanyrityksen, vetäisi kätensä pois aivan kuin lapsi, joka pelkää eläimen purevan.

Silloin loi kuuroraukka häneen moittivan katseen täynnä kuvaamatonta ikävää.

Olisi missä tahansa ollut liikuttavaa nähdä tämän kauniin, kukoistavan, puhtaan, suloisen ja samalla hennon tytön siten säälivästi kiiruhtavan auttamaan niin suuressa kurjuudessa olevaa ilkeää ihmisen irvikuvaa. Mestauslavalla teki tämä näky ylevän vaikutuksen.

Se tehosi väkijoukkoonkin, joka alkoi paukuttaa käsiään ja huutaa:

"Hyvä! hyvä!"

Juuri tällä hetkellä erakko huomasi kammionsa aukosta mustalaistytön mestauslavalla ja huusi hänelle uhkaavan kirouksensa:

— Ole kirottu, senkin mustalainen! kirottu! kirottu!